

EESTI EVANGEELIUMI KRISTLASTE JA BAPTISTIDE KOGUDUSTE LIIT  
KÕRGEM USUTEADUSLIK SEMINAR

Sven-Joonatan Siibak

KARL KAUPS. ÜHE BAPTISTI VAIMULIKU SUHE ÜHISKONNAGA

Magistritöö

Juhendaja: Toivo Pilli, PhD

Tallinn 2025

Olen kõigile lõputöös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelistele seisukohtadele ja muudest allikatest pärinevatele andmetele viidanud.

Sõnade arv (ilma bibliograafia ja lisadeta) .....

Autor: ..... (allkiri)

..... (kuupäev)

# SISUKORD

|                                                                                                                    |           |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>SISSEJUHATUS.....</b>                                                                                           | <b>4</b>  |
| <b>1. ÜLEVAADE KARL KAUPSI ELULOOST 1888-1968.....</b>                                                             | <b>9</b>  |
| 1.1    Lapsepõlv ja vanemate kodu Hiiumaal .....                                                                   | 9         |
| 1.2    Iseseisev elu ja jutlustajaks saamine.....                                                                  | 14        |
| 1.3    Kogudusetöö organisator, liidu juht ja kirjamees .....                                                      | 22        |
| 1.4    Eestist põgenemine ja tegevus välismaal.....                                                                | 27        |
| <b>2. EESTI BAPTISTIDE SUHTED ÜHISKONNAGA 1880-1970.....</b>                                                       | <b>32</b> |
| 2.1    Baptistliku arusaama kujunemine suhetest ühiskonna ja riigivõimuga.....                                     | 32        |
| 2.2    Eesti baptistide suhted laiemas kultuuriga Läänemaa ärkamises.....                                          | 35        |
| 2.3    Oma koha otsingud Eesti Vabariigis 1918-1940 .....                                                          | 39        |
| 2.4    Lõhenenud maailm 1940-1970 - lämmatatud usk nõukogude Eestis ja juurtest<br>kinnihoidmine Välis-Eestis..... | 44        |
| <b>3. KARL KAUPSI ÜHISKONDLIK TEGEVUS EESTIS JA ROOTSIS.....</b>                                                   | <b>48</b> |
| 3.1    Kaupsi poliitiline tegevus enne 1938. aastat .....                                                          | 48        |
| 3.2    Riigivolikogu saadik Hiiumaalt 1938–1940.....                                                               | 49        |
| 3.3    Tegevus okupeeritud Eestis 1940–1944 .....                                                                  | 55        |
| 3.4    Tegevus Rootsis 1944–1946.....                                                                              | 58        |
| <b>4. KARL KAUPSI ÜHISKONDLIK TEGEVUS AMEERIKAS 1946–1968.....</b>                                                 | <b>66</b> |
| 4.1    Eestluse hoidmine ja toetamine .....                                                                        | 66        |
| 4.2    Sõjapõgenike abistamine .....                                                                               | 70        |
| 4.3    Kodumaa ja kaasmaalaste eest seismine .....                                                                 | 76        |
| <b>KOKKUVÕTE.....</b>                                                                                              | <b>82</b> |
| <b>KASUTATUD ALLIKAD .....</b>                                                                                     | <b>85</b> |
| <b>SUMMARY.....</b>                                                                                                | <b>91</b> |

## SISSEJUHATUS

Eesti baptistide ja vabakoguduslaste üheks aluspõhimõtteks on olnud riigi ja kiriku lahusus. Küsimused jumalariigi ja maise riigi suhete ning võimu kasutamise kohta on ühte- või teistpidi olnud läbi kristluse ajaloo „kuum teema“. Issandal Jeesusel endal tuli vastata mitmetele poliitilistele küsimustele. Kuidas on baptistid seda küsimust lahendanud – ühelt poolt rõhutades riigi ja kiriku lahusust ja teiselt poolt mõistes oma kristlikku vastutust, mis on laiem kui ainult isiklik usuline päästmine? Kuidas väljendub see baptistlikust identiteedist tekkiv dilemma ühe Eesti vaimuliku ja võtmetegelase elus? Karl Kaups pakub jutlustaja ja ühiskonnaellu panustajana materjali, mis aitab mõista, et selles olukorras pole lahenduse leidmine alati lihtne.

Eesti vabakogudustes, või vähemalt baptistide hulgas, on Kaupsi peetud omamoodi irooniliseks käilakujuks, kelle vaateid ka järeltulevate põlvete keskel on au sees peetud ning järgitud. Eesti baptisti vaimuliku ja Eesti Baptisti Liidu juhina on Karl Kaupsi elu- ja teenimislugu märkimisväärselt mitmekesine. Lisaks pereisa kohustustele ja tavapärasele vaimulikule tööle jõudis ta enne nõukogude okupatsiooni algust osaleda Eesti poliitikas riigivolikogu saadikuna ning pälvis oma tegevuse eest president Konstantin Pätsilt Eesti Punase Risti III klassi teeneteristi. Kaupsist on maha jäänud arvestatav kirjanduslik pärand, muuhulgas paguluses 14 aasta jooksul välja antud kogumik „Põlluvagudel“. Seetõttu on põhjust uurida seda omamoodi dilemmat, mida pakub Kaupsi elu ja tegevus just kiriku ja ühiskonna vaheliste suhete aspektist. Kuigi tegemist on Eesti baptistiliikumise ühe mõjukaima juhiga, ei ole temast senimaani ühtegi põhjalikku uurimust kirjutatud ning puudub isegi sisukam biograafiline ülevaade. Seda lünka püüan käesolev tööga täita.

Baptistid on järginud riigi ja poliitika teemades uuetestamentlikku Jeesuse õpetust „andke keisrile, mis keisri oma“ ja Pauluse õpetust Rooma kirjast, et valitsejatel on Jumalast antud roll ja ülesanne ning kristlastel tuleb valitsustega koostööd teha. Seega on poliitika osa protsessist, mis kindlustab turvalise ja õiglase ühiskonna ja seetõttu peaksid kristlased olema valitsuse suhtes positiivselt meelestatud.<sup>1</sup> Samas tekivad terav pinge ja väljakutsed olukordades, kus

---

<sup>1</sup> John H. Y. Briggs, toim., "Politics, Baptists and" - *A dictionary of European Baptist life and thought* (Colorado Springs: Paternoster, 2009) 394.

seatud valitsus ja kord läheb vastuollu südametunnistuse vabadusega või kristlike põhiveendumustega. Kristlastel on selge vastutus olla aktiivselt osa kodanikuühiskonnast, säilitades seejuures kriitilist meelt. Veelgi enam: kristlased jumalariigi kodanikena on kohustatud seisma selle eest, et sekulaarne võim oleks õiglane, otsiks rahu, osutaks halastust ja oleks kaastundlik neile, kes on raskutes.<sup>2</sup> Kiriku ja riigi vahelise suhte küsimus jääb alati pingeliseks ja seda ei saa lahendada vaid pelgalt ilusate hüüdlauseetega, sest kristlasel kui kodanikul on vastutus mõlemas elu sfääris: nii maise kui taevase võimu ees.<sup>3</sup> Siinne uurimus keskendub järgmistele küsimustele. Kuidas ühendas Karl Kaups usulise kuulutustöö ja tegevuse ühiskonnas ja milliseid võimalusi, väljakutseid ja tulemusi see endaga kaasa tõi? Millistel teoloogilistel alustel see võis põhineda?

Seetõttu on minu eesmärk siinse tööga uurida allikmaterjalide alusel Karl Kaupsi tegevust ühiskonnas ning tema vaateid kiriku ja ühiskonna suhete kohta. Selle tarbeks oli vajalik koostada Karl Kaupsist ka põhjalikum biograafia, mis moodustab töö esimese peatüki. Autorina loodan jäädvustada Karl Kaupsi pärandit ja panust, samuti kutsuda Eesti vabakoguduslikku kogukonda Kaupsi eluloo ja tegevuse varal leidma viise, kuidas tänases ühiskonnas kaasa töötada ja panustada.

Töö meetod on ajalooline analüüs, mis toetub allikmaterjalidele. Olulisemateks allikateks on Karl Kaupsi isiklikus arhiivis mitmekülgse kirjavahetuse ning päevaraamatu näol säilinud materjalid, mille koopiad on leitavad Eesti EKB Koguduste Liidu arhiivis Tartus, originaalid asuvad Toronto Eesti Baptistikoguduse arhiivimaterjalide hulgas. Kuna need materjalid on seni põhjalikumalt uurimata, keskendub töö uurimuslik osa just nende materjalide läbi töötamisele ning saadud informatsiooni edasi andmisele ja vaagimisele. Kuna töö kontekst on Eesti ja Eesti baptistide keskne, on suurem osa kasutatud allikatest eestikeelsed. Siinjuures tuleb tänada Toivo Pillit, kelle panuseta Eesti vabakoguduste ajaloos peaksime jätkuvalt toetuma suuresti enne II maailmasõda kokkukoondatud vabakiriklikele kroonikalaadsetele ajalookäsitlustele või hilisematele memuaaridele.

---

<sup>2</sup> John H. Y. Briggs, toim., "State, Baptist" - *A dictionary of European Baptist life and thought* (Colorado Springs: Paternoster, 2009), 481.

<sup>3</sup> Brian Haymes, Ruth Gouldbourne, Anthony R. Cross, *Studies in Baptist History and Thought : On Being the Church, Revisioning Baptist Identity* (Eugene: Wipf & Stock, 2008) 55.

Töös käsitletavate põhimõistete hulka kuuluvad *ühiskond*, *vabakogudus*, *baptistid* ja *Eesti Baptisti Liit*, mida järgnevalt selgitan.

*Ühiskonna*<sup>4</sup> all on töös käsitletud seda sotsiaalsete suhete ja institutsioonidega inimkoosluse vormi, mis on kogudusest väljaspool. Ühiskondliku tegevuse all mõeldakse neid toiminguid, mis on mõeldud laiemale kogukonnale kui kitsalt kiriklik või koguduslik. Samas on tihti kiriklikud tegevused ühiskondliku mõju ja mõõtmega, mida töös ka analüüsitakse. Autorina olen teadlik, et selline vahetegemine on tinglik, sest kogudused ja koguduste liikmed on ise ühiskonna osa.

*Vabakogudus*<sup>5</sup> kätkeb endas erinevaid protestantlike ja evangeelseid usuliikumisi, keda seob sama arusaam riigi ja kiriku vahelistest suhetest, nähes neid üksteisest lahutatuna ning riiki neutraalse sotsiaalse ja poliitilise korra tagajana. Vabakogudused, rõhutades usulist pöördumist ja isiklikku eetilist eluviisi, on veendunud, et kirikutel pole põhjust taotleda eesõigusi ega vajadust oma seisukohti või praktikaid riigi institutsioonide ja sunni abil teostada.

*Baptistid*<sup>6</sup> on protestantlikku usuliikumise liikmed, mis sai alguse Amsterdamis 17. sajandi algul Inglismaalt emigreerunud usupõgenike hulgas. Baptiste iseloomustab selge ristimisteoloogia, mille järgi inimesi ristitakse pärast usulist pöördumist vee alla kastmisega, ristitava usu tunnistamise peale, nende teadlikul valikul ja otsusel. Eesti baptistiliikumise alguseks peetakse 1884. aastat, mil rühm uuele usule tulnuid ristiti vee alla kastmisega Ungri jões Adam Reinhold Schiewe poolt. Ristitud moodustasid seejärel Eesti esimese baptistikoguduse Haapsalus.

---

<sup>4</sup> Norbert Elias, *Mis on sotsioloogia?* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013), 21-24.

<sup>5</sup> Lähemalt soovitan lugeda Gunnar Westini raamatust "The Free Church Through the Ages"

<sup>6</sup> Näiteks veebientsüklopeedia Britannica Winthrop S. Hudsoni artikkel või John H. Y. Briggsi või Ian M. Randalli tööd.

*Eesti Baptisti Liit*<sup>7</sup> on baptistikoguduste ühendus, mis tegutses Eestis alates 1900. aastast, kui seda Vene tsaaririigi poolt iseseisvana tunnustati, kuni 1945. aastani, mil nõukogude võimu sunnil see koos teiste vabakoguduslike liitudega Eesti Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Liiduga kokku liideti. Eesti Baptisti Liit on kandnud erinevaid nimesid, kuid siinses töös kasutatakse üldistavalt siiski nime Eesti Baptisti Liit.

Nagu öeldud, annab magistritöö esimene peatükk biograafilise ülevaate Karl Kaupsi elust alates tema sünnist Hiiumaal 1888. aastal kuni surmani Ameerikas New Yorgis 1968. aastal. Peatükk käsitleb Kaupsi erinevaid eluetappe ning annab esmase kokkuvõtte tema elu suurematest sündmustest ja tegevustest, usulisest kasvukeskkonnast ja teoloogilistest mõjutustest.

Teine peatükk vaatlleb lähemalt, millised olid Eesti baptistide suhted laiema kogukonnaga ja tegevus ühiskonnas ning kui palju ja kuidas on seda mõtestatud. Peatükk jaguneb kolme ajalise perioodi. Esiteks Läänemaa ärkamisega seotud baptistiliikumise formeerumine ja algusaastad 19. sajandi lõpus. Teiseks 20. sajandi alguse organiseerumine ja märkimisväärne tegutsemisvabadus kuni Eesti Vabariigi okupeerimiseni 1940. aastal. Kolmandaks repressiivne ja kõiki võimalusi lämmitav nõukogude periood kuni 1990. aastani ja selle kõrval kontrastina vabaduses toimuv väliseesti töö laialipillutatud ja uute väljakutsetega kogukonnas. Ülevaade piirneb ajaperioodiga, millal Karl Kaups ning tema kaasaegsed tegutsesid.

Kolmas peatükk kitsendab uuritavat teemat ja vaatlleb Karl Kaupsi tegevust ning suhet ühiskonnaga Eestis ja pagulasena Rootsis. Nii kolmandas kui neljandas peatükis on põhiliseks allikmaterjaliks Karl Kaupsi arhiivi materjalid: kirjavahetus ning päevaraamat. Vaadeldakse nii otsest ühiskondlikku tegevust, näiteks Kaupsi osalemist riigivolikogu töös, kui ka kaudsemalt tema kaasa aitamist eestlaste ja Eesti baptistide kohanemisele võõrsil.

---

<sup>7</sup> Eesti Baptisti Liidust on kaasajal kirjutanud Toivo Pilli, omaaegseid ülevaateid on koostanud Richard Kaups.

Neljas peatükk pühendub Karl Kaupsi Ameerika perioodile, kus ta põgenikuna 1946-1968 tegutseb palju laiema ühiskondliku haardega kui varasemalt. Uurimus käsitleb tegevust eestluse hoidmisel, sõjapõgenike abistamisel ning kodumaa eest seismisel.



# 1. ÜLEVAADE KARL KAUPSI ELULOOST 1888-1968

## 1.1 Lapsepõlv ja vanemate kodu Hiiumaal

Karl Kaupsi perekonnalugu on seotud tugevasti Hiiumaaga. Just seal olid tema isa ja ema perekondade juured. Karl Kaupsi vanematel, Peeter ja Marie Kaupsil, oli kokku kolmteist last, kellest üles kasvas kümme. Lastest kaks surid imikutena läkakõhasse ja üks sündis surnult tulekahjust põhjustatud nurisünnituse tagajärjel.<sup>8</sup>

Peeter Kaups oli pärit tagasihoidlikust metsavahi perekonnast Alatolt, kus ta sündis 1856. aastal.<sup>9</sup> Tema vanemad Hans ja Madli olid tõsiusklikud inimesed ja kuulusid vennastekogudusse.<sup>10</sup> Peeter sai Vormsi ärkamisliikumise käigus ka ise „ärgranuks“ ehk koges Jumala Vaimu tööd ning otsustas järgida vabakoguduslikku teoloogiat ja päästmisõpetust.<sup>11</sup> Ta ristiti koos abikaasa Mariega Adam Reinhold Schiewe poolt 1885. aastal vette kastmisega.<sup>12</sup> Peetrist sai kogudusliku töö organiseerimise järel esmalt Kärdla koguduse abijutlustaja ja mõni aeg hiljem koguduse juht. Karl Kaupsi isa oli evangeeliumi kuulutamisele ja koguduse tööle äärmiselt pühendunud ja tihti seadis selle kutse oma elus kõigest muust ettepoole. Perekonna majanduslik seis oli küllaltki tagasihoidlik, isa püüdis teha kõiki pere ülalpidamiseks vajalikke töid vaimuliku töö kõrvalt. Näiteks, kord heinateo ajal, pärast pikka tööpäeva, kõndis ta Kärddlast kogu öö jala Emmastesse, et viia seal läbi pühapäevane koosolek ja selle järel ristimisteenistus.<sup>13</sup> Pärast inimeste ära kuulamist ja palvetamist asus ta taas öösel teele, et jõuda järgmiseks hommikuks tagasi heinamaale ja jätkata tööd. Näib, et koguduseliikmete sissetulekud olid madalad ja kogudusliku töö eest palka ei makstud. Hiljem sai Peeter kogudusest tänu Saksa Baptisti Liidu abile tagasihoidlikku töötasu 10 rubla kuus.<sup>14</sup>

---

<sup>8</sup> Karl Kaups, "Mineviku teedel" - *Põllu Vagudel* (=PV), nr. 4 (1956), 93.

<sup>9</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - PV, nr. 4 (1956), 74.

<sup>10</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - PV, nr. 3 (1956), 111.

<sup>11</sup> Richard Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel: Kärddla kogudus* (E.B.K. Liidu Kirjastus, 1934), 30-31.

<sup>12</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 127.

<sup>13</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - PV, nr. 4 (1956), 85-86.

<sup>14</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - PV, nr. 4 (1956), 85.

Ema Marie, neiupõlvenimega Mähle, oli pärit Kärblast kooliõpetaja perekonnast ja omandas hariduse Kärbla saksa koolis. Hiljem jätkas ta kooliteed Tallinnas ja Peterburis, saades väljaõppinud ketrajaks.<sup>15</sup> Mariel oli eriline kutse kanda hoolt haigete eest. Tihti võttis ta kaugemalt Kärblasse arsti juurde tulijaid nende koju elama ja tohterdas neid. Karl Kaups meenutab Joosep Pumberit, kes nende juures kuus nädalat elas, kui haige jalaga Kärblas ravil viibis.<sup>16</sup> Marie tuletas haigete külastamise vajadust korduvalt meelde abikaasa Peetrile ja hiljem ka poeg Karlile, kui too Kärbla koguduse jutlustajaks saanud oli.<sup>17</sup> Kaupside isa ja ema olid äärmiselt külalislahked ja abivalmid inimesed, kes tihti mahutasid oma väikesesse majja öömajale ka kõik need, kes pühapäevaks kaugematest paikadest teenistustele tulid.<sup>18</sup> Ema ja isa valmisolek inimesi abistada oli seega osa terve pere tegemistest ja olemisviisist. Ehkki abivalmiduse vaimulaad nii koguduses kui sageli ka tollases külaühiskonnas jäi piiratuks, suunas see siiski Kaupsi märkama vajadusi väljaspool oma pere ja koguduse ringi.

Vanemad pidasid oluliseks nii pere ühiseid palvehetki hommikul ja õhtul kui ka Piibli lugemist. Piibli õpetusi ja tõlgendust järgiti tihti ka igapäevaelu tegevustes ja kohati oli Piibli tõlgendamine sõnasõnaline. Näiteks põhjendas Peeter Kaups oma täiskasvanud laste ellu sekkumist ja nende jätkuvat kasvatamist Piiblist looga prohvet Eelist, kellele Jumal tegi etteheiteid, et „ta ei vaadanud viltugi oma poegadele kui need preestriametis tegid vallatust templi õues.“ „Me ei soovi Eeli karistust,“ ütlesid vanemad ja jätkasid oma juhatusi, noomimisi ja õpetusi nii kaua kui jaksasid.<sup>19</sup>

Niisiis kasvas Kaups üles väga kristlikus kodus, kus mõlemad vanemad olid pühendunud evangeelsele tööle ja inimeste aitamisele. Veelgi enam, tegemist oli kogu saare esimese baptistikoguduse juhi ja jutlustaja perega, mis tihti tähendas ka kohalikus kogukonnas vastuseisu ja pilkamiste kogemist. Ka nendel kogemustel oli mõju Kaupsi arusaamale ühiskonnast ning kindlasti mõjutas suurkirikute negatiivne suhtumine „lahkusulistesse“ ja oma

---

<sup>15</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 4 (1956), 93-94.

<sup>16</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 4 (1956), 96.

<sup>17</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 4 (1956), 96.

<sup>18</sup> Richard Kaups, "Elamusi ja mälestusi" - *Karl Kaups põlluvagudel: mälestusi ja järelehüüdeid*, toim. Peeter Kaups (Toronto 1970), 14-15.

<sup>19</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 6 (1957), 75.

isa kannatuste nägemine Kaupsi vaateid, muuhulgas suhtumist nii luteri kiriku tegevusse kui ka riigivõimu. Hiljem väljendus Kaups rahvakiriku suhtes üsnagi teravalt. Isa vaimulik tegevus ja ärkamissündmused olid omakorda eeskujuks ja mõjuteguriks Kaupsi enda hilisemale vaimulikule tegevusele ja ennastohverdavale pühendumisele inimeste aitamisel.

Karl Kaups oli pere kolmas laps, sündides 17. detsembril 1888 (uue kalendri järgi 29. detsember 1888).<sup>20</sup> Enne teda olid sündinud õde Liisa ja vend Johannes, kes mõlemad varakult kodust lahkusid.<sup>21</sup> Pärast Karli sündisid järgemööda Helene, Villem, Richard, August, Lydia, Marie ja Hans.<sup>22</sup> Mitmed Kaupsi pere lapsed teenisid hiljem oma elus kaasa vaimulikus töös, niisamuti omakorda nende lapsed. Näiteks kolis õde Liisa Paidesse elama just sellepärast, et seal puudus varasem vabakoguduslik tegevus.<sup>23</sup> Kui jutlustajat polnud, astus ta ise kantslisse. See kõik räägib siira usuga kodusest keskkonnast nagu ka Karl Kaups oma mälestustes esile toob.<sup>24</sup> Lastest jäid Eestisse pärast II maailmasõda vaid Lydia ja Hans, kõik teised olid juba varasemalt või 1944. aastal emigreerunud ja elasid lõpuks Ameerikas erinevais paigus, vend Villem jäi kadunuks ja oletatavasti hukkus I maailmasõja rindel.<sup>25</sup> Vend Villemi hukkumine oli perele suur tragöödia, kuna Villem astus teenistusse vabatahtlikult, oma nooruse tõttu isa nõusoleku alusel, ning jäi sõjategevuses kadunuks kohe pärast esmast väljaõpet.<sup>26</sup> Karl Kaupsi enda vaateid kujundas see sündmus oluliselt, mille ta sõnastas järgnevalt: „Ärgu keegi mingi sõtta või sõjaväeteenistusse vabatahtlikult. Sel juhul kõnnid enda teed. Kui pead minema võimude käsul, siis lähed teed, mis sulle määratud.“<sup>27</sup> Siin väljendub suurema osa baptistide vaade, mis väeteenistust otseselt ei väldi, ehkki seda ka ei otsi. Samas oli ka alati erandeid, näiteks Kaupsi kaasaegse ja hilisema kaasatöölise Eduard Johanson (hiljem Heinla) näol, kes oli veendunud patsifist ning I maailmasõjas keeldus tsaariarmees isegi püssi vastu võtmast.<sup>28</sup>

---

<sup>20</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 5 (1956), 104.

<sup>21</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 3 (1956), 117-118.

<sup>22</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 3 (1956), 118-122.

<sup>23</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 3 (1956), 117.

<sup>24</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 4 (1956), 92-93.

<sup>25</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 3 (1956), 118-122.

<sup>26</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 3 (1956), 120.

<sup>27</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 17 (1961), 71.

<sup>28</sup> *Aednikupoisist jutlustajaks: Eduard Heinla mälestusi*, toim. Toivo Pilli (Tallinn: Allika, 2006), 68-71.

Ometigi pärast II maailmasõda oli Kaups kahtlev, kas enam samal seisukohal on.<sup>29</sup> Näib, et meelemuutus ilmnes eeskätt selles, et suuremate eesmärkide nimel tuleb ka vahel vabatahtlikult sõtta minna. See omakorda tõukis ilmselt arusaamast, et kodumaa vabaduse taastamiseks oli vaja mehi, kes oleks valmis rindele minema.

Kaupsi lapsepõlves oli olulisel kohal loodus, meri ja mets, mis tema kodukanti ümbritses. Isa ehitatud pisikene vanematekodu asus Kärkla piiril, kuid siiski asulast väljaspool, Heltermaa ja Kõrgessaare maantee ääres, maja taga oli suur mets.<sup>30</sup> 19. sajandi lõpus oli Kärkla arenev töölisasula, mille südameks oli 1829. aastal asutatud tekstiilitööstus Hiiu-Kärkla kalevivabrik.<sup>31</sup> Juba varakult õppis Kaups iseseisvalt paadiga sõitma.<sup>32</sup> Selleks olid suurepärased võimalused tänu Kärkla uuendusmeelsele parunile, kes rajas oma vabriku tööliste Eesti esimese paadiseltsi Nuutri jõe suudmesse.<sup>33</sup> Sealt oli kohalikel võimalik paate laenata ning käia merel sõitmas ja kala püüdmis, millega võis pisut lisaissetulekut teenida ja toidulauale üht-teist juurde tuua.

10-aastaselt alustas Kaups oma kooliteed. Enne seda õpetas ema talle kodus lugemist, kirjutamist ja arvutamist.<sup>34</sup> Ilmselt polnud see seotud vaid traditsiooniliste pererollidega vaid tõsiasi, et Kaupsi ema oli isast oluliselt rohkem haridust omandanud. 1860. aastatel kehtestati Läänemere kubermangudes üldine koolikohustus.<sup>35</sup> Kuna Kaupside pere ei elanud Kärkla piirides, ei olnud Kaupsil võimalik minna Kärdlasse töölisperede lastele mõeldud kooli ja seetõttu tuli minna 10 versta kaugusel asuvasse Nõmba 3-klassilisse algkooli. Nii algas kooliteega koos küllaltki iseseisev elu, sest kodust eemal tuttavas Väheheinamaa pöpsiperes tuli viibida esmaspäeva hommikust laupäeva õhtuni.<sup>36</sup> Kool kestis oktoobrist aprillini ja stuudium koosnes usuõpetusest, eesti keelest, vene keelest, rehkendamisest, õige- ja ilukirjast,

---

<sup>29</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 3 (1956), 120.

<sup>30</sup> Kaups, "Elamusi ja mälestusi", 12.

<sup>31</sup> *Mälestusi Kärkla kalevivabrikust*, Riina Jesmin, toim. (Kärkla: E. Teras 2003), 3.

<sup>32</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 5 (1956), 109.

<sup>33</sup> Johan Mey, "Hiiu-Kärkla kalameeste elust ja kalapüügist" - *Kalaasjandus*, nr.29, märts 1923, 82-84.

<sup>34</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 7 (1957), 90.

<sup>35</sup> Teele Saar, „Hiiumaa kooliolud“, Kassarimaa, (1997- ), nr. 31, 1. mai 2012. 8.

<sup>36</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 7 (1957), 92.

geograafiast, laulmisest, gümnaastikast ja ajaloost.<sup>37</sup> Seejuures olid kõik ained peale eesti keele ja usuõpetuse vene keeles ja nõutud oli, et õpilased juba esimese aasta jõuludeks ka omavahel vene keeles suhtleksid.<sup>38</sup> Kaupsi kooliõpetaja Jaan Tarkmees Saaremalt oli tõsiusklik vennastekoguduse liige ja Eesti rahvuslane, hinnates kõrgelt Carl Robert Jakobsoni ja Jakob Hurda tegevust, mistõttu ta neid tihtipeale ka õpilastele tsiteeris.<sup>39</sup> Seetõttu teadsid kõik lapsed Jannsenist, Kreutzwaldist ja Koidulast ning õpetaja ei järginud ka venestamise poliitika nõuet vene keele kasutamise osas.<sup>40</sup> Ehk just siit pärineb ka Kaupsi hilisem rahvuslik eneseuhkus ja teadvus? Kuna vabakoguduslikes ringkondades rahvusliku ärkamise liikumisele nii suurt tähelepanu ei pööratud, võisid õpetaja Tarkmehe vaated olla kaaluka mõjuga Kaupsi rahvusliku identiteedi kujundamisel. Hiljem baptistide juhtfiguuri rollis olles rõhutab Kaups Eesti baptismi omamaiseid jooni, eestlaslikkust, vähendades selgelt saksa mõjusid.<sup>41</sup> Kaupsi koolitee möödus edukalt ja temast sai kiirelt oma lennu parim õpilane. Selle ehedaks näiteks on see, et oma viimasel kooliaastal, 13-aastasena, asendas Kaups õpetajat terve koolipäeva jooksul, kui viimane vallamajja pidi minema asju ajama.<sup>42</sup> Ehk just siin avanes Kaupsi jaoks ka tema juhtimise ja õpetamise anne, mis hilisemas elus suurt rolli mängis? Kahjuks jäi Kaupsi koolitee pärast kolme klassi hariduse omandamist pooleli, kuna pere majanduslikud olud ei võimaldanud edasiõppimist.

Formaalse hariduse lünklikkuse kõrval omandas ta olulisi mitteformaalseid kogemusi, seda eeskätt uue sõbra Villem Enderi kaudu, kes oli mõtleva loomuga tasane noormees ja kellega koos arutati poliitika ja maailma asju.<sup>43</sup> Villem tutvustas Kaupsile ka kirjandusmaailma, esmalt läbi oma isikliku raamatukogu ja hiljem juhatades teda Kärkla avaliku raamatukogu kirjandusliku varalaekani.<sup>44</sup> Kaups ise tõdeb hiljem, et see sõprus andis talle pisut seisma jäänud elus täiesti uue perspektiivi ja soovi edasi pürgida.<sup>45</sup> Nooruki horisont laienes ja

---

<sup>37</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 7 (1957), 99.

<sup>38</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 7 (1957), 99-100.

<sup>39</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 7 (1957), 104.

<sup>40</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 7 (1957), 105.

<sup>41</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 13.

<sup>42</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 7 (1957), 106.

<sup>43</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 8 (1957), 122.

<sup>44</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 8 (1957), 122.

<sup>45</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 8 (1957), 122.

võimalik, et just nende arutelude ja lugemuse kaudu tekkis Kaupsil soov ja tahtmine maailma asjades omal viisil kaasa mõelda ja panustada.

## 1.2 Iseseisev elu ja jutlustajaks saamine

15-aastaselt alustas Kaups iseseisvat elu ja teenistust, saades kokapoisiks Loksa telliskivitehase kaugsõidulaeval Vera Erina.<sup>46</sup> Teekond Loksale oli Kaupsi esimene reis Hiiumaalt välja ja esimene merereis Vera Erinaga viis teda lausa Šotimaale. Selline märkimisväärne maailma avardumine ja iseseisvumine ei saanud jääda mõjuta noore mehe sirgumisele. Sel esimesel merereisil suri palaviku tõttu Hiiumaalt kaasa tulnud meeskonnaliige Juulius, Kaupsi ülesandeks jäi viia ta emale pärast tagasitulekut leinateade.<sup>47</sup> See oli esimene hingehoidlik ülesanne, mida Kaups oma elus täitis. Järgnevad aastad Kaupsi elus möödusid pidevalt töökohti otsides ja erinevaid juhutöid tehes. Kuna Hiiumaal töövõimalusi ei olnud, kolis Kaups 20. sajandi alguskümnendil Tallinna. Kogudusliku kodu leidis ta Tallinna I „Kalamaja“ Baptistikoguduses, kus oli alanud hoogne pühapäevakooli töö ning 1907. aastal asutatud Noorte Meeste Selts ja Tütarlaste Selts.<sup>48</sup> Koguduse juht oli Andres Tetermann, kes oli ka Kaupside peresõber, ja tema jutlustel oli noorele mehele märgatav mõju, Tetermanni abikaasa Minna pistis aga tihti Kaupsi kuuetaskutesse paberitele kirjutatud Piiblisalme.<sup>49</sup> Volta tehases töötades kohtus Kaups esmakordselt ka hilisema sõbra ja ametikaaslase Karl Leopold Marleyga.<sup>50</sup> Just Tallinna-aeg kujuneb Kaupsi usulise otsingu perioodiks ja Kalamaja koguduse keskkond paneb noore mehe usuliste valikute ette. Siin tuleb esile Karl Kaupsi otsustuskindlus, mis teda ka hilisemas elus saadab. Oma usulist pöördumist tööpäeva keskel Volta tehases on ta mälestustes kirjeldanud järgnevalt:

„Kell oli 11.30, kui sisemuses nihkus esile imelik märguanne: „Aga sina võid selle kätte saada enne õhtut. Just praegu. Siinsamas!“ Lukustasin tinakambri ukse. Langesin silmili põrandale. Palvetasin ja ootasin Issandat. Korraga kõlas selgel häälel mu hinges, nagu keegi oleks seda hüüdnud mu kõrva juures: „Minu poeg, su patud on sulle andeks

---

<sup>46</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 10 (1958), 90-91.

<sup>47</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 10 (1958), 95-96.

<sup>48</sup> Robert Nerman, *Kalamaja ajalugu* (Tallinn: R. Nerman, 1996), 90.

<sup>49</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 12 (1959), 86.

<sup>50</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 12 (1959), 85.

antud.“ See oli sündinud. Kõik pimedus kadus. Suur rõõm ja rahu saabus hinge. Olin sündinud uueks. Jumalalapse tunnistus saabus hinge. Patuvalu ja surmakartus olid läinud. See auline elamus toimus 25. juunil 1908, kell 11.45, Tallinnas elektri vabrik Voltas. Selle elamuse mõju on lakkamatult hinge jäänud tänaseni.“<sup>51</sup>

Juba kuu aja pärast võeti Kaups ühehäälselt Tallinna I „Kalamaja“ baptistikoguduse üldkoosoleku poolt liikmeks ja tema ristimine leidis aset 27. juulil 1908.<sup>52</sup>

Järgnevad aastad kujunesid Kaupsi kutsumuse otsinguperioodiks. Pidev majanduslik kitsikus oli aga tuntav ja töö Volta tehases ei pakkunud palju võimalusi. Siiski alustas Kaups töö kõrvalt õpinguid õhtukoolis, et omandada saksa keelt.<sup>53</sup> Sõjaeelsed aastad olid rahutud ning sotsialistlikele ideedele oli suurlinna tööliste hulgas, kelle olmetingimused olid tihti väga kesised, kandepinda. Ka Kaups võttis osa mitmest streigist, mis tehases toimusid, kuid kannatas seejuures suurt majanduslikku kahju: enamik streike lõppes tööliste kaotustega, mis tihti tähendas ka töökoha kaotust.<sup>54</sup> Ka Kaupsi karjäär eksles ühest töökohast teise. Siin võis olla vormiv mõju Kaupsi poliitilistele vaadetele, sest Kaups tundis omal nahal majanduslikku kitsikust ja tööliklassi sotsiaalsete garantiide puudumist. 1905. aasta sündmused olid alles selgesti meeles. Kuigi Kaupsi mälestustes puudub meenutus sellest, võib kindel olla, et ta sellest teadlik oli, arvestades, et hinnangute järgi osales pool Tallinna tollasest elanikkonnast 1905. aasta tulistamisest hukkunud ohvrite matustel<sup>55</sup>, nende seas kahtlemata ka Kalamaja koguduse liikmeid. Olles olnud ise abivajaja, oli lihtsam mõista ka teisi, kes sarnastes olukordades olid. Läbikukkunud streigid räägivad õiglaste võimaluste puudumisest. Just õiglus oli teema, mille suhtes Kaups hiljem palju sõna võttis ja millele suure osa oma jõust koondas.

Samal ajal algas Kaupsi aktiivne kogoduslikust tööst osavõtt, esmalt pühapäevakooli töös ja noorte meeste seltsis.<sup>56</sup> Ta käis sügavas palves läbi sisemise selguse otsimise, mille tulemusena

---

<sup>51</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 12 (1959), 88.

<sup>52</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 12 (1959), 91-92.

<sup>53</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 13 (1960), 83.

<sup>54</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 13 (1960), 83.

<sup>55</sup> Lauri Kann, "Tulistamine Tallinna Uuel turul 1905. aasta 16. oktoobril" - *Tuna*, nr.3 (2015), 97.

<sup>56</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 13 (1960), 76.

jõudis veendumusele, et peab saama jutlustajaks. Just selgusele jõudes pakuti talle koguduses ka esimest jutlustamise võimalust, mis Kaupsi jaoks mõjus kinnitavalt.<sup>57</sup> Näib, et Kaups järgis jutlustamises oma isa Peetri teoloogilist eeskuju: ta heitis kõrvale abimaterjalid ja leidis, et jutlust koostades „kõik tuleb Jumalalt“.<sup>58</sup> Laialdasem teoloogilise hariduse puudumine Eesti baptistide hulgas tõi kaasa ilmikjutlustajate esile kerkimise ning kuulajaskond ei oodanud tihti sügavamaid Piibliaalseid teadmisi. Ka Kaups ise jutlustas esialgu eeskätt üksikutele kirjakohtadele baseerudes, kuid aja jooksul õppis kasutama paralleel kirjakohti ning tekstide seletamist teiste Piibli tekstide abil.<sup>59</sup> Isegi kui Kaupsi esimestes jutlustes esines lihtsustatud ja kitsast piiblitõlgendust, näib neil olevat mõju kogudusele ning kogudus paistab ära tundvat, et noormehel on kõneandi. Selle kinnituseks on koguduse otsus saata paar aastat jutlustajana kaasa teeninud Kaups õppima Lodži baptisti jutlustajate seminari.<sup>60</sup> Kaups ise oli uuele ülesandele väga pühendunud ning näib, et koguduslik töö sai tema peamise tähelepanu. Seda ilmestab tema enda peetud arvestus, et enne Lodži seminari saatmist oli ta jutlustanud kahe aasta jooksul „168 korda 37 eripaigas“.<sup>61</sup> Kahjuks Kaups seminari ei jõudnudki, sest see suleti Vene valitsuse poolt 1910. aastal ja koliti üle Riiga<sup>62</sup>, kuhu ka Kaupsil sama aasta sügisel minna kästi, kuid selgus, et võimud olid ka Riias seminari tegevusele käe ette pannud.<sup>63</sup> Lühikeseks ajaks kolib Kaups tagasi Kärddlasse, kus töötab Usklike Tarvitajate Ühingu laekurina.<sup>64</sup> Ühing oli loodud, et koguduslikku tööd Kärddlas rahaliselt toetada. Ühingu eluiga jäi aga lühikeseks, mille taga näivad olevat kristliku kogukonna vähesed ärioskused ja teadmised, kuidas selliseid ettevõtmisi kasumlikult korraldada.<sup>65</sup> Kaupsi äriline karjäär lõppes kiiresti pärast seda kui Adam Podinil õnnestus Kaupsile ja Marleyle organiseerida 1912. aasta alguses õppekoht Aasovi mere äärde Berdjanskisse mennoniitide piiblikooli.<sup>66</sup> Paraku selgus kohale jõudes, et ka seal olid võimud keelustanud kooli avamise. Juhtkond tegi otsuse anda kohale tulnud

---

<sup>57</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 13 (1960), 89-90.

<sup>58</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 13 (1960), 91.

<sup>59</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 14 (1960), 67.

<sup>60</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 13 (1960), 91.

<sup>61</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 14 (1960), 70.

<sup>62</sup> Toivo Pilli, "Finding a Balance between Church and Academia: Baptist Theological Education in Estonia" - *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, nr. 26/3 (2006), 20.

<sup>63</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 14 (1960), 71.

<sup>64</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 14 (1960), 71-72.

<sup>65</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 14 (1960), 72.

<sup>66</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 15 (1960), 73.



õpilastele eraõpet.<sup>67</sup> Koolivaheajal Krimmis viibides külastatakse kunstnik Ivan Aivazovskit, kes oma loomingut noormeestele tutvustab.<sup>68</sup>

Tõsisemad õppimisvõimalused avanesid Kaupsi jaoks 1912. aasta sügisel Hamburgis Saksa Baptistide Jutlustajate Seminaris, kuhu endised Riia seminari õpilased vastu võeti.<sup>69</sup> Sealsed õpingud olid palju põhjalikumad ning süsteemsemad. Seminaris õpetati kõiki olulisemaid usuteaduslikke aineid, millest Kaups mainib pastoraalteoloogiat, kateheetikat, homilieetikat, Vana ja Uue Testamendi seletust, dogmaatikat, liturgiat, võrdlevat usuteadust, lisaks kiriku, Iisraeli, filosoofia, dogma, misjoni ja arheoloogia ajalugu. Sinna kõrvale filosoofia, loogika ja psühholoogia ning üldainetest maateadus, matemaatika, saksa ja inglise keel, laulmine, stilistika.<sup>70</sup> Piiblikeeltest oli kohustuslik Uue Testamendi kreeka keel, mille kohta kirjutab Kaups: „Sellega pidi nii kaugele jõudma, et iseseisvalt võis Uut Testamenti lugeda kreeka keeles. See oli pingutav töö, kulutas tugevasti närve ja võttis rohkesti aega.“<sup>71</sup> Näib, et kreeka keel jäi Kaupsi jaoks keeruliseks ka edaspidi, nagu Ferdinand Mathiesen oma mälestustes mainib.<sup>72</sup> Selline intensiivsem õppetöö oli Kaupsi jaoks uus väljakutse ning avardas mitte ainult tema saksa keele ja Uue Testamendi kreeka keele oskust, vaid oluliselt ka tema senist teoloogilist vaadet. Suvevaheaeagadeks naasis Kaups Eestisse ja veetis vaheaeagadest suurema osa kodusaarel Hiiumaal. Hamburgi seminaris õnnestus Kaupsil õppida nelja-aastasest stuudiumist vaid kaks, sest 1914. aasta suvel alanud I maailmasõda ei võimaldanud enam õpinguid jätkata. Oma mälestustes kirjutab ta, kuidas kahetses sel ajal, et ei püüdnud minna tagasi Saksamaale, kuna hiljem selgus, et mitmetel õpilastel sinna naasmine õnnestus ja nad said õpinguid jätkata.<sup>73</sup> Samal suvel kihlus Kaups kellegi neiuga Kalamaja kogudusest, kuid pärast sõda kihlus lõpetati, kuna nende tulevikusoovid olid liialt erinevad.<sup>74</sup>

---

<sup>67</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 15 (1960), 78.

<sup>68</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 15 (1960), 79.

<sup>69</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 15 (1960), 82.

<sup>70</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 16 (1961), 65-67.

<sup>71</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 16 (1961), 65.

<sup>72</sup> Ferdinand Mathiesen, "Karl Kaupsiga Hamburgi seminaris" - *Karl Kaups põlluvagudel: mälestusi ja järelehüüdeid*, toim. Peeter Kaups (Toronto 1970), 36.

<sup>73</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 17 (1961), 68.

<sup>74</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 17 (1961), 65-66.

I maailmasõja käigus muutub oluliselt baptistide olukord Vene valitsusega suhtes. Vene tsaaririigis tegutsevad baptistid, sealhulgas Eesti baptistid<sup>75</sup>, olid suuresti seotud just Saksa baptistidega, kelle suhtes võetakse negatiivne hoiak ning keda nähakse välisvaenlase Saksa keisririigi võimalike liitlastena ja kahtlustatakse spionaažis. Kaups ja Marley satuvad politsei huviorbiiti kui kaks Saksamaalt naasnud keisri agenti, kes baptistlikel koosolekutel teevad kihutustööd Vene riigi, tsaari ja õigeusu kiriku vastu.<sup>76</sup> Karl Kaupsil keelatakse rangelt kogudustes jutlustamine. Kuigi Kaupsi tegevus polnud otseselt poliitiline, leidis ta korraga end keset muutunud poliitilisi olusid ja tema vaimulikku teenimist vaadeldi kui poliitilist tegevust. Neutraalseks jäämine oli välistatud ja kiriku ning riigi lahutatus ei olnud üheselt mõistetav kummalegi osapoolale. Sellest kõigest hoolimata võttis Kaups vastu ülesande juhatada Kärkla koguduse 1915. aasta ülestõusmispühade II püha teenistust, kuhu urjadnik (tollane politseiametnik) just Kaupsi Piibli lugemise ja palve ajal sisse astus.<sup>77</sup> Kaups põhjendas jumalateenistuse järgselt ametnikule oma tegevust sellega, et kohus oli keelanud ainult jutlustamise, mille peale jäetakse küll protokoll tegemata, aga hoiatatakse väga tõsiste edasiste tagajärgede eest, isegi Siberisse saatmisega.<sup>78</sup> Nähes, et Hiiumaal tegevuse jätkamine pole võimalik, naasis Kaups Tallinna. Töökoha leidmine osutus äärmiselt keeruliseks ülesandeks, kuna politsei jälgis tema tegevust ning hoiatas tema tööle võtmise eest kõiki vabrikujuhte, kelle juures Kaups käis tööd otsimas.<sup>79</sup> Tänu vene baptistide abile õnnestus töökoht saada Vene-Balti laevatehases, kus kästi hoiduda igasugusest poliitilisest tegevusest.<sup>80</sup> Kuigi Kaups ise oma tegevust vaevalt poliitilisena nägi, sai ta väärtusliku õppetunni sellest, kuidas poliitika tungis sisse kõikidesse elusfääridesse ning neutraalseks jäämine polnud alati lahendus ega ka võimalus.

---

<sup>75</sup> Toivo Pilli, „Vabakirikud“ – *Eesti kiriku- ja religioonilugu*, toim. Riho Altnurme (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018), 290.

<sup>76</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 17 (1961), 74.

<sup>77</sup> Kaups "Elamusi ja mälestusi", 22.

<sup>78</sup> Kaups "Elamusi ja mälestusi", 22.

<sup>79</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 17 (1961), 79-80.

<sup>80</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 17 (1961), 80.

Lootus hoiduda rindele minemisest tänu „sinisele passile“<sup>81</sup> ja laevatehases töötamisele luhtus ning 1915. aasta novembris mobiliseeritakse Kaups koos Marleyga Vene keiserliku I kaardiväe Preobraženski polku, mille kasarmu asus Petrogradis Talvepalee kõrval.<sup>82</sup> Riiklike struktuuride kehva kommunikatsiooni iseloomustab Saksa keisri agendiks peetava Kaupsi värbamine ühte vanemasse ja prestiižemasse üksusesse, täpselt keisri elukoha juurde. On ka võimalik, et esitatud süüdistused olid vaid ähvardused ja eesmärk oli Kaupsi vaimulikku tegevust pidurdada. Petrogradist viis tee edasi idarindele. I maailmasõda osutus Vene tsaaririigile fataalseks ning sõjategevus äärmiselt raskeks. Pärast 1917. aasta revolutsiooni, millega Venemaal senine riigikord asendus vabariiklikuga, kulmineerusid rindel pinged sõdurite ja tihti julmade ohvitseride vahel<sup>83</sup>, kellest viimased hoidsid revolutsiooni uudiseid lihtsõdurite eest teadlikult varjul. Selles olukorras tõusis taas julgelt esile Kaups, kes võttis oma roodu nimel teravalt sõna ning hoiatas ohvitseride meeste ärritamise eest, kuna just sellistel hetkedel ajaloos ei pidavat ülemate käsi hästi käima ning tuli tänulik olla, et nende väeosas ohvitseridel veel pead otsas olid.<sup>84</sup> Taaskord tuli esile Kaupsi kindlameelsus ja seismine õigluse eest. Tema sõnade teravust võib ilmselt põhjendada suure kurnatusega sõjast ja nooruse uljusest, kuid otsekoheus jääb talle iseloomulikus läbi elu. Igal juhul oli sõnavõtt mõjus, sest selle tagajärjel valitakse ta sõdurite saadikuks Petrogradi nõukogusse, mis pidi tähendama ka järgmises vahetuses rindelt lahkumist.<sup>85</sup> Kas just kohutavalt sõjarindelt lahkumine võis olla Kaupsi peamiseks motivaatoriks või uskus ta, et kristlase ja baptistina oli oluline olla üheks hääleks algavas demokraatlikus protsessis? Ilmselt võis ta ka tunda tahet esindada teisi sõdureid ja taotleda paremaid tingimusi, ehk isegi sõjajärgseid hüvesid neile, kes kannatada olid saanud? Paraku peame siinkohal jääma spekulatsioonide juurde, sest Kaupsi võimalik poliitiline karjäär sai kiirelt läbi lõigatud ja oma kirjatöodes ta toonast tegevust põhjalikumalt ei selgita.

Juba järgmisel päeval, 10. aprillil 1917, sai Kaups Vólnie rindel pommi lõhkemisel vasakust jalast raskelt vigastada. „Ainult üks pomm heideti sel päeval, ja see oli mõeldud minule.“<sup>86</sup>

---

<sup>81</sup> Sõjaväest vabastus noortele meestele, kes olid oma perekonnas isa toitjad.

<sup>82</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 17 (1961), 82-83.

<sup>83</sup> Eric Hobsbawm, *Äärmuste ajastu: lühike 20. sajand 1914-1991* (Tallinn: Varrak, 2002), 77.

<sup>84</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 19 (1962), 111.

<sup>85</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 19 (1962), 112.

<sup>86</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 19 (1962), 113.

Kaups toimetati rinde tagalas meedikuteni, kes näisid arvavat, et ta peagi sureb, seetõttu oli raviks vaid kapataie joodi valamine „haavale, kondikildudele, liiva ja mulla hulka“ ning haava kinni sidumine.<sup>87</sup> Kuna arstide hoolimatusest tingituna jäi piisav arstiabi Kaupsile andmata, siis neli päeva hiljem selgus diviisi laatsaretis, et jalg, mida oleks ilmselt saanud päästa, tuleb amputeerida.<sup>88</sup> Kaupsi ülejäänud elus oli talle asendamatuks kaaslaseks proteesjalg, lisaks tuli vahel kasutada keppi ja karke. Jala kaotus tähendas totaalset elumuutust ning ka oluliselt piiratumat liikumisvabadust ja kitsenenud töövõimalusi. Kaups pöördus sel traagilisel hetkel oma usukogemuse poole ning nägi kõike kui Jumala plaani, ehk küll keerulist ja mõistetamatut, kuid siiski jumalikult juhitud plaani. Ta kirjutas:

„Ka teie juuksekarvadki on loetud, ükski neist ei lange ilma teie isata. Ja kõik tuleb heaks neile, kes Jumalat armastavad. Minu usk peab mind aitama tänulik olla kõige eest ja et võiksin lohutada teisi selliseid kannatajaid.“<sup>89</sup>

Haiglaravi teekond viis Kaupsi tagasi Petrogradi, kus ta viibis Nikolai sõjaväehospidalis. Nelja kuu jooksul oli vaid mõni üksik päev, kus keegi Kaupsi haiglas vaatamas ei käinud.<sup>90</sup> Vend Richard meenutas oma taaskohtumist vennaga:

„Kohtusin temaga Nikolai hospitali õues pingil. Mu suurest, uhkest ja toredast vennast oli järele jäänud vaid armetu kogu, kahvatu, lahja näoga, ilmetu sõduri hall haigla kittel seljas, katkine müts ja viletsad kargud! Nii me siis kohtusime uudses olukorras. Olime pisarateni liigutatud.“<sup>91</sup>

Kaups leidis uut jõudu jutlustaja kutsele pühendumises. Temast sai haiglast vabanedes Petrogradi Eesti baptisti koguduse abijutlustaja ja pärast Eestisse naasmist valis Kärkla kogudus ta oma jutlustajaks.<sup>92</sup> Tema hilisema jutlustamise kohta, kui see kasutas juba rohkem eksegeetilisi võimalusi võrreldes varasema ajajärguga, meenutab kaasaegne Evald Mänd:

---

<sup>87</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 20 (1962), 56.

<sup>88</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 20 (1962), 57-58.

<sup>89</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 20 (1962), 62.

<sup>90</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 20 (1962), 71.

<sup>91</sup> Kaups "Elamusi ja mälestusi", 25.

<sup>92</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 23 (1963), 61.

„Karl Kaups oli huvitav ja elav jutlustaja. Ta tõi meie loomulikkudest talentidest rikkale vaimulikule põllule uue, eksegeetilise jutluse stiili. Näidetest rikas, vahel isegi liigselt allegooriasse kalduv, ent alati eluline oli ta jutlustamisviis. Ta julges käsitleda teemasid, mis rasked ja mille kohta puudusid andmed ja mida sai esitada vaid rikkaliku ettekujutuslikku talendiga. Kahju ainult, et ta sulest ei ilmunud ühtegi kontsentreeritud, sisutihedat, stiiliühtlast jutlustekogu nende paljude skemaatiliste kavandite kõrval, milliseid ta viimasel ajal avaldas. Meie kõik teame, et tal jätkus küllaldaselt kunstiküpseid ja huvitavaid jutlusi mitme kogu tarvis.“<sup>93</sup>

Vaid mõneaastane Kärkla periood kujunes koguduslikus töös viljakaks. Tööd alustades oli koguduses 183 liiget, kuid 1924. aastal Kaupsi lahkudes 350 liiget ja pühapäevakoolis osalevate laste arv tõusis 250ni.<sup>94</sup> Mänd seostas Kaupsi tegevuse õnnestumisi ka tema isiksuse ja läbikäidud traagikat laiemalt:

„Võib-olla nähti tol ajal Karl Kaupsis ka rohkemat kui jutlustajat. Ta oli nagu oma ajastu sümbol. Ta kehastas oma isikus sõja ja ühiskondlike rahutuste traagikat. Kui ta liikus oma kunstjalal raskelt kantsli suunas ja tõusis aeglaselt ühelt astmelt teisele, seni kui ta viimaks seisis rahva ees, paistis ta olekust midagi heroilist. Juba enne kui ta suu avas, kuulus kuulajate sümpaatia temale. Tema oli samaaegselt oma põlvkonna süüme kui ka lohutaja.“<sup>95</sup>

18. juuli 1920 sai Karl Kaups Kärklas laulatatud Hilda Elleriga. Hilda tädi oli Kärkla lastekodu rajaja Minna Eller. Abielust kingitakse kaks last: Mai, algse nimega Aasa, sündis 1921 ja poeg Peeter 1923. Koos abikaasa Hildaga naasis Kaups veel üheks aastaks Hamburgi seminari, abikaasa õppis paralleelset Kaupsiga misjonikoolis.<sup>96</sup>

---

<sup>93</sup> Usurändur (1952-2019), nr.1, 1969, 8.

<sup>94</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 23 (1963), 65.

<sup>95</sup> Evald Mänd, "Kokkupuuteid Karl Kaupsiga" - *Karl Kaups põlluvagudel: mälestusi ja järelhüüdeid*, toim. Peeter Kaups (Toronto 1970), 39.

<sup>96</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 23 (1963), 69.

### 1.3 Kogudusetöö organisator, liidu juht ja kirjamees

1924. aastal otsustas pere kolida Tartusse, kuhu Kaupsi oli kutsutud Tartu III Baptisti koguduse jutlustajaks.<sup>97</sup> Kaupsi ainus tingimus Tartusse asudes oli soov, et kogudus annaks talle igal suvel võimaluse kaks kuud Hiiumaal puhata.<sup>98</sup> Nii säilis pidev side kodukohaga. Järgmised 16 aastat, mida võiks nimetada Kaupsi Tartu perioodiks, kujunesid väga viljakateks ja tegusateks aastateks. Vaimulikku tööd alustades oli kogudus keerulises olukorras, liikmete arv kahanenud 110ni, hoone amortiseerunud ja koguduse majandus keerulises seisus. Kui Kaups Tartust lahkus oli liikmearv tõusnud 470ni.<sup>99</sup> 1930. aastal liitusid Tartu I ja III Baptistikogudus, võttes ühiseks uueks nimeks Tartu Immaanueli Baptistikogudus.<sup>100</sup> Ka selles oli Kaupsil oma oluline roll mängida. Algas aktiivne misjonitegevus, mille üheks tunnuseks oli äratuskoosolekute korraldamine linna suuremates avalikes saalides, samuti koguduse osakondade loomine Tartu ümbruses: Rakkes, Vägeval, Elvas, Jõgeval, Võnnus, Kavastus, Kauksis, Võõpsus, Mehikoormas, Piirissaares, Pukal.<sup>101</sup> Tartu ühiskondlik elu oli mitmekesisem ja Kaups lõi suhteid juhtivate inimestega, nii oli ta sageli oodatud sünnipäevadele või olulisematele sündmustele.<sup>102</sup> Heade suhete abil õnnestus tal saada võimalus koguduse info tasuta avaldamiseks Jaan Tõnissoni juhitas Postimehes.<sup>103</sup> Ta lõi kaasa ka Vigastatud Sõjameeste Ühingus ja abistas ajakirjas Invaliid.<sup>104</sup> Seda võib kahtlemata pidada ühiskondlikuks tegevuseks, ehkki taustal on Kaupsi isiklik sõjatraagika. Siiski ületas Kaupsi huvi ja tähelepanu palvemaja sisepiire, mis tollases baptistikoguduste ühenduses polnud kaugeltki tavapärane.

Ka koguduse ellu tõi ta uusi tuuli. Küllaltki uuenduslikuks kujunes koguduse teenistuste raadioülekannete tegemine, millele leidis mõnelt koguduseliikmelt ka vastuseisu, kuna raadio

---

<sup>97</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 24 (1963), 58.

<sup>98</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 23 (1963), 75-76.

<sup>99</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 24 (1963), 59.

<sup>100</sup> Toivo Pilli, "'Omas koguduses truuiks jääda': Tartu Saalemi koguduse ajaloost 1919-1949" - *Usuteaduslik Ajakiri* 75, nr.2 (2019), 68.

<sup>101</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 24 (1963), 64.

<sup>102</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 24 (1963), 74.

<sup>103</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 24 (1963), 74.

<sup>104</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 24 (1963), 74.

kõlavat kui „kuradi hääl“.<sup>105</sup> Seda perioodi näib iseloomustavat ka erakordne töörohkus, millest Kaups ise kirjutas:

„Käin Tallinnas kursustel iga nädal loenguid pidamas. Kodupalvelas loengud Issanda taas tulemisest igal neljapäeval. Samal ajal kirjutasin raamatut „Rändeelamusi Ameerikas“, ja korraldan selle pilte. Seame sisse kirikusse raadioseadmeid ja pean sellesse jutlustama igal pühapäeval. Teen reise osakondadesse, kirjutan „Põllu Vagusid“, „Vahitorni Teekäijale“, artikleid invaliidide albumile. On palju kirjavahetust. Inimesi käib rohkesti. Täna tuli tähtsat kirja katkestada neli korda, et võtta vastu jutule soovijaid. Laste jaoks ei ainust tundi. Kolme kuu jooksul tegin ennast üheks õhtuks vabaks laste jaoks. Täna õhtul tuli jutule soovijaid kuni kella 10-ni õhtul. „Teadsime, vennal vaba õhtu, kasutame juhust.“<sup>106</sup>

Siit paistab Kaupsi erakordne võimekus mitmete asjadega paralleelselt tegeleda. Võiks arvata, et sõjainvaliidsus teda pidurdas, kuid tegevusampluaa näitab midagi muud. Evald Mänd, kes oli Tartus ühe aasta Kaupsi abiliseks, kirjutas:

„Kaupsi teekonnad viisid teda sageli Tallinna ja teistesse kodumaa linnadesse. Hingehoole tööd tegi ta tavaliselt oma kodus, kuhu inimesed tulid teda otsima. Ta ei sallinud tühiseid, aega raiskavaid seltskondlike olenguid ja neid ei esinenud peaaegu kunagi. Mäletan vaid üksikuid juhtumeid, mil viibisime külalistena mõnes kodus. Ta peamine pastoraaltöö toimus kantsli kaudu, kus ta jutlustas kodus viibides kaks korda igal pühapäeval.“<sup>107</sup>

Siiski mitte kõik ei olnud Kaupsi suhtes heatahtlikud ning esines ka intensiivset usulist tagakiusu. Ühe koguduse osakonnaga seoses meenutas Kaups, kuidas ulakad poisid ajasid koosolekuruumi oinaid sisse, panid maja katusele ühe venna vankri, viskasid virtsaämbri keset teenistust põrandale laiali.<sup>108</sup> Sellised olukorrad tegid muret, kuid asjale läheneti tasadusega ning sooviga vastupanijate südant võita ja neidki usule aidata. Rahulik lähenemine ning olukordadest kaugemale nägemine iseloomustab Eesti baptiste usulistes tagakiusu olukordades algusest peale. Siiski näib, et tihti tuli kogu Kaupsi tegevuserohkus pere arvelt. Seda

---

<sup>105</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 24 (1963), 73.

<sup>106</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 24 (1963), 86.

<sup>107</sup> Mänd, "Kokkupuuteid Karl Kaupsiga", 41.

<sup>108</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 24 (1963), 83.

traagilisem oli Kaupsi abikaasa Hilda lahkumine 1927. aasta 4. mail haiguse tagajärjel. Oma sügavat leina väljendas Kaups noorte ajakirja "Elukevadel" veergudel kirjutisega passioon: "Kõik masendab, sulab suureks mustaks tombuks. Tomp laguneb sünges veteväljaks, mässavaks valumereks. Kõik kõigub, murrab. On hinge suurree. "<sup>109</sup> Pea 10 aastat hiljem abiellus Kaups uuesti, esimese abikaasa noorema õe Elsa Elleriga. Nad laulatati Kärddlas 17. märtsil 1937 ja abielust sündis 3 last: 1938. aasta juulis Andres, 1940. aasta veebruaris Tõnis ja 1941. aasta novembris Tiiu.<sup>110</sup>

Pärast I maailmasõda valiti Kaups Eesti Baptisti Liidu juhatusse. Oluliseks tööks juhatusel kujunes 1920. aastatel liidu ja koguduste põhikirja uuendamine ja registreerimine, mis võrreldes suurkirikutega edenes küllaltki kergesti<sup>111</sup>, ning baptistide sõlmitud abielude tunnustamine riigi ees.<sup>112</sup> Usuühingute põhikirjadega seoses kerkis esile pinge, sest riigil oli plaan anda suurkirikutele enam õiguseid ja vabakoguduste õiguseid senisest enam piirata. Seetõttu organiseeris liit Estonia kontserdisaalis protestikoosoleku, kus Karl Kaupsile pidas peamise sõnavõtu, mida ka raadios üle kanti.<sup>113</sup> Lisaks saadeti valitsusele märgukirju ja püüti oma muresid edastada ka otse eri võimukandjate vahendusel. Võimalik, et just siit sai Kaups oma esimese kogemuse poliitilises asjaajamises, mis hiljem paguluses olles kasuks tuli. Oma mälestustes meenutas Kaups liidu 1920. aasta konverentsi Emmastes, kus ta tegi ettepaneku luua baptistide oma usuteaduslik seminar koos oma õppejõududega.<sup>114</sup> Ta valiti seminari loomise komiteesse ja oli hiljem 10 aastat seminari õppejõud, õpetades homileetikat, katheetikat ja pastoraalteoloogiat, mis tõi kaasa 9 kuud järjest iga nädal Tallinnas käimise.<sup>115</sup> 1923–1926 täitis Kaups liidule kuuluva Kärddla lastekodu maja „isa“ rolli ning käis seda tööd liidu kogudustest tutvustamas.<sup>116</sup>

---

<sup>109</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 25 (1964), 67.

<sup>110</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 25 (1964), 69.

<sup>111</sup> Priit Rohtmets, *Riik ja usulised ühendused* (Tallinn: Siseministeerium, 2018), 65.

<sup>112</sup> Rohtmets, *Riik ja usulised ühendused*, 111-112.

<sup>113</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 44.

<sup>114</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 63.

<sup>115</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 67.

<sup>116</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 30 (1965), 60-61.



1930. aastal valiti Kaups Eesti Baptisti Liidu esimeheks ja ta jäi sellesse rolli kuni Eestist põgenemiseni 1944. aastal. Esimehe ameti ülesannete hulka kuulus uute koguduste avamine, koosolekuruumide sisse õnnistamine, jutlustajate ja diakonite õnnistamine ja ordineerimine, valimiste juhatamine, koguduste sisetülide lahendamine, aastapäevade, juubelite ja pidulike koosolekute külastamine.<sup>117</sup> Mõnel juhul tuli ette, et mõne koguduse liige soovis oma perekondlikul talituse – laulatuse, matuse, lapse, maja või laeva õnnistamise – puhul, et seda teeks just liidu esimees.<sup>118</sup> Ka liikmeannetuste kokku kogumine kuulus esimehe tegevuste hulka.<sup>119</sup> Pärast seda kui liidu konverents tegi otsuse esimehe ametikoht muuta palgaliseks, tegi Kaups otsuse igal aastal külastada liidu kõiki 50 kogudust ja 70 osakonda.<sup>120</sup> Omal algatusel viis Kaups läbi ka kõikide liidu koguduste revisjoni<sup>121</sup> ning kutsus ellu liidu aukohtu<sup>122</sup> kogudustes olevate konfliktide erapooletuks lahendamiseks. Kohtu tegevus lõpetati pärast kuus aastat kestnud tööd, kuna selle aja sees oli olnud vaja tegeleda vaid ühe kaasusega. Kaupsi hea organiseerimisvõime tuli esile küsimuses, kuidas lahendada seisma jäänud suure hulga liidu ajakirjade olukord. Ta kuulutas välja kirjanduse aasta ning käis läbi kõik kogudused, viies igal pool läbi kirjanduse koosolekuid ning müües maha kõik seisma jäänud kirjanduse.<sup>123</sup> Kõige nõudlikum osa esimehe tööst oli Kaupsi jaoks hingehoiu töö koguduste vaimulikega.<sup>124</sup> 1938. aastal valiti Karl Kaups Riigivolikogu saadikuks Hiiumaalt. Ehk andis julgust riigivolikogusse minna ka pikaajaline liidu juhatuse ja esimehe kogemus? Näib, et Kaups püüdis poliitilisse rolli suhtuda neutraalselt, kuid samas soovides just usklike huve esindada – igatahes suureks poliitikuks ta end ei pidanud.<sup>125</sup> Võimalik, et Kaups lootis selle sammu kaudu aidata kaasa baptistide tunnustamisele laiemalt ühiskonnas.<sup>126</sup> Sama aasta liidu konverentsil kerkis esile hääli, kes leidsid, et riigivolikogu liige ei peaks olema liidu esimees. Oma sõnavõtus ütles Kaups, et tema esimene kohustus on teenida hiidlasi, kes olid kaua oodanud, et neil oleks

---

<sup>117</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 47.

<sup>118</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 47.

<sup>119</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 53.

<sup>120</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 25 (1964), 73.

<sup>121</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 54.

<sup>122</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 58.

<sup>123</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 57-58.

<sup>124</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 25 (1964), 55.

<sup>125</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 4.

<sup>126</sup> Pilli, "Finding a Balance between Church and Academia: Baptist Theological Education in Estonia", 27.

riigikogus oma esindaja.<sup>127</sup> Ta usaldas asja konverentsile otsustamiseks, kinnitades, et riigivolikogu kohast ta valmis loobuma ei ole. Konverents valis Kaupsi jätkuvalt esimeheks. Näib, et ta oli oma aktiivse tegevusega tõestanud oma häid juhioskuseid kui ka võimekust end mitme koha vahel jagada. Küll aga andis võimete piiridest märku Tartu Immaanueli koguduse tagasiside, kus heideti ette, et Kaups liiga palju reisis ja liidu asjadega tegeles.<sup>128</sup> Kaups jäi edasi koguduse abijutlustajaks. Liidu tööd nägi Kaups tagasi vaadates kui ühte suurt osa oma elutööst.<sup>129</sup>

Kaups oli ka aktiivne kirjutaja, avaldades oma artikleid esmajoones Elukevades ja Teekäijas. Armeeteenistuse ajal saatis ta Teekäijale artikleid sõjaväe elust, ka tsaari paraadist, mille tsensuur ajakirjast käskis välja jätta.<sup>130</sup> Samuti ilmus tema töid saksa baptistide väljaandes Die Wahrheitzeuge ja inglaste Baptist Times'is. Lisaks artiklitele kirjutas Kaups ka mitmeid lühemaid ja pikemaid teoseid. Ta ise hindas kõigi oma raamatute trükiarvuks 22 500 eksemplari.<sup>131</sup> Mainida võiks piibliseletuslikke raamatuid „Katsuge vaimud läbi“, „Issandapäeval“, „Hea osa“, aga ka maailmavaatelisi ja teoloogilisi küsimusi käsitlevaid „Moodne protestantism“, „Igaüks oma laevaga“ ja „Riigikirik ja vabakogudus“. Kaupsi seisukohad olid eeskätt konservatiivsed ja toetasid vabakoguduslikke arusaamu elust ja koguduse korraldusest. Pärast abikaasa Hilda surma läks Kaups pikale Ameerika reisile, millest valmis 1930. aastal tema kõige laiema lugejaskonnani jõudnud raamat „Rändeelamusi Ameerikas“. <sup>132</sup> Vastukaja raamatule oli positiivne ja leiti, et isegi usuliikumiste ülevaated ei olnud „tülitavad“ ega „tüütaval toonil“. <sup>133</sup>

Ära tasuks märkida ka Kaupsi aktiivne tegevus allianss liikumises, mis sai alguse isiklikust lähedasest sõprusest hilisema Evangeeliumi Kristlaste juhi Karl Leopold Marleyga. Ühiselt tehti väga viljakat evangeeliumi kuulutamise koostööd, korraldades alliansi äratuskoosolekuid

---

<sup>127</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 59.

<sup>128</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 3.

<sup>129</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 60.

<sup>130</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 26 (1964), 56-57.

<sup>131</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 26 (1964), 58.

<sup>132</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 27 (1964), 59.

<sup>133</sup> Päewaleht (1905-1940), nr 263, 27.09.1930, 4.

üle Eesti.<sup>134</sup> Alliansi töö nähtavaimaks ühiskondlikuks tegevuseks kujunes Egiptuses meditsiinimisjoni toetamine. Alliansi töö kaudu oli ka baptistidel võimalik selles töölõiguses kaasa panustada.<sup>135</sup> Ühistöö pinnalt loodi Tallinnas usklike laste algkool, korraldati konverentse, palvenädalaid ja üliõpilaste tööd.<sup>136</sup> Kaupsi suhted teiste usuliikumistega jäid terve tegevuseaja jooksul ebaselgeks. Ühtepidi tehti koos mitmeid häid ettevõtmisi ja oldi teineteise suhtes tunnustavad. Teistpidi kajastus Kaupsi mälestustes palju pingeid ning ka omajagu kibedust või kadedust seoses teiste usuliikumistega. Kaups ei olnud oma olemuselt diplomaat ning teistimõtlejatega koostöö näib talle olevat pigem väljakutse. Ehk võib sellega seletada ka tema mitte kuigi silmapaistvat tegevust riigivolikogus.

#### **1.4 Eestist põgenemine ja tegevus välismaal**

1940. aastal juunipöörde paiku kolis Kaupside perekond Tartust Hiiumaale.<sup>137</sup> Võimupöörde käigus vabastati senised riigikogu liikmed. Hiiumaale kolimine oli ilmselt tingitud mitmest aspektist. Kaups oli oma sissetuleku riigivolikogust kaotanud ja tema kõrges eas ema elas üksinda Kärdlas. Küllap tundus majanduslikult otstarbekam koos olla ning ehk oli lootust, et Hiiumaal on võimalik ise ühtteist toiduks kasvatada ja kuskil töödki leida. Kindlasti paistis Hiiumaa ka turvalisem, arvestades kõiki võimalikke tulevikutsenaariume olukorraga riigis.

Pärast saadikutöö lõppemist oli Kaupside perel majanduslikult väga keeruline. Kärdlas oleva majal oli suur laenukoormus. Seetõttu pidi abikaasa Elsie Kärkla kalevivabrikusse ketrusmajja tööle minema, mis Kaupsi väga frustreris. Ta kirjutas: „Asi mida olen alati vihanud - naine käib töö ja mees vahib kodu, on nüüd kääs. Teha pole midagi kuna uue korraga tulid järsud muutused.“<sup>138</sup> Hiljem kustutati majalaenu uue võimu poolt. Võõrvõimu okupatsiooniaastad kujunesid segasteks ja võib arvata, et Kaups tundis muret ka oma pere saatuse pärast. Kuigi Kaups on hilisematest kirjutistest nõukogude võimu suhtes äärmiselt kriitiline, siis esineb tema päevaraamatus ka pisut teise tooniga kirjutisi, mis küll otse kommunistide tegevust ei toeta,

---

<sup>134</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 26 (1964), 53-54.

<sup>135</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 29 (1965), 71.

<sup>136</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 29 (1965), 76.

<sup>137</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 25 (1964), 74.

<sup>138</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 24.

kuid püüavad lootusrikkalt uskuda parimat.<sup>139</sup> Kaups teenis kaasa Kärdla koguduse abijutlustajana Eduard Heinla kõrval. Ta jätkas kindlameelselt koguduslikku tegevust Hiiumaal, korraldas isegi äratusnädalaid ja kutsus noori enda koju õhtusöögile, et neid vaimulikult juhatada ja aidata kaasa osaduse loomisele.<sup>140</sup> Kaupsil endal oli usku, et sõda pannakse seisma või võidetakse. Näiteks Pahapilli palvelas 1943. aastal sai ta enda jaoks ilmutusliku selguse: „Mõõk verine sirutas ennast üle meie kodumaa, ingel Miikaeli mõõk aetas ennast lõunapoolt kiiresti üle taeva libisedes verise mõõga alla. Sain sõna: Kui viimaks siin olid, oli raskuste algus. Nüüd on nende lõpp.“<sup>141</sup> Tema Hiiumaa 1944. aasta äratusnädala jutluse peateemaks oli „meie saatus ei olene mõne suurriigi pealinnast või armee suurusest vaid üksnes Püha Vahimeeste Nõukogu otsusest (Taaniel 4)“.<sup>142</sup> Eestist ära põgenemise osa näis Kaups olevat kahe vahel, sest kirjutas 15. septembril 1944 oma päevaraamatusse: „Kui Issand tahab teid viia küll Ta juhib ja märku annab, ärge kartke ega muretsege. Minul on küllalt sõjavankreid ja abinõusid ütleb Issand.“<sup>143</sup> Asja otsustas vend Richardi õine ukse taha ilmumine. Vend oli oma purjekaga, koos Evald Männi perega, öö varjus Kärddlasse saabunud.<sup>144</sup> Kiiresti pakiti asjad, äratati lapsed, jäeti hüvasti Kaupsi emaga ja hiiliti sadamasse. Eestist lahkuti 24. septembril 1944.

Teekond üle mere oli ohtlik ja pinev. Õhkkond laevas oli raske, enne teele minekut lauldi ühes koos „Armas Jeesus tüüri sa!“.<sup>145</sup> Keeruka ja tormise ülesõidu ajal oli laevakapteniks Karl Kaups ise, kes oli seetõttu 2 ööd magamata. Kuna kardeti lennukeid, siis tuld öisel ajal kasutada ei saanud ja seetõttu oli navigeerimine äärmiselt keerukas ning kogu sõit pigem Jumala juhtida. Kaups ise pidas kogu seda lugu suureks Jumala imeks ja armuks.<sup>146</sup> Värmdö saarel, kuhu paadipõgenikud kogunesid, kohtus Kaups ka Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku piiskopi Johan Kõpiga ning helistas Stockholmi Veronika Korjusele, et anda teada oma Rootsi

---

<sup>139</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 22-23.

<sup>140</sup> Erich Tõkke, *Hea sõnumi kuulutaja: Hiidlase rännakud Eestis, Rootsis ja Kanadas* (Tubala (Hiiumaa): V.E.S.T.A., 2012), 33.

<sup>141</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 31.

<sup>142</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 36.

<sup>143</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 43.

<sup>144</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - PV, nr. 33 (1966), 66.

<sup>145</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 57-59.

<sup>146</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 72.

jõudmisest.<sup>147</sup> Rootsi valitsus saatis põgenikud kuueks nädalaks karantiinilaagrisse, kusjuures naised ja lapsed olid meestest eraldi laagris. Laagrist vabanenuna alustas Kaups suure kiirusega Eesti baptistide töö koordineerimist ja koondamist Rootsis, millele aitas kaasa ka Rootsi usklike heatahtlik suhtumine põgenikesse<sup>148</sup>. Alustati iganädalaste teenistustega Stockholmis ning koondati grappe ka teistes linnades. Kaups võttis ette mitmeid reise usklikgruppide külastamiseks. Vaid mõni kuu pärast Rootsi jõudmist asus Kaups korraldama Eesti baptistide konverentsi, kuhu kutsuti osalema usklikke kõigist Rootsi paikadest. Konverentsil leidis I ülestõusmispüha hommikul aset ka ristimisteenistus, mis oli märk elu edasiminemisest. Huvitav seigana toimus lausa kaks ristimisteenistust, sest Robert Särglepa poeg Avo Särglepp, kes konverentsiks Stockholmi tuli, avastas rongijaama jõudes, et tal pole õrna aimugi, kuhu minna tuli ning kaasas polnud ka ühtegi märget koguduse nimest ega aadressist. Ta veetis ühe öö rongijaamas ja just enne, kui otsustas tagasi sõitma hakata, avastas oma paberite vahelt koguduse aadressi. Nii jõudiski ta kohale I ülestõusmispüha õhtuks, kuid südames oli selge soov saada ristitud. Vennad kuulasid ta tunnistuse ära ja otsustasid, et järgmisel hommikul toimub teine ristimisteenistus. Magama sättides toodi Kaupsi ööbimispaika veel perekond Korjuste kasutütar Ingrid, kes oli kogu konverentsist nii liigutatud saanud, et tahtis ka ristitud saada. Järgmisel hommikul toimus liigutav ristimisteenistus, kus „ükski silm ei ole kuiv kui räägitakse noorte lugusid“ ja Kaups kirjutas: „Kui ma siis lisasin: Jumal andku su isale, armas vend, Eestimaal täna oma Vaimu läbi märku, et ta poeg täna seisab ristimise haua kaldal, muutus nutukohin suureks.“<sup>149</sup>

Rootsi jõudes asus Kaups kirjavahetusse oma sugulastega Ameerikas. Selle tulemusena valiti ta 1945. aastal New Yorgi Eesti Baptistikoguduse poolt jutlustaja kohale ja edastati ka kirja teel kutse, kuid esialgu hoidis minekust tagasi rahaliste vahendite puudumine.<sup>150</sup> Kaups ei olnud Ameerikasse minemise osas kindel ja otsustas asja Jumala kätte usaldada. 1946. aasta sügiseks olid aga kõik uksed avatud ja 21. septembril asuti laevaga üle Atlandi tee.<sup>151</sup> Kaupside ärasaatmine rongijaamas kujunes emotsionaalseks, nutsid mehed ja naised, kui

---

<sup>147</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 75-77.

<sup>148</sup> Peeter Kaups, Aarand Roos, „Väliseesti koguduste tööst“ - *Osaduses kasvanud*, toim. Toivo Pilli, Üllas Linder (Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit, 2009), 46-47.

<sup>149</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 32.

<sup>150</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 66-67.

<sup>151</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 112.

ränduritele lauldi „Jumalaga kuni näeme veel“.<sup>152</sup> Kaups oli Eesti baptistide kogukonnale keskne figuur ning perekonna lahkumine muutis koguduslike dünaamikaid kindlasti tuntavalt, kohati isegi tagasilöögina.<sup>153</sup> Koguduslik töö Ameerikas kujunes palju keerulisemaks, kui Kaups oletada oskas. 1947. aasta kevadel kirjutas ta oma päevaraamatusse: „On raske rusudest maja ehitada, veel raskem hävinud kogudust üles ehitada“.<sup>154</sup> Ameerika eestlaste kogukond oli hajali ja väike ning neid ei liitnud ka Eestist põgenemise kogemus nagu Rootsis olevaid eestlasi. Suurt pinget valmistas ka kodu puudumine. Rendipinnad olid ajutised ja pidev kolimine kõigile väsitav. Lõpuks leiti 1947. aasta suvel püsiv kodu Staten Islandil.<sup>155</sup> Siiski võttis Kaups ette mitmeid pingutusi, et eestlastest baptistide kogukonda uuel moel kokku tuua ning koguduslikku tööd tugevdada. Paraku peab nentima, et koguduslik töö ei lähe seal kordagi õitsele ning mõni aeg pärast Kaupsi töö lõpetamist kogudus suletakse.

Ameerika perioodi üheks olulisemaks osaks sai ühiskondlik töö, eeskätt Eesti sõjapõgenike abistamine, millele Kaups kogu südamega pühendus. Eesti Abistamise Komitee kaudu aidati tuhandetel Eesti põgenikel Saksamaa laagritest ühendriikidesse jõuda. Kaupsi süda oli eriliselt kinni kodumaas ja nii püüdis ta kasutada kõiki erinevaid võimalusi, et suunata ühiskondlikku ja poliitilist tähelepanu Balti riikide ebaõiglasele okupeerimisele ning kommunistliku režiimi kuritegudele. Ta kirjutas arvamusartikleid, käis kõnelemas, kus võimalik, ning saatis välja palvekirju, isegi Valgesse Majja. Kaups lõi ka lähemaid suhteid Ameerikas oleva tugeva Väliseesti poliitilise kogukonnaga.

Kuid vaatamata aktiivsele rahvuslikule tegevusele, jäi tema süda vaimuliku töö külge. Ta pühendus Torontos Eesti baptistide töö alustamisele, külastas eestlastest baptiste Austraalias ja püüdis jätkuvalt toetada ka Rootsis tehtavat tööd. 1952. aastal loodi Kaupsi eestvedamisel Ülemaailmne Eesti Baptisti Keskkondis, mille üheks põhiülesandeks olid ajakirja Usurändur väljaandmine.<sup>156</sup> See algatus oli ilmselt Kaupsi jaoks oma moel Eesti Baptisti Liidu jätkamine paguluses, kuigi see ei täitnud selliseid ootuseid, mis Kaupsil endal olla võisid. Igal juhul pidas

---

<sup>152</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat III, 114.

<sup>153</sup> Kaups, Roos, Väliseesti koguduste tööst“, 48.

<sup>154</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat III, 154.

<sup>155</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 9.

<sup>156</sup> Kaups, Roos, Väliseesti koguduste tööst“, 50.

ta oluliseks mitte ainult tööd New Yorgis, vaid jätkuvalt kõigi baptistide koondamist ja esindamist. Oma elu viimastes kümnendites andis ta 14 aasta jooksul välja ajakirja „Põlluvagudel“, mis sai oluliseks lugemisvaraks baptistide kogukonnale üle terve maailma. See sisaldas Kaupsi enda jutluste konspekte, arutlusi vaimulikel teemadel, piibliseletuslikke töid, elulugu kui ka teiste eestlaste artikleid. Viimane käsikiri avaldati juba postuumselt, pärast Kaupsi igavikku lahkumist 8. oktoobril 1968 oma kodus Staten Islandil. See käsikiri lõppes sõnadega: „Armust olen, mis ma olen!“<sup>157</sup>

---

<sup>157</sup> Karl Kaups põlluvagudel: mälestusi ja järelhüüdeid, toim. Peeter Kaups (Toronto 1970), 80.

## 2. EESTI BAPTISTIDE SUHTED ÜHISKONNAGA 1880-1970

Siinne peatükk vaatleb baptistide arusaamu suhete kohta ühiskonnaga. See on teema, mis on selles usuliikumises olnud päevakorral alates baptismiikumise ajaloolisest algusperioodist 17. sajandil. Peatükk käsitleb, kuidas kiriku ja riigi suhteid on mõistetud Eesti baptistiliikumises 20. sajandil, Karl Kaupsi eluperioodil.

### 2.1 Baptistliku arusaama kujunemine suhetest ühiskonna ja riigivõimuga

Baptistid, nii nagu mitmed teisedki vabakoguduslikud liikumised, on kogenud algusest peale vastuolu valitseva võimuga ning selle võimu survet ja karmi kätt. 17. sajandi alguseks, mil baptistiliikumine kujunema hakkas, oli vaevalt 100 aastat möödunud tormilistest reformatsioonisündmustest. Baptistide keskseks seisukohaks sai ristimine isikliku teadliku usu ja otsuse alusel, mis ka protestantlikus keskkonnas võõristust ja vastuseisu tekitas. See südametunnistuse ja usuvabaduse printsiip kandus edasi ka nende arusaamadesse ühiskondlikust ja sotsiaalsest korrast. Igal inimesel peaks olema võimalus vabalt uskuda või mitte uskuda, samuti kummardada Jumalat ilma riigi või domineeriva kiriku ettekirjutusteta. Esimese inglise baptistikoguduse rajaja Thomas Helwys kirjutas sellest radikaalsest ideest järgnevalt:

„Meie isand kuningas on maine kuningas ja kuningana ei ole tal meelevalda millegi muu kui vaid maisete asjade üle. Kui kuninga inimesed on kuulekad ja ustavad alamad, kes järgivad kõiki maiseid seadusi, ei tohi meie isand kuningas midagi enamat nõuda. Sest inimeste usk Jumalasse on vaid nende endi ja Jumala vaheline asi. Kuningas ei hakka selle eest aru andma. Nii ei tohi kuningas ka Jumala ja inimeste vahel kohut mõista. Olgu nad ketserid, türklased, juudid või kes iganes: maisel võimul ei ole kohane neid vähimalgi määral karistada.“<sup>158</sup>

Nigel Wright, tänapäeva Briti baptisti teoloog on seda baptistlikku arusaama sõnastanud järgnevalt:

---

<sup>158</sup> Nigel Wright, “Kirikud ja ühiskondlik kord: baptistlik vaatenurk” - *Usuteaduslik ajakiri* 79, nr.1 (2021), 160.



„Suurt osa kirikutest, sealhulgas metodiste, kongregatsionaliste, nelipühilasi, vennastekogudusi ja teisi, võiks üldjoontes määratleda vabakirikutena selles mõttes, et nad vastanduvad kirikutele, mis on riiklikult sanktsioneeritud ning mida teatakse laiemalt riigikiriku, rahvuskiriku ja rahvakiriku nime all. Erinevalt neist kõigist teistest on baptistid algusest peale, järjepidevalt ja põhimõtteliselt olnud vabakirik. Neil on sügav veendumus, et lasta riigil valitseda religioossete teemade üle või isegi saada riigilt eesõigusi, tähendab teha kompromisse Kristuse teel, lasta lahti Kristuse antud vabadusest.“<sup>159</sup>

Seejuures erinevad baptistid vaadetelt oma kaudsetest eelkäijatest anabaptistidest märkimisväärselt. Poliitiliste ja kiriklike võimude poolt rängalt tagakiusatud ja vaenatud anabaptistid jõudsid veendumusele, et igasugune riigivõim on kuradi pärusmaa ja teenida „möögaga“, see on poliitilise võimu sunnivahenditega, tähendab saada kuradi teenriks.<sup>160</sup> Baptistid aga võtsid omaks avarama vaate, et ametikandjad, näiteks kohtunikud, teenivad Jumalast seatud eesmärgi. Ühiskondlik kord on Jumala poolt seatud ja seetõttu ei saa selles valdkonnas teenimine piirata koguduse liikmeks olemist, küll aga ei tohiks kohtunik sekkuda usku või südametunnistust puudutavatesse küsimustesse.<sup>161</sup> Seega jääb baptistlikus vaates erinevates võimuga seotud rollides osalemine eelkõige iga uskliku enda südametunnistuse küsimuseks või koguduse keskel ära tundmiseks. Esimeste baptistide juht Thomas Helwys, nagu mainitud, läks siiski nii kaugele, et julges võtta kirjalikult sõna usuvabaduse teemadel ning oma kirjutises „A Short Declaration of the Mystery of Iniquity“ eristab kuningavõimu maisesse sfääri ja Kristuse kuningavõimu vaimulikku sfääri, leides, et maine kuningas ei saa teha seaduseid ega ettekirjutisi, mis puudutavad vaimset. See seisukohavõtt läks talle paraku maksma elu, kuna kuningas James I, kelle pihta Helwyse kriitika käis, lasi ta vangi heita, kus ta 1616. aastal neljakümneaastasena suri. Nendes kirjeldatud ideedes väljendub printsipi, mida tunneme kiriku ja riigi lahususe all. Wright kirjutab kokkuvõtvalt:

„Selgelt eristatakse korra säilitamist ja hingede päästmist: esimesega tegeleb riik ja teisega kirik - nende vahel peab säilima ühemõtteline distant ja usklikud ei tohi neid

---

<sup>159</sup> Wright, „Kirikud ja ühiskondlik kord: baptistlik vaatenurk“, 152.

<sup>160</sup> Wright, „Kirikud ja ühiskondlik kord: baptistlik vaatenurk“, 157.

<sup>161</sup> Wright, „Kirikud ja ühiskondlik kord: baptistlik vaatenurk“, 158-159.

segi ajada. See ongi tõeline kiriku ja riigi lahusus, mis saab õigesti mõistetuna mõlemale poolele kasu tuua.“<sup>162</sup>

Südametunnistuse vabaduse, samuti kiriku ja riigi lahususe põhimõte, on ajaloo jooksul tekitanud baptistide jaoks nii väliseid kui ka sisemisi väljakutseid, nõudes uuesti mõtestamist ja tõlgendamist.

Seejuures ei tähenda see, et riik ja ühiskond üldse kokku ei puutu. See pole noalaevalik kuvand, kus õiged on kaitstuna vee eest peidus ning õelad hukuvad omasoodu veevoogudes. Neutraalne keskkond, kus usku väevõimuga ei keelata ega kehtestata, Jürgen Moltmanni sõnastuses „produktiivne sallivus“, loob aga võimaluse, et olulisem kui sõnad on see, mis keelt räägivad kristlaste teod.<sup>163</sup> See aga eeldab aktiivset osalemist ühiskonnas. Baptistide jaoks on eelpool mainitud pinget ühiskonnast eemale tõmbumise ja selles osalemise vahel suurendanud ka teoloogiline arusaam, mis on seotud misjoniga. Ühelt poolt on nad rõhutanud hinge päästmist, teisalt aga teenivat Kristusest tunnistamist.<sup>164</sup> Baptistid on seisnud usuvabaduse eest, aga pole seejuures heitnud kõrvale poliitikas ega sõjaväeteenistuses osalemist. Lähiajalooost võiks esile tuua baptistist USA president Jimmy Carteri, kelle jaoks ei välistanud tema usuline veendumus osalemist ei poliitikas, heategevuses ega rahvusvaheliste probleemide lahendamises<sup>165</sup>, või Ameerika lõuna-baptistid, kes on end sidunud tugevasti ühendriikide vabariiklaste partei tegevusega, mitmete uurijate arvates siiski nii tugevasti, et see ohustab baptistlikku identiteeti.<sup>166</sup>

Võib väita, et 20. sajandil olid Eesti baptistid ühiskonnas osalemise suhtes ettevaatlikumad ja väiksemate võimalustega kui nende usukaaslased näiteks Inglismaal või Ameerika

---

<sup>162</sup> Wright, „Kirikud ja ühiskondlik kord: baptistlik vaatenurk“, 165.

<sup>163</sup> Jürgen Moltmann, *The Spirit of Life: A Universal Affirmation* (Fortress Press: 1992), 258-259.

<sup>164</sup> John H. Y. Briggs, toim., „National Churches” - *A dictionary of European Baptist life and thought* (Colorado Springs: Paternoster, 2009) 345-346.

<sup>165</sup> "For Jimmy Carter, faith was inseparable from politics and life", Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/history/2025/01/01/jimmy-carter-evangelical-baptist-faith/> (vaadatud 23.05.2025)

<sup>166</sup> David P. Gushee, *Defending Democracy from Its Christian Enemies* (Grand Rapids: Erdmans, 2023), 58-59.

Ühendriikides. Osalt tulenes see pietistlikest eeskujudest, hingepäästmise prioriteediks seadmisest ja võimuesindajate suhtumisest.

## 2.2 Eesti baptistide suhted laiemas kultuuriga Läänemaa ärkamises

Eesti baptistide ja teiste vabakoguduslike liikumiste algust 19. sajandi lõpukümnenditel Lääne-Eestis võib pidada küllaltki tormiliseks ja kohalikes väikestes kogukondades silmapaistvaks. Seetõttu sai see sageli palju tähelepanu, pahatihti ka negatiivset tähelepanu, mittemõistmist ning isegi kiusu ühiskonna poolt. Eesti baptistide suhet ühiskonnaga võib seega juba algusest peale pidada pigem keeruliseks. Väljakujunenud ühiskondlikud struktuurid tõrjusid Läänemaa ärkamises sündinud kogudusi. Distantseerumine oli nii-öelda arengusse sisse programmeeritud. Pealegi, kes ikka loomupäraselt püüaks suhet luua sellega, kes teda hukka mõistab. Varaste baptistikoguduste elus võib täheldada kaht tendentsi: esiteks, ühiskond ja valitsevad kirikud tõrjusid uueusulisi, ja teiseks, vabakoguduste liikmed võtsid ise tagakiusatute rolli omaks, seda kohati isegi idealiseerides.<sup>167</sup> Nende identiteet rajaneski esialgu eitusel: meie ei ole nagu need teised!

Ümbritseva ühiskonna jaoks olid uued usuliikumised veidrad, ning õpetuslikust peajoonest kõrvalekalduvad, isegi kui leidis mõningast positiivset suhtumist. Võõristava hoiaku ilmekas näide oli halvustavate ja mõnitavate kuulujuttude levitamine, sealhulgas ajakirjanduse poolt. Nii näiteks levisid ajakirjanduses pärast esimest baptistlikku ristimist 23.02.1884 Ungu jões jutud, et Saksa baptisti pastor Schiewe ise oli nahast ja kummist tuukriülikonnas, osad ristitud surid külmetuse tõttu ning pärast ristimist tehti suur lõke, kust läbi joostes patte põletati, kusjuures need, kes tulest tervelt pääsesid, saanud taeva ja põletuse märkidega läinud otseteed põrgu.<sup>168</sup> Arvestades sotsiaalset ja hariduslikku konteksti, ei pruukinud täna libauudistena näivad lood omas ajas leida kriitilist kontrollimist. Kindlasti olid uutele usklikele need jutud mitut moodi raskuseks ning väikestes kogukondades kippus kergesti märk külge jääma. Rumalate juttude kõrval levis ka päris pahatahtlike ja süüdistavaid. Nii näiteks kirjutati esimese

---

<sup>167</sup> Toivo Pilli, "Baptisti Identities in Eastern Europe" - *Baptist Identities : International studies from the seventeenth to the twentieth centuries*, toim. Ian M. Randall, Toivo Pilli, Anthony R. Cross, (Bletchley, Milton Keynes ; Waynesboro, GA: Paternoster, 2006), 96-97.

<sup>168</sup> Jaanus Plaat, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuihenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001), 119.

ristimise järel sellest, kuidas ristitud katusel seisvad ja taevaminemist ootavad ning selle kiirendamist loodetud saavutada ühe naise ohverdamise teel.<sup>169</sup> Äärmuslikke näiteid tuli muidugi ette, kuid kõrvaltvaatajad ei arvestanud, et baptistlik usuliikumine ise püüdis neile vastu seista, koguduse elu korrastada.

Üks esimestest „ärkanutest“, see tähendab uue usukogemus omaks võtnud pöördunutest Hiiumaal oli Peeter Kaups, Karl Kaupsi isa, kes ühel Vormsi koosolekul sealse misjonäri Österblomi juhtimisel päästetud sai. Pärast seda asus Peeter ise kodusaarel kuulutustööd tegema. Ametilt oli ta metsavaht Aaltol Suuremõisa krahvi teenistuses. Uus usk tekitas aga krahviga pahandust, sest krahv uuris Peetrilt, mis jutlustaja tema on ja kas ta kreeka keelt ka oskab. Peeter vastanud, et ta räägib seda, mida Püha Vaim annab, mille peale krahv öelnud, et Püha Vaim ei anna sulle midagi ja lõi mehele vastu nägu ning viskas ta uksest välja.<sup>170</sup> Füüsilisest katsumusest rängemaks osutus suurpere isale kindlasti töökoha kaotus. Ühiskondlik surve ja kius olid selgete tagajärgedega reaalsus, mitte ainult halvad kuulujutud. Mida aeg edasi, seda suuremaks läks ka valitsevate võimude surve. Peeter Kaups jõudis oma kuulutustöö pärast vangis istuda lausa 14 korral ning lisaks veel hulgaliselt karistuseks määratud trahve maksta.<sup>171</sup> Võib arvata, et need tagakiusu-narratiivid, mis kujundasid kogu baptistliku usuliikumise identiteeti ja olid teada Kaupside perekonna kogemusteski, mõjutasid Karl Kaupsi usukäsitlust vähemasti esialgu – pigem tasub tegeleda individuaalse pöördumise ja pattude andekssaamise kui ühiskondlik-kultuurilise elukorralduse parandamisega.

Schiewe juhtimisel olukord küll mõnevõrra paranes, võrreldes teiste vabakogoduslike liikumistega. Kuna Schiewe oli Peterburi koguduse pastor, mis oli tsaaririigis ametlikult registreeritud, oli tal ka kogemus riigivõimudega asjaajamisel ning Peterburi kogudus pakkus Eestis usklike gruppidele omamoodi kaitset. Juriidiliselt olidki Eesti baptistide kogudused mõnda aega Peterburi koguduse osakonnad. Siiski lubati baptistidel teenistusi pidada vaid kindlates registreeritud palveruumides ning kuberner poolt kinnitatud jutlustajate

---

<sup>169</sup> Plaat, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuühenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni*, 119.

<sup>170</sup> Kaups, „Elamusi ja mälestusi“, 11.

<sup>171</sup> Kaups, „Elamusi ja mälestusi“, 17.

juhtimisel.<sup>172</sup> Schiewe läbirääkimiste tulemuseks on ka Suuremõisa krahvi poolt Kärkla kogudusele antud palgimaterjali saamine, küll nõudmisega, et koguduseliikmetest talupojad, kes krahvile võlgu on, need võlad ära maksavad.<sup>173</sup> Võimude surve aga püsis edasi ning igasuguste eksimuste korral leiti võimalusi trahvideks või muudeks karistusteks. Palju sõltus ametnike tõlgendustest ja see ametliku asjaajamise suhtes usaldust ei suurendanud.

Läänemaa ärkamise ajajärk ja vabakoguduste teke jääb Eesti rahvusliku ärkamisaja lõppfaasidesse. Tsaar Aleksander III troonile tõusmisega 1881. aastal algas senisest tugevam ja ideoloogilisem venestamispoliitika. Senine vabam tegutsemise ruum kadus ja suurem võimalus eestluse vaatenurgast üldse midagi algatada ja teha jäi seltsitegevuse kanda.<sup>174</sup> Ka vabakogudusi võib võrrelda omamoodi seltsitegevusega ja näib, et omal moel täitsid vabakoguduslikud liikumised teatava kohaliku initsiatiivi võtmise vajaduse, mis ühiskonnas oli tekkinud. Teisalt on aga küllaltki selge, et mingisuguse laiema ühiskondliku või rahvusliku vaate kaudu vabakogudused end ei mõtestanud ega ka suunanud oma inimesi seda vaadet omaks võtma.

Näiteks ei ole rahvusliku ärkamisaja eestvedajate seas ühtegi vabakogudusliku taustaga isikut. Erandina tuleb siinkohal mainida ilmselt baptisti Eduard Magnus Jakobsoni, rahvusliku liikumise ühe säravaima juhi Carl Robert Jakobsoni venda, kuid nende vaated vennaga olid vähemasti usuküsimustes väga erinevad ning Eduard Magnus ei ole endast jätnud jälge suurema ühiskondliku tegevuse, vaid pigem kristliku kirjanduse ja lauluvara alal.<sup>175</sup> Küll aga võib 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse vabakoguduslikes usulikumistes näha omalaadseid ühiskondlikke liikumisi, millest leiab kohati sakste vaenulikkust, ilmalike ja vaimulike võimude trotsimist, soovi ise ja ilma vahetalitajateta mõelda, otsustada ja tegutseda, kogunemist nii-öelda demokraatlikult ja iseseisvalt tegutsevatesse kogudustesse, mida juhtisid rahva enda seast esile kerkinud inimesed. Kogudused võtsid ette mitmesuguseid ühisaktsioone, näiteks palvemajade ehitusi. Lisaks võib uute vabakoguduste puhul esile tõsta teatavaid

---

<sup>172</sup> Plaat, *Usuliikumised kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal*, 120.

<sup>173</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 31.

<sup>174</sup> Toomas Karjahärm, "Venestamisaeg" - *Eesti ajalugu V*, toim. Sulev Vahre (Tartu: Ilmamaa 2010), 278-280.

<sup>175</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 140.

saavutusi vaimuliku kultuuri alal (uued laulud, koorid, huvitatus vaimuliku kirjanduse vastu), mida kippus aga varjutama kõige ilmaliku alavääristamine.<sup>176</sup> Lääne-Eestis pakkusid kogudused ka olulist tuge naistele, kelle mehed kalapüügi tõttu tihti pikalt merel viibisid.<sup>177</sup> Ehk pakkus koguduslik elu isegi tugevamat kuuluvust ja identiteeti kui ühiskondlikud liikumised.

Esimesed baptistikogudused Eestis ei pidanud mõistagi suhestuma ainult riigivõimuga. Oluline oli ka suhe ümbritseva kogukonnaga, peamiselt külaühiskonna kontekstis, eriti sotsiaalsete probleemide vaatenurgast. Toivo Pilli toob raamatus „Usu värvi ja varjundid“ välja kolm kogudusliku sotsiaalse tegevuse tasandit. Esiteks filantroopiline ehk heategevuslik tasand, teiseks sotsiaalsete olude parandamise tasand ja kolmandaks sotsialismi tasand, mis taotles ühiskondlike struktuuride muutmist.<sup>178</sup> Ta tõdeb, et Eesti vabakogudused liikusid sotsiaalse evangeeliumi esimesel, abivajajate toetamise tasandil, peaaegu ignoreerides sotsiaalsete probleemide ühiskondlikke juuri. Tundmatu ei olnud ka ohutunne, et praktiline kristlik abistamistegevus ei võta patu ja meeleparanduse küsimust tõsiselt.<sup>179</sup> Vaadeldes kogu laiemat keerukat ja stagneerunud poliitilist konteksti – Vene imperialismi kõrgaeg koos venestamispoliitika ja poliitilise tagurlusega – võime näha ka osaliselt põhjuseid, miks sügavamale tasandile ei liigutud. Üheks põhjuseks on, et hoovad ja võimalused selleks võisid näida pea olematud. Samas tundub väga tõenäoline, et väike ja alles formeeruv uskkond oli lihtsalt liiga iseendaga ametis, et suuremalt mõelda või iseendast oluliselt kaugemale näha. Kujunes välja ka ülejäänud kogukonnaga omamoodi vastandumine, isegi enda paremaks pidamine. Jaanus Plaat kirjutab:

„Sellal kui Lääne- ja Hiiumaa usuliikumistes oli kadumas piir eestlastest ja eestirootslastest usuvendade ning -õdede vahel, tekkis terav vahe usklite (ärgranute) ja uskmatute (mitteärgranute) vahel. Piir meie (oma) ja nende (võõra) vahel ei läinud usule ärgranutel mitte niipalju rahvuse kui tõsiusklikkuse, kohati ka konkreetse kogudusse kuulumise või mittekuulumise järgi.“<sup>180</sup>

---

<sup>176</sup> Plaat, *Usuliikumised kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal*, 296-297.

<sup>177</sup> Plaat, *Usuliikumised kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal*, 289-290.

<sup>178</sup> Toivo Pilli, *Usu värvid ja varjundid: Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist* (Tallinn: Allika, 2007) 128.

<sup>179</sup> Pilli, *Usu värvid ja varjundid*, 128.

<sup>180</sup> Plaat, *Usuliikumised kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal*, 120.

Kuna 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse mitmetes maapiirkondades, ka näiteks Hiiumaal näib olevat üldine elujärg kehv, siis olid abivajajad omamoodi kõik. Baptism oligi ju esialgu suurelt jaolt seotud talupojakultuuriga, ehkki tekkisid ka mõned linnakogudused, ehkki nende liikmeskond oli sageli tagasihoidliku sissetulekuga. Näiteks Tallinna I Baptistikoguduse 6431 rubla maksma läinud hoone ehituseks suutis kogudus ise koguda vaid 845 rubla ja 55 kopikat.<sup>181</sup> Nii võiski juhtuda, et esmast hoolekannet ja abi pakuti võimalust mööda hoopis usuvendadele ja õdedele, seda enam kui kogudusest väljaspool olevad inimesed suhtusid uueusulistesse tõrjuvalt ja negatiivselt.

Võib uskuda, et Eesti vabakoguduste, sh baptistide algusaastad on mõjutanud oluliselt seda, kuidas suhet ühiskonnaga ja ühiskondliku tegevuse võimalusi on hilisemalt vaadeldud. Usuline ja poliitiline tagakius, mitte mõistmine ning tegevuse pidev piiramine vähendas võimalusi ühiskondliku dialoogi ning suhestatuse osas. Esikohale kerkis usuline kuulutustöö ja pääste sõnum, kuid kindlasti ei heidetud kõrvale tavapärasest hoolekannet ning ligimese praktilist aitamist. Püüdes Piiblit tõsiselt võtta, ei saanud baptistid mööda halastaja samaarlase loost ega ka Matteuse 25. peatükist, kuid sealt edasi oli neil juba raskem mõelda ning ennekõike anti maad just evangeeliumi kuulutamisele.

### **2.3 Oma koha otsingud Eesti Vabariigis 1918-1940**

20. sajandi alguses, ja eriti Eesti Vabariigi rajamise järgselt, laienesid baptistide töövaldkonnad, kogudused olid kindlamalt formeerunud ja ekstaatilised ärkamiskogemused mõnevõrra raugenud. Ühise töö organiseerimise tuules loodi mitmeid uusi ja ühiskonda teenivaid tegevusi. Näiteks oli 1905. aastaks Hiiumaal baptistidel Kärdlas ja Emmastes pühapäevakool, Kärkla kogudusel veel oma surnuaed ja lastekodu.<sup>182</sup> Pühapäevakooli töö, mis baptisti kogudustes sai oluliseks tööloiguks, pole oluline mitte ainult usulisest vaatenurgast, vaid sel oli lapsi väärtustav mõju. Kärdlas, kus lapsed olid tihti töölised kohalikus kalevivabrikus, oli palvemaja juures toimuv tegevus lisaks vaheldusele ka kindlasti hariduslikult arendav ja turvaline keskkond. 20. sajandi alguskümnnenditel asutati esimeste

---

<sup>181</sup> Nerman, *Kalamaja ajalugu*, 92.

<sup>182</sup> Plaat, *Usuliikumised kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal*, 121.

majanduslike ühingute seas Hiiumaal Emmastes ja Kärldlas baptistide kaubatarvitajate ühingud.<sup>183</sup> Tegemist oli kohalike koguduste esimeste katsetustega ettevõtluses, eesmärgiga kogudusetööks rahalisi vahendeid juurde luua. Kuigi nende tegevus jäi lühikeseks, ja Kaupsi sõnul ei olnud paraku edukad<sup>184</sup>, andsid need püüded baptistidele võimaluse luua paremat sidet kohaliku kogukonnaga ja teha midagi väljaspool nende tavapärast evangeeliumi kuulutamise tööd.

20. sajandi algust iseloomustab suurem tähelepanu kiirelt kasvanud töölisklassi tingimustele ja võimalustele. Esile kerkisid nii sotsiaalsed kui poliitilised liikumised, mis püüdsid tegeleda lühikese aja jooksul linnadesse massiliselt koondunud inimeste olude parandamisega. Linnastumine ja kehvad olmetingimused töölisagulites tõid kaasa mitmeid suuremaid pahesid. Ka usulisel maastikul oli liikumisi, mille eesmärgiks oli aidata ja toetada inimesi, kes selliste eluhammasratade vahele jäänud. Paraku peab tõdema, et Eesti baptistide seas ei avaldanud need liikumised kuigi suurt tähelepanu. Ühtepidi keskenduti küll suure tähelepanuga kõlblusele koguduseliikmete seas, kuid laiemat tähelepanu see teema väljaspool kogudusesei tegevuste kaudu ei pälvinud. Mujal levinud vaeste varjupaigad ja supiköögid Eesti baptistide kontekstis esile ei kerkinud. Ehk võis siin ka rolli mängida vabakogudustest levinud mõtlemisviis, et praktiline kristlik hoolekanne kaldub kõrvale heitma patu ja meeleparandusküsimuse tõsiduse.<sup>185</sup> Teisisõnu, ja pisut äärmuslikult väljendatuna: äkki füüsiliste ja elukondlike vajaduste eest hoolitsemine aitab inimesi lihtsalt mugavamalt põrgusse? Tegelikult ei puudunud baptistide tegevusest siiski kunagi sotsiaalse abistamise mõõde ja 20. sajandil oli näha ka esimesi märke püüetest osaleda aktiivsemalt poliitilises elus.

Nii enne I maailmasõda kui ka iseseisvunud Eestis näib baptistide ühiskondlik tegevus olevat eeskätt seotud kindlate isikutega, kellel oli avaramat vaadet või ande, millega ümbritsevasse keskkonda panustada. Üks tähelepanuväärsemaid neist oli Adam Podin, kes tegeles aktiivselt kaastundemisjoni vallas.<sup>186</sup> Näib, et Podinit võis mõjutada 20. sajandi alguses Peterburis

---

<sup>183</sup> Plaat, *Usuliikumised kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal*, 296.

<sup>184</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 14 (1960), 71.

<sup>185</sup> Pilli, *Usu värvid ja varjundid*, 128.

<sup>186</sup> Toivo Pilli, "Adam Podin ja pan-evangeelne vaimulaad" - *Usuteaduslik Ajakiri*, nr.2 (2013), 71.



paškovismi kaudu levinud halastustöö, mida toetas tolle aja üks rikkamaid vene aadlikke Vassili Paškov.<sup>187</sup> Kõrgklassiga kontaktide kaudu avaneb Podini jaoks erakordne võimalus vanglamisjoniks kõigis tsaari Venemaa kinnipidamisasutustes. Podin jätkab oma tegevust ka pärast I maailmasõda iseseisvas Eesti Vabariigis. Pea samaaegselt vanglamisjoniga alustas Podin tööd pidalitöbiste seas, mis põhines suuresti kohalolekus, hingehoidlikus suhtlemises, jutlustamises ja praktilise abi osutamises.<sup>188</sup> Hiljem, baptistide seminari juhina, püüab Podin neid kogemusi anda edasi ka õpilastele ehk lootuses, et nemadki võiksid leida laiemaid ühiskonda panustamise võimalusi kristliku armastuse nähtavaks muutmisel.<sup>189</sup> 1934. aastal Eesti baptistide liikumise 50. aastapäevaks välja antud juubelialbumis võtab ilmselt raamatu toimetaja Richard Kaups ülevaate Podini heategevustööst kokku järgmiselt:

„Ehkki need alad on olnud peaaegu vend Podini isiklikkudeks misjonialadeks, siiski - et ta tõsine baptist on - on see baptistide töö ja on püütud ka teiste poolt jõudumööda kaasa aidata, et kodumaa langenud ja õnnetuid inimesi üles tõsta, neid paremale moraale juhatada, kõrgematele ideaalidele, et Jumal saaks austatud ja kodumaa omaks ausaid kodanikke. Suurem jõud ja otsesem tee selleks on meelesparandus ehk pöördumine, mille vajaduses ja praktilisuses baptistid on veendunud ning on sellega alati töötanud.“<sup>190</sup>

Kuigi Podini tegevusel oli kindlasti laiem mõju, jäi see keskselt – näiteks baptisti liidu tasandil – mõtestamata ja ilmselt kaugeks. Nii võib öelda, et tegutsemisvabadus ei avardanud oluliselt koguduste endi mõtlemist ja tegutsemine ning kohanemine uut olude ja võimalustega tuli pigem raskelt. Lihtsam oli jääda vanade arusaamade juurde kui katsetada uusi ideid. Kesksel kohale jäi jätkuvalt kitsamalt mõistetud evangeeliumi kuulutamine ning veendumus, et enne kõike oli vajalik inimeste pöördumine ning muud vajadused jäeti pigem tahaplaanile. Laiemal ühiskondlikul tasandil märgati ehk Podini tegevuse mõju enam kui tema enda koguduste liidus. 1931. aastal tunnustati Podini väärikat tegevust Eesti Punase Risti poolt teise järgu teise astme teenetemärgiga.<sup>191</sup>

---

<sup>187</sup> Pilli, "Adam Podin ja pan-evangeelne vaimulaad", 72.

<sup>188</sup> Pilli, "Adam Podin ja pan-evangeelne vaimulaad", 76.

<sup>189</sup> Pilli, "Adam Podin ja pan-evangeelne vaimulaad", 82.

<sup>190</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 193.

<sup>191</sup> Pilli, *Usu värvid ja varjundid*, 129.

Podini tegevusele sarnane oli ka kogemus lastekodu töös, millega liit ehk tugevamaltki seotud oli kui eelpool nimetatud halastusmisjoni valdkondadega. Lastekodu töö algus oli seotud Hiiumaa ärkamiste tuules usule tulnud Kärkla naise Minna Elleriga.<sup>192</sup> Ka Elleri tegevus paistab alguse saavat Peterburis, kus leidis erinevaid teoloogilisi suundi ja avaramat mõtlemist, mis Elleri puhul peadib püüdega aidata tänavatüdrukuid.<sup>193</sup> Võimalik, et ka Kaupsi arusaamad avardusid Peterburis pärast haiglast pääsemist lühikese teenimistöö jooksul sealsete eestlaste hulgas, millest eespool juba juttu oli. Eller alustab Kärklasse tagasi tulles oma kodus vaes- ja vallaslaste koduga, mille sissetulekud tulevad esialgu lastega koos leibade küpsetamisest, mida müüakse Kõrgessaares ehitatavale kunstiindivabrikule.<sup>194</sup> Oma surivoodil 1923. aastal kutsus ta enda juurde Karl Kaupsi, kes oli Elleri õetütre abikaasa, ning annab teada, et soovib oma maja ja lastekodu pärandada Eesti Baptisti Liidule.<sup>195</sup> Kaupsi ülesandeks jääb leida toetus liidu juhatuses ja konverentsil, et see töö baptistide kanda võtta. Tema mälestustest ilmneb, et konverentsilt toetuse saamine ei tule lihtsalt, samuti nõuab vaeva rahalise toetuse leidmine lastekodule.<sup>196</sup> Teda abistasid selles tegevuses Adam Podini abikaasa Emilie ja õed Korjused, kes juba varasemalt olid ise enda kodudesse vaeslapsi kasvatada võtnud. 1926. aastal viidi lastekodu Haapsallu, kuna Hiiumaa oli kaugel ning sinna oli raske viia võimalikke rahastajaid.<sup>197</sup> Lastekodu tööd toetasid Läänemaa kogudused, Eesti Baptisti Liit, New Yorgi Eesti Baptisti koguduse naisring, Haapsalu linnavalitsus ja Läänemaa maavalitsus.<sup>198</sup> Haapsalus püsis lastekodu kuni nõukogude võim selle sulges. Baptistide lastekodu lugu räägib pigem juhuslikkusest kui mõtestatud sihikindlast tegevusest. Võib küsida, kas ilma Minna Elleri sisemise veendumuseta oleks selline ühiskondlik tegevus üldse baptistide seas aset leidnud? Kas Eesti Baptisti Liit oleks iseseisvalt üldse alustanud sellise töö ettevõtmist ja näinud evangeeliumi kuulutamise kõrval ka orbude või vaeslaste teisi vajadusi?

---

<sup>192</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 184.

<sup>193</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 184.

<sup>194</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 6 (1957), 88.

<sup>195</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 185.

<sup>196</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 30 (1965), 60-61.

<sup>197</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 186.

<sup>198</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 30 (1965), 62.

Eesti iseseisvusperioodi iseloomustab Eesti baptistide puhul oma identiteedi otsimine ja kinnitamine. Kuigi tegutsemisvabadus laienes olulisel määral ja vabakogudusi võiks pidada uues demokraatlikus korras võitjateks, jäi nende kontakt riigiga äärmiselt tagasihoidlikuks.<sup>199</sup> Hinge pigistas „lahkusulisteks“ sildistamine, millest kasvas sisemine vajadus näidata oma väärtust ja tõsiseltvõetavust suurkirikute kõrval. Liidu juhi Karl Kaupsi mõtted baptistide 50. juubeli albumis rõhutavad, et baptistidest oli loodud avalik kuvand, mis oli koguduste suhtes vaenulik ja nägi baptiste kui „väarat lahkusku“.<sup>200</sup> Kaups püüab argumenteerida, et baptism oli Eestis ainus tõeline „Eestimaal ja eestlaste eneste kaudu“ sündinud usuliikumine<sup>201</sup> ning välismaa jutlustajad tulid siia juba olemasolevat „materjali koguma ja ideid teostama“<sup>202</sup>. Selline meelevaldne oma ajaloonarratiivi käsitus peegeldab teatavat sisemist ebakindlust ja isegi meeleheitlikkust, et kuuluda ja olla tunnustatud. Ehk on see isegi märk varasematest lahendamata traumadest? Kindlasti tegidki baptistid mitmeid tänuväärseid tegevusi, mis jäid ka laiemalt märkamata, nt Kaups nimetab nendeks rahvatervise ja kõlbluse edendamist, mille kaudu ka majandus olla kasvanud.<sup>203</sup> Samas toob Toivo Pilli analüüs baptistide häälekandjast Teekäija välja järgneva: „Baptistikogudused kaldusid oma identiteeti leidma eituse teel: me oleme need, kes me oleme, sellepärast, et me ei tee seda, teist ja kolmandat. Positiivselt määratletud identiteedi kujundamine oleks pikemas perspektiivis tugevdanud Eesti baptistide mõju ühiskonnas.“<sup>204</sup> Nii võib öelda, et osaliselt jäi ehk ühiskondlik kaasatus ja aktiivsus tagasihoidlikuks, sest viis, kuidas end mõtestati, ei olnud kohanenud uue ühiskonna ja muutunud oludega.

Eesti baptistid kohanevad uute võimaluste ja vabadusega aeglaselt ning kohati jäävad ühiskonda suunatud tegevused, muude asjade – teoloogiliste arutelude ja enda identiteedi küsimuste – taha varju. Ka baptistide misjonikäsitus kipub olema kitsalt evangeeliumi sõnalise kuulutustöö keskne. Ühiskonda suunatud tegevused olid eeskätt juhuslikud või seotud kindlate isikutega ning kogemustega, mida nad olid väljaspool Eestit omandanud. Samas ei saa seda

---

<sup>199</sup> Rohtmets, *Riik ja usulised ühendused*, 93.

<sup>200</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 10-11.

<sup>201</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 12.

<sup>202</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 13.

<sup>203</sup> Kaups, toim., *50 aastat apostlite radadel*, 14-15.

<sup>204</sup> Toivo Pilli, "Eesti baptistide eklesioloogiast Teekäija vaatepeeglis: 1904-1940" - *Teekond teisenevas ajas* (Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp, 2005), 43.

tingimata öelda teiste Eesti vabakoguduste kohta, sest näiteks evangeeliumi kristlaste liikumine oli oma taustalt ja olemuselt palju rohkem suunatud ühiskonna teenimisele.<sup>205</sup> Siiski oli Eesti baptistide hulgas neid, kes löid kaasa ka poliitilises tegevuses, Karl Kaupsi kõrval võiks mainida veel III Riigikogu liiget Voldemar Korjust<sup>206</sup> ja II Riigikogu liiget Gustav Krooni<sup>207</sup>, kes oli ka tegev Sinalepa vallavolikogus. Suure mõjuga oli ka isamaaliitlane ja esimene Keila linnaeja Johann Nikolai Voldemar Tähe.<sup>208</sup>

## **2.4 Lõhenenud maailm 1940-1970 - lämmatatud usk nõukogude Eestis ja juurtest kinnihoidmine Välis-Eestis**

Riigivõimu vahetus Eestis tõi kaasa tohutuid muudatusi senises usuelus. Kogudused leidsid end taas vaenulikust keskkonnast, kus võimalused ja vabadused üldse midagi väljaspool kirikuseinu teha olid oluliselt piiratud. 1944. aastal põgenes nõukogude võimu eest Eestist ligikaudu 70 000 inimest<sup>209</sup>, kelle hulgas oli ka terve hulk baptisti koguduste juhte ja liikmeid. Nende jaoks sai alguse kodumaale jäänud usukaaslastega võrreldes väga erinev usuelu reaalsus. Vaatleme lühidalt mõlemaid.

Sõjajärgses Eestis sunniti varem eraldi tegutsenud vabakoguduslikud usuliikumised kokku ühte liitu. Liikmete arv oli vähenenud kolmandiku võrra umbes 10 000 inimeseni.<sup>210</sup> Lisaks kaotustele juhtide ja liikmete ning kogudusehoonete osas pidid kodumaale alles jäänud endid ümber kohandama täiesti uutele oludele. Vabakoguduslaste elus tekkis teatav dihhotoomia, milles maailm jagunes kaheks sfääriks: avalik sfäär ja erasfäär. Usk kuulus nüüdsest rangelt erasfääri.<sup>211</sup> Kõik kiriklikud tegevused kogudusest väljaspool olid võimude poolt keelatud, kuid ilmselt palju valusam hoop oli ka igasuguse laste- ja noortetöö keelustamine. Alles 1970.

---

<sup>205</sup> Pilli, *Usu värvid ja varjundid*, 132-133.

<sup>206</sup> Üllas Linder, "Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus" - *Riigikogu toimetised* nr.50 (2024), 206.

<sup>207</sup> Linder, "Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus", 204-205.

<sup>208</sup> Keila leht (2007-), nr. 42, 16.11.2018, 5.

<sup>209</sup> Põgenemine arvudes, Eesti Mälu Instituut, <https://mnemosyne.ee/pogenemine-arvudes/> (vaadatud 24.05.2025)

<sup>210</sup> Pilli, *Usu värvid ja varjundid*, 18.

<sup>211</sup> Pilli, "Baptist Identities in Eastern Europe", 102.

aastatel julgeti taas salaja alustada pühapäevakoolide ja noortelaagritega.<sup>212</sup> Seega võib öelda, et Eesti baptistid leidsid end uuesti vaenulikust keskkonnast ning suhted ühiskonnaga olid tõrjutud või keerulised. Uuele võimule pidid järeleandmisi tegema kõik, näiteks tuli liidu juhil Johannes Lipstokil saata kogudustele nõukogude patriootliku sisuga ringkirju.<sup>213</sup> Raskusi oli juba koguduste endi keskel piisavalt ning suurem osa jõudu tuli kasutada oma usu ja traditsioonide säilitamiseks. Ülal loetletud põhjustel puudus keskne organiseeritum tegevus, kuid see andis ruumi rohujuure tasandile: ususildade ehitamisele keset argipäeva. „Osadusgruppidesse kutsuti ka sõpru, eriti sünnipäevade ja teiste tähtpäevade puhul. Alati oli eesmärgiks Jumala Sõna jagamine, isiklik tunnitus Päästjast, palvetamine ja inimeste juhtimine Kristuse juurde. Ning inimesed leidsid oma Issanda. Me olime Kristuses nii innustunud, et isegi meie pulmapeod kujunesid mõnikord evangeelseks koosolekuks.“<sup>214</sup> Baptistid jätkasid selle tegemist, mis oli neile juba varasemast kõige omasem: evangeeliumi kuulutamine. See sai kindlasti uusi värskemaid toone ja meetodeid. Siiski kerkib mõttesse küsimus, kas oleks Eesti baptistide tegevuses olnud nõukogude perioodil teisi rõhuasetusi, kui eelnevatel kümnenditel oleks suhted ühiskonnaga olnud terviklikumad ja ühiskonda panustamine sügavamalt mõtestatud? Samas tuleb tõdeda, et piiratud võimaluste keskel leiti ka neid viise, kuidas oma ligimesi teenida, kasvõi lihtsa abikäe pakkumise või teiste vajaduste märkamise kaudu. Poliitikas tegutsemine oli baptistide jaoks ateistlikus süsteemis välistatud, kui just keegi ei teinud oma usu ja kogudusliku identiteediga hävitavaid kompromisse.

Hoopis teine reaalsus ootas ees Eestist põgenenud usklikke. Kuigi väliseesti vabakoguduste lugu pole põhjalikult kirja pandud, on säilinud terve hulk mälestusi ja kirjutisi põgenenud eestlastelt. Sõjajärgselt olid suurimad põgenike grupid Rootsis ja Saksamaal sõjapõgenike laagrites. Sõjas neutraalseks jäänud Rootsi ühiskond oli märkimisväärselt erinev laastatud ja võitjate vahel tsoonideks jagatud Saksamaast. Suurem osa Eesti koguduste juhtidest koondus just nimelt Rootsi, kus kiiresti ka koguduslikku tegevust Stockholmis ja teistes Rootsi linnades (Boras, Nyköping, Norköpping) organiseerima hakati. Koondava rolli võttis enda kanda paadiga üle mere põgenenud Eesti Baptisti Liidu juht Karl Kaups.<sup>215</sup> Kuigi tema mälestused ei

---

<sup>212</sup> Pilli, „Vabakirikud“, 294-295.

<sup>213</sup> Pilli, „Vabakirikud“, 293.

<sup>214</sup> Pilli, *Usu värvid ja varjundid*, 29.

<sup>215</sup> EEKBLA, K. Kaups, *Päevaraamat I*, 110-115.

viita kuidagi sellele, et ta oleks ise end baptistide juhina edasi mõtestanud, toimis ta tegelikkuses suuresti samas rollis edasi. Kuna usklikud olid küllaltki hajutatud, kujunes üheks suurimaks väljakutseks inimeste koondamine, milles väljendus tahe ja lootus naasta tavapärase elu juurde. Sellele aitas kaasa oma ajakirja Kodumaa Hääled väljaandmine.<sup>216</sup> Ilmselt ei arvatud ka esialgu, et kodumaalt kauaks eemale tuleb jääda. Pikkamisi tuli harjuda uue reaalsusega ning leida identiteet, millega võõral maal edasi elada. „Rootsi jõudnud usukogukond püüdis võõras kultuuris säilitada oma tavaid ja elada oma väljakujunenud väärtushinnangute järgi. Kuid mingis mõttes need käitumismustrid „külmutati“. See pakkus kindlasti turvalisust.“<sup>217</sup> Olemasoleva säilitamine ja alleshoidmine kippus kujunema mitte ainult Eesti baptistide vaid kõigi kodumaalt põgenenud eestlaste mustriks.

1948. aastal toimus Rootsist suurem väljaränne Ameerikasse, Kanadasse ja Austraaliasse, kuna kardeti Nõukogude Liidule väljaandmist. Samasse ajajärku jäi ka Saksamaa laagritest Ameerika Ühendriikidesse emigreerumine. Liikumine tõi kaasa ka uute koguduste rajamise, näiteks Torontos ja Vancouveris.<sup>218</sup> Väliseesti juhtide kokkuvõtte möödunud toob esile neli peamist saavutust: evangeeliumi kuulutamine, heategevus, välismisjon ja eestluse säilitamine võõrsil.<sup>219</sup> Ühtepidi annab see tunnistust sisemistest arengutest, millele suunas ühiskondlik olukord. Näiteks laagrites olevate sõjapõgenike organiseeritud abistamine ja kodumaa toetamine, samuti välismisjoni palju laialdasem väärtustamine võrreldes varasemaga. Teisalt püüdis fookuses ka varasema identiteedi säilitamine. Näib, et just see viimane hoidis Eesti baptiste ja vabakoguduslasi väljarännatud paikades laiemalt ühiskondlikust tegevusest tagasi. Ehk kardeti, et seda tehes kaotatakse oma juured või ei olnud kõige uuesti ülesehitamise kõrval millekski muuks lihtsalt aega. Igal juhul arenesid Eesti baptistid kodumaal ja väliseestis küllaltki erinevates suundades ning elasid totaalselt erinevates reaalsustes.

Eesti baptistide suhestatus ühiskonda oli Karl Kaupsi eluperioodil komplitseeritud või peamiselt tagasihoidlik. Baptistiliikumise algusaastad kujunesid suhetes ühiskonnaga

---

<sup>216</sup> Richard Kaups, *Hea sõnum ja Eesti baptisti kogudused* (Kalifornia: Santa Barbara, 1974), 125.

<sup>217</sup> Toivo Pilli, *Lähivaates: kuus pilku vabakoguduste loole* (Tallinn: Kõrgem Usuteaduslik Seminar, 2022), 69.

<sup>218</sup> Kaups, *Hea sõnum ja Eesti baptisti kogudused*, 126.

<sup>219</sup> Kaups, Roos, "Väliseesti koguduste tööst", 53-54.

pingelistes kui mitte teravateks. Mittemõistmine tõi kaasa distantseerumise ning oma uskkonda sulgumise. Kristlikust moraalist ja ligimesearmastusest lähtuvalt leiti viise kuidas ühiskonda panustada, kuid see jäi tagasihoidlikuks ja sügavamalt mõtestamata. 20. sajandi alguses ja eriti Eesti Vabariigi iseseisvudes senised riiklikud piirangud koguduslikule tegevusele kadusid, kuid suuresti oldi senise tegutsemisviisiga harjutud ning eeskätt keskenduti evangeelsele kuulutustööle. Laiem ühiskondlik tegevus oli pigem juhuslik ja seotud eeskätt kindlate isikutega. Ka Kaups kujunes üheks selliseks isikuks, kes leidis ajas viise, kuidas ühiskonnas kaasa rääkida ja panustada. Loomuliku arengu lõikas läbi Eesti iseseisvuse kaotus II maailmasõjas. Järgnevas nõukogude kommunistlikus okupatsioonis olid kogudused maha surutud ja vaigistatud, mingist ühiskondlikus panustamisest ja laiematest suhetest ei saanud juttugi olla. Paljud eestlased põgenesid enne sõja lõppu välismaale, sealhulgas ka baptistid ja mitmed nende juhid. Paguluses olles tuli esmalt keskenduda põhivajaduste täitmisele ja inimeste koondamisele, uue eluga kohanemisele. Laiem kohalikku ühiskonda panustamine jäi varasema kogemuse puudumisel tihti tähelepanuta, siiski leiti viise, kuidas eestlust paguluses hoida ja kodumaa heaks tegutseda.

### 3. KARL KAUPSI ÜHISKONDLIK TEGEVUS EESTIS JA ROOTSIS

Selles peatükis vaatlen Karl Kaupsi tegevust ja suhestatust ühiskonnaga Eestis ja pagulasena Rootsis ning seda, kuidas ta ise seda teoloogiliselt mõtestas. Põhinen suuresti seni uurimata Karl Kaupsi arhiivi materjalidele – tema säilinud kirjavahetusele ja päevaraamatule (1937–1964). Kuna uuritavad arhiivimaterjalid algavad 1937. aastaga, siis eelnev periood ei ole selle peatüki põhifookuses ning on kajastatud elulugu käsitlevas I peatükis.

#### 3.1 Kaupsi poliitiline tegevus enne 1938. aastat

Kaups alustas aktiivse poliitilise tegevusega 1926. aastal, kandideerides Eesti Rahvaerakonna ridades III Riigikogu koosseisu. Just sellest ajast on säilinud koopia Kaupsi kirjast Jaan Tõnissonile, kus arutatakse baptistidest vaimulike erinevates piirkondades ülesseadmist.<sup>220</sup> Üllatav on Karl Kaupsi tuntus Läänemaal, arvestades, et aktiivne elu oli teda selleks ajaks viinud juba Tartusse, kus ta tegutses vaimulikuna Tartu III Baptistikoguduses. Ta tegi Läänemaal oma erakonnas parima tulemuse, kuid paraku jäi Riigikogust välja, kuna erakonna juhatuse otsustas riigikogusse saata teise kandidaadi.<sup>221</sup> Kaups ise väitis oma mälestustes, et selleks osutus Läänemaa gümnaasiumi direktor Anton Üksit<sup>222</sup>, kuid III Riigikogu valimiste ametlikus infos Üksitit Rahvaerakonna saadikute nimekirjas ei ole.<sup>223</sup> Samuti ajas Kaups oma mälestustes segamini valimiste aasta, rääkides 1927. aastast<sup>224</sup>, kuigi tegelikult toimusid Riigikogu valimised siiski 1926 ja järgmisel korral alles 1929.<sup>225</sup> Siit võime järeldada, et Kaupsil oli juba varasemast huvi poliitikas osaleda ja 1938. aastal riigivolikogusse kandideerimine ja poliitikas kaasa rääkimine ei tekkinud „tühja koha“ peale.

---

<sup>220</sup> EEKBLA, 6.5.1 Kirjavahetus 1926. Kiri Jaan Tõnissonile.

<sup>221</sup> Linder, "Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus", 203.

<sup>222</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 31 (1966), 88.

<sup>223</sup> III Riigikogu valimised: 15.-17. mail 1926 = Élections au parlement: de 15. - 17. mai 1926, (Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1927).

<sup>224</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 31 (1966), 88.

<sup>225</sup> "Toimunud valimiste arhiiv", Valimised, <https://www.valimised.ee/et/toimunud-valimiste-arhiiv> (vaadatud 15. mail 2025)



### 3.2 Riigivolikogu saadik Hiiumaalt 1938–1940

1938. aastal osutus Karl Kaups valituks äsja loodud 2-kojalise Riigikogu teise kotta: Riigivolikogusse. Valimissüsteemi järgi oli Eestis 80 ringkonda, millest igaühel sai üks kandidaat enamushääle alusel Riigivolikogusse. Kaups osutus valituks Hiiumaalt, mis räägib tema küllalt suurest tuntusest ja tunnustusest kohalikus kogukonnas, arvestades, et ta alates 1924. aastast oli elanud ja teeninud Tartus.

1938. aasta valimised toimusid juba autoritaarseks muutunud Eesti Vabariigis, kus igas valimisringkonnas võis üles seda vaid kaks kandidaati ja üks neist kuulus kindlasti president Pätsi juhitava Isamaliidu ja Rahvarinde valimisliidu ridadesse.<sup>226</sup> Nii juhtuski, et politseil oli korduvalt kõrgendatud huvi Kaupsi suhtes ning püüti teha ka bürokraatlikke takistusi tema valimistöega seoses.<sup>227</sup> Kaups ise pidas võitlust oma vastaskandidaadi Friedrich Espenbaumiga pinevaks.<sup>228</sup> Ja tõepoolest, on küllaltki hämmastav, et Kaupsil õnnestus seda kohalikus elus pika poliitilise staažiga Rahvarinde kandidaati edestada. Espenbaum oli olnud varasemalt Pühalepa vallavolikogus 17 aastat, vallavanem 3 aastat, lisaks veel vallakohtu esimees, ning ta kuulus mitmetesse ühingutesse, nagu kaitseliit, tuletõrje, Pühalepa piimaühing.<sup>229</sup> Kaupsil õnnestus saada kokku 3736 häält, tema vastaskandidaadil Espenbaumil 3187 häält, kokku oli hääleõiguslike kodanikke 23. valimisringkonnas 9207.<sup>230</sup> Seega pälvis Kaups oma valimispiirkonnas kokku 41% valimisõigusega kodanike toetuse.

Kaups ei võtnud oma valituks osutumist kergekäeliselt või iseenesestmõistetavana. Ta kirjutas, et riigikokku sissesaamine ei too „südame rõõmu“, vaid pigem oli süda „vaevas ja mures, rõhub raske vastutustunne“.<sup>231</sup> Puudus ka selgus, kas ja kuidas uues rollis kasuks olla, aga mõnes mõttes seadis ta oma poliitilise programmina eesmärgiks kolm punkti: „Tahaks abistada hiidlasi, usklikke ja vigastatud sõdureid.“<sup>232</sup> Paistab, et just sõjakannatuste isiklik kogemine

---

<sup>226</sup> Ago Pajur, "Autoritaarne Eesti" - *Eesti ajalugu VI*, toim. Sulev Vahre (Tartu: Ilmamaa 2005), 98-99.

<sup>227</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 31 (1966), 92-95.

<sup>228</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 4.

<sup>229</sup> Järva Teataja (1926-1944), nr. 17, 9 veebruar 1938. 6.

<sup>230</sup> Postimees (1886-1944), nr. 56, 26 veebruar 1938, 5.

<sup>231</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 4.

<sup>232</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 4.

oli teinud Kaupsi empaatiliseks ja motiveerituks, et seista nende eest, kes samast olukorrast elus olid läbi läinud. Igapäevane meenutus füüsilisest puudest näib motiveerivat Kaupsi, seismaks ka teiste töövõime kaotanud inimeste sotsiaalsete garantiide eest. Tema enda vaatest tõi vasaku jala kaotamine kaasa pideva majanduslik kindlusetuse, kuna tavapärasest füüsilist tööd leida oleks sellise puudega olnud pea võimatu.

Kokku võttis Kaups Riigikokku kuuludes sõna 19 korral. Oma Hiiumaa valijate eest seistes rääkis ta Hiiumaa laevaühendustest, sadamatest, reisijate olmetingimustest, rannasõidupurjekate kaubaveost, kalapüügist, saagi säilitamisest ja realiseerimisest, maanteedest ja bussiliiklusest, kauba sisse- ja väljaveost, Kärkla kalevivabrikust, tööliste õigustest, palgast ja elamistingimustest, pensionist, tööinvaliididest, pensionieelikute töölohist, lasterikastest peredest, saare põldudest, heinamaadest ja karjamaadest, talude killunemisest pärijate vahel, maksude alandamise vajadusest ja toetustest põllumeestele, põllumajandusmaa suurendamise võimalustest, turbaelektrijaama vajadusest, arstiabi tasemest, Kärkla haiglast, arstide puudusest, kohtuhoone puudumisest, õpetajate palkadest, koolikorraldusest ja rahvamajadest.<sup>233</sup> Kaupsi sõnavõttude teemadest peegeldub selgelt kohaliku kogukonna eest seismine ja Hiiumaa olude hea tundmine. Paljud nendest teemadest on aktuaalsed tänaseski saare poliitilises elus.

Kaups oli väga pühendunud oma valimisringkonna inimeste esindamisele ja suur osa tema sõnavõttudest kajastas just Hiiumaad puudutavaid teemasid, eriti lasterikkaid perekondi. Kui mitte muud, siis vähemasti juhtis tema tegevus Riigivolikogus hiidlaste eluolule tunduvalt rohkem tähelepanu, kui seda oli seal varasemalt tehtud. Kahjuks ei ole võimalik analüüsida, kas ja kui palju nendest teemadest kuhugi edasi jõudsid, või kas need viisid mingite konkreetsete tegudeni, sest VI Riigikogu koosseisu töö jäi Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu baaside sisse tulemise ja võimupöörde tõttu küllaltki lühikeseks. Kaupsi hilisematest mälestustest ilmneb, et Hiiumaa mehed olid korduvalt oma muredega ja seoses plaanitavate seadusemuudatustega käinud just tema jutul ja lootnud tema abile riigiga asjaajamisel.<sup>234</sup>

---

<sup>233</sup> Linder, "Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus", 207.

<sup>234</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 31 (1966), 100-102.

Hiiumaad puudutavate sõnavõttude kõrval oli ka üleriigilisi teemasid, mida baptisti vaimulik püüdis käsitleda, nagu tööjõuprobleemid põllumajanduses, uudismaad, taristu, maksustamine, pangandus, pensionid, Esimese maailmasõja ja Vabadussõja invaliidid, bürokraatia, arstiabi, haridussüsteem, karjalapsed, lasterikkad ja vaesed pered ning baaside leping.<sup>235</sup> Pärast oma esimest 5-minutilist sõnavõttu Riigivolikogu kõnetoolis seoses kalandusseadusega kirjutas Kaups päevaraamatus: „Omapärane tunne oli. Kõne tundus endale nigel ja kahvatu.“<sup>236</sup> Sellise hinnangu taga võib olla puudulik varasem poliitilise töö kogemus, mis kindlasti erines märkimisväärselt jutlustaja tööst. On selge, et Riigivolikogu kõnetoolis ei saanud ta päris vabalt oma hoogsat jutlustajastiili kasutada. Kuid tema kõned olid siiski praktilise eluga tihedalt seotud, nii nagu mitmed tema jutlusedki. Kaups võttis sõna teemadel, kus tal oli oma elust ja tööst kogemusi. Randlase ja kogenud kalapüüdjana võttis ta agaralt sõna kalandusseadusega seotud arutelude käigus.<sup>237</sup> Ikka ja jälle kasutas ta oma sõnavõttudes näiteid, mis olid seotud tema hingehoidliku tööga. Näiteks tööstuslike ja kaubanduslike käitiste vanade töövõtjate kaitse seaduse esimesel lugemisel mainib Kaups oma sõnavõtus anonüümselt mitmeid eakaid endiseid Kärkla kalevivabriku töötajaid ja jääb mulje, et paljud neist on talle isiklikult tuttavad läbi kogudusetöö.<sup>238</sup> Inimeste murede eest seismine oli Kaupsi jaoks oluline osa tema saadikutööst.

Lisaks sõnavõttudele kuulus Kaups komisjonidesse, kus väiksemas ringis tööd tehti. Ta oli liige rahvakasvatuse ja -kultuurikomisjonis ning kuulus ka täiendatud majanduskomisjoni koosseisus III alamkomisjoni, mis tegeles kohtuministeeriumi ja siseministeeriumi 1939/1940. aasta eelarve läbivaatamisega, seejärel IV alamkomisjoni, mis tegeles haridusministeeriumi 1940/1941. aasta eelarvega.<sup>239</sup> Ilmselt oli majanduskomisjoni kuulumine Kaupsile võõras territoorium, kuna näib, et läbi elu olid majandamise küsimused tema jaoks isiklikus plaanis keerukad. Kuid rahvakasvatuse ja -kultuurikomisjon läks kindlasti kokku mitmete Kaupsi jaoks

---

<sup>235</sup> Linder, „Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus“, 208.

<sup>236</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 5.

<sup>237</sup> Riigivolikogu stenograafilised aruanded: I koosseis: I ja II istungjärk: 1.-45. koosolek: 1938 (Eesti Riigivolikogu, 1939), 73-74, 112-113.

<sup>238</sup> Riigivolikogu stenograafilised aruanded: I koosseis: V ja VI istungjärk: 103.-178. koosolek: 1939/40 (Eesti Riigivolikogu, 1940), 312-313.

<sup>239</sup> Linder, „Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus“, 206.

oluliste usuliste ja moraaliaalaste teemadega, mida ta ka Riigikogus väljendas, näiteks lodevus abielus, sündide vähenemine, kuritegevus, alkoholism, halvad jutud, kurjavandumine, tööpõlgurite ümberkasvatamine, suguhaigused ning vajadus, et haridusministeerium kontrolliks kino, teatri, reklaami, raamatute ja raadio mõju õpilastele.<sup>240</sup> Eluraskustesse sattunud inimeste hoolekande teemal seletas ta saadikutele kõnetoolist, et „parim vahend inimeste kasvatuseks on neisse katsuda sisendada elavat usku Jumalasse“.<sup>241</sup> Või näiteks rääkides sellest, et Eestis ei ole rahvuslikku vaenu ega teiste põlgamist, ütles ta, et seetõttu on Jumal Eesti rahvast õnnistanud.<sup>242</sup>

Kuigi teemade amplituud oli Kaupsi puhul lai, tundub, et oma sõnavõttudes jäi ta pigem jutlustaja ja vaimuliku rolli juurde ning kohanemine poliitilise asjaajamise kultuuriga ei tulnud kergelt. Selle ilmekaks näiteks oli põllutööliste seaduse lugemisel karjalapsi puudutava paragrahvi puhul tema soov lisada juurde, et karjalapse tööandja peab seisma ka tema „kõlbelise kujunemise“ eest.<sup>243</sup> See sõnavõtt sai teravat kriitikat saadik Johansonilt, kes leidis, et moraali ei saa seadusega kehtestada ning pealegi – moraalist räägivad Piibel ja kirikud alalõpmata, ilma et sel tulemusi oleks.<sup>244</sup> Mainitud Kaupsi sõnavõttus peegeldub mõnes mõttes tahe jumalariiki seadustega kehtestada. Ilmselt avardas riigivolikogu kogemus Kaupsi vaateid: ta oli omal moel analüüsiv ja strateegiline isiksus, ja kui sellised otseselt usuliselt motiveeritud ettepanekud ei leidnud toetust, siis tähendas see, et tuli õppida leidma uusi viise, kuidas teha koostööd seadusandluse loomisel. Selleks õpikogemuseks jäi Kaupsil Eestis siiski liiga vähe aega, kuid hiljem USA-s ametiasutustega suheldes oli tema stiil ametlikum ja kontekstikohasem, kuigi tema kristlik-moraalne motivatsioon, näiteks põgenike eest seismisel, ei olnud kuhugi kadunud.

Kaups tõstatas Riigivolikogu sõnavõttudes ka kogudusi ja usklikke puudutavaid teemasid. Näiteks tõdes ta, et usuteaduskonna tööd peaksid toetama need kirikud, kes seal oma töötajaid

---

<sup>240</sup> Linder, “Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus”, 207.

<sup>241</sup> Kaups, "Mineviku teedel" - *PV*, nr. 31 (1966), 96.

<sup>242</sup> Linder, “Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus”, 207.

<sup>243</sup> Riigivolikogu stenograafilised aruanded: I koosseis: I ja II istungjärk: 1.-45. koosolek: 1938 (Eesti Riigivolikogu, 1939), 568-569.

<sup>244</sup> Riigivolikogu stenograafilised aruanded: I koosseis: I ja II istungjärk: 1.-45. koosolek: 1938 (Eesti Riigivolikogu, 1939), 569-570.

ette saavad valmistada.<sup>245</sup> Sama mõttekäigu esitas ta juba 1934. aastal oma raamatus „Riigikirik ja vabakogudus“, kus oli veendunud, et riik ei pea katma luteri kiriku vaimulike õpingutega seotud kulusid ja Tartu Ülikooli usuteaduskond peaks jääma neutraalseks usuõpingute asutuseks, iga uskkond võiks oma usuteaduslikke seminare ise asutada ja rahastada.<sup>246</sup> See oli juba päris põhimõtteline kiriku- ja hariduspoliitiline väide.

Kaups ei nautinud siiski poliitilistes ringides tegutsemist, ta näis end tundvat erineva ja pisut võõrkehana teiste saadikute keskel, kus elukombed olid tema baptistlikest arusaamadest vägagi teistsugused. Kus võimalik, andis ta tunnistust oma usust, nagu omane baptistlikule spiritualiteedile, ja kasutas olukordi evangeeliumi kuulutamiseks: eriti näis selliseid võimalusi avanevat siis, kui saadikud olid alkoholi tarbinud.<sup>247</sup> Kaups jäi Riigikogus erakonnatuks, Jaan Tõnisson kutsus teda küll opositsiooni, kuid Kaups tundis Eesti Baptisti Liidu juhina vajadust olla neutraalne, sest usklite seas oli erinevate poliitiliste vaadetega inimesi. Lisaks kartis ta, et valitsev võim võiks juhul, kui ta seob end mõne konkreetse erakonnaga, koguduste elu raskemaks teha.<sup>248</sup> Võimalik, et Kaups tajus võrreldes 1926. aastaga teistsugust vastutust, olles nüüdsest liidu juht, kuid selle otsuse juures võis isegi suurem kaal olla muutunud poliitilisel olukorral. Jaan Tõnisson oli saanud omamoodi *persona non grata* ja temaga koostöö oleks võinud tähendada baptistidele poliitilist survet bürokraatia, õiguste piiramise või majanduslike hoobade kaudu. Sellise järelduse võib teha Kaupsi tollaste valikute põhjal. Siin peegeldub ühtlasi baptistlik dilemma riigi ja kiriku lahususest, ning näib, et Kaups polnud päris vaba tegema otsuseid oma südame järgi. Ta tajus nii vastutust koguduseliikmete ees kui ka riigivõimuga heades suhetes olemise positiivset mõju. Kaups valis enda meelest neutraalse tee, omaette küsimuseks jääb, kas tegelikult oli tollases poliitilises olukorras neutraalsus üldse võimalik.

1938. aastal 25. veebruaril pälvis Kaups usuliste, üldkasulike ja kultuuriliste teenete eest Punase Risti IV järgu ordeni, mille andis üle peaminister Kaarel Eenpalu.<sup>249</sup> Peaminister mainis

---

<sup>245</sup> Linder, „Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus“, 207.

<sup>246</sup> Karl Kaups, *Riigikirik ja vabakogudus*, (Keila: Külvaja, 1934), 27.

<sup>247</sup> Kaups, „Mineviku teedel“ - *PV*, nr. 31 (1966), 96-97.

<sup>248</sup> Kaups, „Mineviku teedel“ - *PV*, nr. 31 (1966), 98.

<sup>249</sup> Kaups, „Mineviku teedel“ - *PV*, nr. 31 (1966), 90.

teenetemärgi üleandmise kõnes, et valitsus on tähele pannud, et vabakoguduste usuline töö on sügavam ja mõjusam kui suurkirikute tegevus.<sup>250</sup> Kindlasti oli see Kaupsile suur tunnustus ning omamoodi kinnitus kogu senisele tööle ja suunale, mis püüdis rõhutada, et vabakoguduste vabatahtlik ohver ja inimeste kaasapanustamine on nii koguduses kui ka ühiskonnas edasiviivaks jõuks. Teenetemärki pidas ta kindlasti hinnaliseks, arvestades, et just see oli tema portfellis, kui ta perega Rootsi jõudes põgenikelaagrisse elama asus. Kahjuks varastati see tema portfelist päev enne laagrist vabanemist, ühes poeg Peetri kinnaste ja jupi pesunööriga.<sup>251</sup>

Kaupsi poliitilise töö algus langes maailmapoliitiliselt murrangulisse ja traagilisse ajajärku. Baaside lepingu järgselt 1939. aasta septembris viidi punaarmee väed sisse ka Hiiumaale, kus puudusid sõduritele sobivad eluruumid. Nii võõrandati ka riigikogu liikme Kaupsi kodust suurem osa soldatite majutamiseks. Just kõrvaline ja vaikne Hiiumaa oli tundunud Kaupsi jaoks koht, kuhu venelaste sisse tulles põgeneda, kuid nüüd lahutas teda punaväelasest öösiti magades vaid õhuke kiirelt ehitatud sein, nii et kommunisti hingamine talle kuulda oli. Kaups ohkas vaid kokkuvõtvalt: „See su rahulik Hiiu!”<sup>252</sup> Eesti Vabariigi poliitikuna võis ta tunda muret oma saatuse pärast ning nüüd tuli võõra võimu esindajatega lausa maja jagada.

21. juunil 1940 toimus Eesti Vabariigis kommunistlik riigipööre Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu mahitusel ja suunamisel ning senine valitsus astus tagasi. Kaups viibis sel ajal Tartus ning rongisõit Tallinnasse oli ärev. Tallinna jõudes oli kummastav näha lehvimas Pika Hermani tornis punalippu.<sup>253</sup> Jõudnud võidupüha pidustusteks tagasi Hiiumaale, tuli Kaupsil rahvasaadikuna pidada kokkutulnud rahvale Kärkla laululaval kõne ühes punaarmee esindajaga.<sup>254</sup> 5. juulil 1940 saadeti Riigikogu VI koosseis laiali. Kaups viibis sel ajal Saaremaal ja tundis suurt kergendust ja vabanemist. Ta oli juba varem otsustanud, et ei peaks uuesti kandideerima, kuna „ärev aeg nõuab kutselisi poliitikamehi”.<sup>255</sup> Ilmselt tajus Kaups ohtu, mis oli seotud tema senise rolliga, samas on arusaadav, et tema põgus poliitiline kogemus

---

<sup>250</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 4-5.

<sup>251</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 115.

<sup>252</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 8.

<sup>253</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 13-15.

<sup>254</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 16.

<sup>255</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 19.

oli pannud teda ümber hindama oma võimeid ja oskuseid poliitiliselt läbi lüüa. Juunipöörde sündmustega lõppes Kaupsi ametlik poliitiline tegevus, mis jäi küllalt lühikeseks ning seetõttu on selle tulemusi Kaupsi panust vaagides raske hinnata.

Paraku peab tõdema, et ka Karl Kaupsi päevaraamat ei anna kuigi palju sissevaadet tema poliitilisse töösse. Raske on öelda, kas ei pidanud ta seda oluliseks või oli segaste aegade tuultes tunne, et kõiki asju pole tark kirja panna? Küll aga paistab selgelt välja, et Kaupsi peamine kirg oli koguduse töö ja laiemalt jumalariigi ülesehitamine, see tähendab vaimulik teenimine. Ehk on ka see põhjuseks, miks Kaupsi saadiku tööd vaadates kipuvad materjalid olema õhukesed ja saavutuste nimekiri pea olematu. Kindlasti võttis ta saadikutööd vastutustundega, aga ehk oli Riigivolikogu kultuur võrreldes näiteks Eesti Baptisti Liidu juhatusega liigagi erinev ja Kaups võis tunda end omast elemendist väljas ning sügavamad koostööd, sõbrused, suhted jäid sõlmimata? Igal juhul ei peegeldu sellest kõigest midagi tema enda tolleaegsetes ülestähendustes, kuid kindlasti sai saadikuna loodud teatud kontaktide hulk ja väikenegi tunnus, mis hilisemas ühiskondlikus tegevuses – sõjapäevil ja hiljem võõrsil – andis mõnes kohas kaalu ja võimalusi juurde. Veelgi olulisem oli edasises elukäigus kogemus poliitilisest kultuurist, ja oskuste omandamine, mis tulid hiljem kasuks asjaajamises.

### **3.3 Tegevus okupeeritud Eestis 1940–1944**

Pärast Riigikogu saadiku töö lõppemist oli Kaupside perel majanduslikult väga keeruline ning püüti leida viise kuidas toime tulla. Kuna Karl Kaupsi invaliidsus tal tööd teha ei lase läheb abikaasa Elsa tööle ja elatutakse tema sissetulekust. Ometigi ei jää Kaups kodus olles jõude. Vastupidi, tema päevaraamatust nähtub igati aktiivne panustamine kohalikus kogukonnas. Näib, et poliitiliselt areenilt taandudes panustas ta ehk veelgi rohkem kogukonna tasandil, rääkimata koguduste teenimisest baptisti liidus. Ta osales juulis 1940 suure metsatulekahju kustutamisel Hiiumaal, pärast punaarmee lahkumist viis läbi rohkelt matusetalitusi, ka nende omi, kes leiti ühishaudadest. Vaimulikuna korraldas ta jõulupuusid, kirjutas hingehoidlikke kirju julgustuseks neile, kelle mehed ja pojad olid vangistatud või teadmata kadunud. Kui Saksa politsei poolt vangistatakse üks endine koguduseliige, kellega Kaupsil olid varasemalt

keerulised suhted olnud, tõttas Kaups kohe politseikomissari juurde, et anda tunnistust ja aidata kaasa mehe vabastamisele. Paraku mees koos naise ja tütrega hukati.<sup>256</sup>

Näib, et Kaups võttis endale omamoodi kaplani rolli, seistes inimeste kõrval tolles segases ja pimedas ajas ning püüdes hoida väärikust ning heatahtlikkust ka siis, kui seda võimude poolt loota polnud. Ilmselt käis just sellega käsikäes paljude äratuskoosolekute ja -nädalate korraldamine, mille käigus üle saare erinevates paikades kümneid inimesi usule tuli ja ristitud sai. Kaups püüdis hoida lootusrikast ja usukindlat meeleolu, sõnastades Hiiumaa äratusnädala peasõnumina: „Meie saatuse ei olene mõne suurriigi pealinnast või armee suuruselt, vaid üksnes Püha Vahimeeste Nõukogu otsusest (Taaniel raamatu 4. peatükk)“.<sup>257</sup> On ilmne, et Kaups seadis sel perioodil fookusesse teoloogilise väite Jumala suveräänsusest valitsusvõimust, isegi kui tema enda ja Eesti rahva võimalused suuri ajaloosündmusi mõjutada olid kahanenud peaaegu olematuks.

Ka alliansstöole pandi rõhku ning Kaups tegi sõjapäevil, 1943. aasta palvenädala lõpul Kärkla nelipühi pastorile Evald Kiilile ettepaneku baptistidega ühinemiseks, millest viimane loobus.<sup>258</sup> Kaups oli varem nelipühilaste suhtes teravalt sõna võtnud ja koostöö leidmine ei olnud kerge, kuigi sõda rasis kõiki kogudusi – nii nelipühilasi kui baptiste, esimese saksa okupatsiooni ajal ehk isegi rohkem.<sup>259</sup> Nelipühilaste ja priilaste keelustamine Saksa võimude poolt sõja ajal ei näi panevat Kaupsi muretsema baptistide saatuse pärast. Pigem paistab esile tulevat vanade pingete kibedust, mis muuhulgas väljendus selles, et Kaups nägi baptistide puhul Jumala armu ja nende alandlikkust ning teiste puhul nende suurelisust ja seda, et Jumal ei anna ennast pilgata ning karistab vastupanijaid.<sup>260</sup> Kas see hoiak oli õigustatud või oli tegemist lihtsustatud seletuste otsimisega, see on iseküsimus. Võib aga üsna kindlalt väita, et selline seletus üksteisemõistmist ei suurendanud ja Kaups oleks oma koostööpakkumisega paremaid

---

<sup>256</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 28.

<sup>257</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 35.

<sup>258</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 37-39.

<sup>259</sup> Priit Rohtmets, *Eesti usuelu 100 aastat* (Tallinn: Post Factum, 2019), 103.

<sup>260</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 37-40.



eesmärke saavutanud, kui ta oleks ajanud asja kui mitte just kristliku ligimesearmastusega, siis vähemalt riigimeheliku diplomaatilisusega.

Kuigi Kaups oma mälestustes seda esile ei too, oli baptistidegi tegevus sõja ajal pärsitud, lisaks surus inimesi teadmatus ja mure. Evald Mänd meenutab, et saksa okupatsioonivõim hoidis Kaupsilgi silma peal ning tal oli mõneks ajaks Hiiumaalt lahkumine keelatud, mistõttu toimus liidu juhatuse viimane koosolek 1944. aasta suvel just Hiiumaal.<sup>261</sup>

Kaupsi tegevus oli sõjaajal eeskätt hingehoidlik ja vaimulikust kutsest lähtuv. Võimalik, et ta püüdis oma poliitilise mineviku pärast hoida madalat profiili, sest riigitegelaste arreteerimine nõukogude võimude poolt polnud kindlasti tema jaoks teadmatus. Siiski tundub, et talle oli omane organiseerida vaimulikku tööd ja teenida inimesi. Vahest töö lõppemine Riigivolikogus ei olnudki tema jaoks nii suur kaotus, vaid pigem võimaldas taas rohkem anda tähelepanu vaimuliku kutsumusele, mis oli tema jaoks esikohal. Koguduse elu läks vaatamata valitsevale võimule edasi ning usklikud püüdsid jätkata aktiivset evangeelset tegevust. Kindlasti oli sel hiidlastele suur mõju ja tuge pakkuv kogemus keerulises ajas, kus iga järgnev päev oli ebakindel. Kaups oli Hiiumaa kogukonnas tuntud isik ja lihtsam, samuti tema vaimuliku-identiteediga kooskõllalisem, oli võtta omaks hingehoidja rolli. Poliitilisest vastutusest vabanemine näis tema jaoks olevat eeskätt kergendus: see vabastas töötama selles kutses, mis talle omasem oli. Kuid Kaupsil on ees veel mitu elukäänakut...

23. septembri öösel vastu 24. septembril 1944 asusid Kaupsid põgenemiseteekonnale Rootsi ja sellega lõppes Karl Kaupsi tegevus ja panus Eesti pinnal. Kaups tajus kindlasti, et Eestisse jäämine oli ohtlik. Talle ei saanud olla teadmata, et tema venna Richardi äi Johan Nikolai Voldemar Tähe koos abikaasaga olid arreteeritud ja Venemaale saadetud 1941. aasta juuniküüditamise käigus.<sup>262</sup> Samamoodi oli ta liidu juhina näinud, kuidas nõukogude võim oli viivitamatult sulgenud seminari ja peatanud Teekäija tegevuse.<sup>263</sup> Ka Harald Victor Dahli vangistamine pidi talle kui liidu juhile teada olema. Muidugi võis Hiiumaal olemine vähendada

---

<sup>261</sup> Kalmus, *Päästa meid ära kurjast. Kolmas raamat mälestusi* (Tallinn: Kultuurileht, 2010), 109-111.

<sup>262</sup> Keila leht (2007- ), nr. 42, 16.11.2018, 5.

<sup>263</sup> Pilli, *Usu värvid ja varjundid*, 18.

ohutunnet, võrreldes näiteks Evald Männiga, kes pidi end Tallinnas korduvalt peitma ja sõdurite eest põgenema.<sup>264</sup> Kommunistliku võimu usuvastane tegevus aga oli talle ilmne ja võis ajendada põgenemisele, seda enam, et Kaups tõi hiljem üheks kodumaalt lahkumise põhjuseks just võimaliku südametunnistuse- ja usuvabaduse piiramise. Ega ta selles ei eksinudki.

### 3.4 Tegevus Rootsis 1944–1946

Järgnevad pagulasaastad Rootsis ja hiljem Ameerikas piirasid võrreldes varasemaga oluliselt Eesti baptistide ühiskondliku tegutsemise võimalusi, kuigi seda olukorda ei saa võrreldagi piirangutega, mis kehtestati nõukogude Eestis. Ent siiski, uus staatus võõrsil tähendas tühje taskuid nii majanduslikult kui poliitiliselt. Piltlikult öeldes olid kõik põgenikud samas paadis. Seetõttu tuleb vaadata võõrsil tehtud keskset usklike koondamisetööd ja koguduslikku tegevust kui omamoodi ühiskondliku panust, kuna selle kaudu loodi eluks vajalikke võrgustikke ning toetati pagulusse sattunud mitut pidi, muuhulgas aidates neil kohaneda uues kultuuris ja võõras riigis. Seetõttu ei saa kogudusliku elu organiseerimist võõrsil lahutada ühiskondlikust panusest, kasvõi eesti pagulaste toetamise mõttes. Järgnevalt käsitlen mõlemaid Kaupsi tegevuse aspekte.

1944. aasta septembri lõpul jõudis Karl Kaups koos naise Elsie ja nooremate lastega Rootsi. Värmdö saarel, kuhu paadipõgenikud kogunesid, kohtus Kaups ka Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku piiskopi Johan Kõpuga. Võib vaid kujutleda, mis tundeid kaks kirikujuhti teineteisega kohtudes võisid kogeda. Saarelt lahkudes, kui pagulased pidid suunduma Stockholmi karantiinilaagri poole, valiti just Kaups pidama kõnet saare „kuningale“, talumehele, kes oli seelses kogukonnas mõjukas isik ja korraldanud eestlastele igapidi hea ja sooja vastuvõtu.<sup>265</sup> Taas paistab silma Karl Kaupsi loomulik karisma ja juhioskus, et just teda seda ülesannet ja kõiki tänulikke eestlasi esindama valitakse. Organisatoorne mõtlemine tuli esile ka järgnevas 6-nädalases karantiinilaagris, kus Kaups palus laagrijuhilt luba pidada pühapäevast jumalateenistust, millel osales 80 meest, sealhulgas laagri personal.<sup>266</sup> Kuna

---

<sup>264</sup> Kalmus, *Päästa meid ära kurjast. Kolmas raamat mälestusi*, 67-70.

<sup>265</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 78.

<sup>266</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 87.

jumalateenistuse mõju oli niivõrd hea, anti Karl Kaupsile, Richard Kaupsile ja Evald Männile luba teisteski laagrites teenistusi läbi viia. Karantiinilaagri juht osutus keeruliseks ja jonnakaks inimeseks, kes keelas pagulastele igasuguse välissuhtluse, seetõttu said rändjuttlustavatest baptisti pastoritest omamoodi sidepidajad teiste laagritega ja neil paluti edasi anda pakke ja kirju, mida nad ka lahkkel meelel tegid. Veel enne laagrist vabanemist kohtus Kaups Rootsi Baptisti Liidu juhatusel, kuid kohtumine tundus oma olemuselt rohkem ülekuulamisena ja Kaups kuulis mitmeid etteheiteid, et tema ja teised vaimulikud on juhtidena Eestist põgenenud.<sup>267</sup> Ka Artur Proosi mälestuste järgi olid põgenike suhted Rootsi baptisti juhtidega alguses keerulised, rootslased ei mõistnud, miks olid eestlased „vabastatud kodumaalt“ põgenenud.<sup>268</sup> Muidugi ei pidanud rootslased silmas nõukogude „vabastus-ideoloogiat“, vaid saksa armee taandumist, mõistmata, et 1944. aastal asendus Eestis lihtsalt üks okupatsioon teisega.

Kaups tegevus Rootsis järgib üldist põgenenud eestlaskonna mustrit, mille järgi „koheselt alustati koondumist organisatsioonidesse kohalikul, piirkondlikul ja rahvusvahelisel tasemel“.<sup>269</sup> Stockholmi Tabernaakli koguduse juurde organiseeriti Eesti baptistide kogudus. Kiiresti, vähem kui üheksa kuuga kasvas 37-liikmelisest väikegrupist enam kui 230-liikmeline kogudus.<sup>270</sup> Eestlaste kokkuhoidmine võis tuleneda ka survest, mida Rootsi ühiskonnas tunti. Carl Göran Andræ meenutab, et rootslased leidsid, et põgenikud peaksid saama rootslasteks „keelelt, kommetelt ja mõttelaadilt“.<sup>271</sup> Kaups oli seisukohal, et eesti usklikke ei tohi lasta laiali valguda ja tuleb vältida olukorda, kus eestlased sulanduvad Rootsi kogudustesse.<sup>272</sup> Ta kannab edasi liidu juhiks olemise vastutust, kuid rahvuslik rõhuasetus muutub seejuures tugevamaks. Hingehoidlik töö andis lootust eestlastele, kes pidid võõrsil oma koha leidma. Sellises olukorras ei olnud vajalik ainult materiaalne ja organisatoorne, vaid ka vaimne tugi. Siiski oli Kaups omandanud nii koguduses kui ühiskondlikus tegevuses oskuse organiseerida ja luua suhteid, mis just kriisiolukorras tugevalt esile tuli. Selleks kasutas ta kõiki oma erinevaid ande.

---

<sup>267</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 100-109.

<sup>268</sup> Artur Proos, „Karl Kaups ja esimesed pagulasaastad Rootsis“ - *Karl Kaups põlluvagudel: mälestusi ja järelehüüdeid*, toim. Peeter Kaups (Toronto 1970), 56.

<sup>269</sup> Raimo Raag, „Eestlased paguluses“ - *Eesti ajalugu VI*, toim. Sulev Vahtre (Tartu: Ilmamaa 2005), 359.

<sup>270</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 1-7.

<sup>271</sup> Carl Göran Andræ, „Rootsi ja suur põgenemine Eestist 1943-1944“ (Tallinn: Olion, 2005), 191.

<sup>272</sup> Proos, „Karl Kaups ja esimesed pagulasaastad Rootsis“, 55-56.

Kogenud koorijuhina alustas ta koguduses eestlaste kooriga, mis sai tasemelt nii heaks, et korraldati isegi edukas Eesti kontsert. See omakorda avas võimaluse Tabernaakli koguduse jumalateenistusest teha otseülekanne raadiosse, kus Karl Kaupsil oli 10-minutiline sõnavõtt kõigile Rootsis laialipillutatud eestlastele. Selle ettevõtmise vastukaja iseloomustab Kaups järgmiselt: „toob sügavat meeleliigutust mitmepool esile“.<sup>273</sup> On lausa hämmastav, kui palju suutis Kaups lühikese aja jooksul organiseerida ja mida kõike ellu kutsuda, arvestades, et Rootsis oli viibitud vähem kui aasta ning sidepidamine ja transpordivõimalused olid oluliselt piiratud. Olles sügavalt truu oma koguduslikule kutsele, näib ta haaravat kinni igast võimalusest, millega ühel poolt anda tuge Eesti kogukonnale ja teisalt kuulutada evangeeliumi sõnumit. Tema kaasaegsete hinnangul mõtles ta oma kaaskondsetest ja hetkeolukorrast kaugemale, kainelt arutledes, mis võiks saada vaimulikust tööst ja eestlastest siis, kui pagulasaastad peaksid kujunema pikemaks kui esialgu arvati.<sup>274</sup>

Lisaks tavapärasele vaimulikule tööle pidas Kaups intensiivset kirjavahetust, sest „hingehoole töö tuli teha kirjalikult“.<sup>275</sup> Selle taga oli ka tõsiasi, et Kaupside pere asus elama Stockholmist mitmetunnise laevatee kaugusele väikesele Ljüsterö saarele, Eesti kogukond oli aga Rootsis erinevates paikades laiali. Nagu Kaups ise tõdes, võttis vaimne mõttetgevus – kirjade kirjutamine ja rootsi keele õppimine – iga päev suurema osa ta ajast. Kirjade sisu oli suuresti vaimulik, kuid nõuandeid tuli anda ka „mitmesugustes koguduslikes, perekondlikes ja välisasjades“.<sup>276</sup> Aastatega kogutud usaldus jutlustajana ja avaliku elu tegelasena osutus nüüd „sotsiaalseks kapitaliks“, mida Kaups kaasmaalaste abistamiseks kasutas.

Kaupsi koondav ja ühendav mõju tuli hästi esile seoses mõttega tuua baptisti ja priikoguduste usklikud üle Rootsimaa Stockholmi kokku mõnepäevasele konverentsile. Esialgu lausa võimatuna näiv plaan sai Tabernaakli kogudusejuhi heakskiidu ning algas suur korraldustöö, et 1945. aasta ülestõusmispühadel võiks konverents toimuda. See omakorda pani liikuma teisedki uskkonnad, kes samuti samasse aega oma konverentse planeerisid. Näib, et korralduse

---

<sup>273</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 7-15.

<sup>274</sup> Proos, „Karl Kaups ja esimesed pagulasaastad Rootsis“, 55-56.

<sup>275</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 134-135.

<sup>276</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 95.

suurim osa oli Kaupsi enda kanda ja nii tuli tal kirjutada päevas oma 25–30 kirja.<sup>277</sup> Konverentsil osales 200 inimest, kellest väljastpoolt Stockholmi tuli kohale 130 inimese ringis, kellele oli vaja organiseerida öömajad, osaliselt kaeti ka sõidukulud, lisaks konverentsi kohapealne toitlustus.<sup>278</sup> Kaups kirjutab arvandmeid: „konverents 2 ja pool päeva, 12 koosolekut, 50 laulu“.<sup>279</sup>

Üle Rootsi laialiiolevate usklike kokku toomine oli kindlasti sõjapõgenikele koondavaks ja jõudu andvaks kogemuseks. Võõral maal ja võõras keelekeskkonnas laiali pillutatud inimestele andis see turvatunnet ning võimaluse suhelda. Ehk andis see isegi lootust normaalse elu väljavaadeteks teisel pool merd. Kaupsi tegutsemiskiirus on muljetavaldav – nii väheste võimalustega organiseerida nii suur konverents, olles ise saabunud Rootsi vaid pool aastat tagasi. Eestlaste koondamine aitas sõjakannatustest räsitud rahval leida uut tähendust. See andis vähemalt emotsionaalse tõuke lootuseks, et elu ülesehitamine on võimalik ka uues reaalsuses. Ehkki antud konverents oli suunatud kitsamalt baptistidele ja priilastele, oli selle mõju eeskujuna siiski laiem, kui vaid ühe-kahe usukogukonna julgustamine. Kui ettepoole vaadata, siis Ameerika perioodilgi oli Eesti inimeste koondamine Kaupsi jaoks ühiskondliku tegevuse üks alustaladest: ta püüdis seista põgenikest eestlaste õiguste ja võimaluste eest. Ehk võis just Rootsis kogukonna kokku toomise kogemus anda indu edasisteks sarnasteks ideedeks ja ettevõtmisteks, mis leidsid aset juba Ameerika mandril.

Siiski ei ole Kaupsi tegevus ja vabakoguduste suhted päris pilvitud ega sirgjooneliselt kogukonda toetavad. Positiivse kõrval on keerukamgi pool. Baptistide ja nelipühilaste vaheline teatud konkurentsimeelsus, millel oli varasemgi ajalugu, lõi välja ka paguluses. Kaups suhtub nelipühilaste korraldatud konverentsi kriitiliselt ja arvab, et see „äpardus täielikult“.<sup>280</sup>

---

<sup>277</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 17.

<sup>278</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 20.

<sup>279</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 25.

<sup>280</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 33.

Allianssjumalateenistusi juhtinud evangeeliumi kristlane Karl Leopold Marley ja nelipühilaste juht Waldemar Ölvingsson aga heidavad baptistidele lausa avalikult ette, et need on priikoguduste liikmeid mõjutanud või lausa survestanud „baptistideks hakkama“. Kaups on teist meelt, nimelt et koostööd priilastega tehakse küll, aga ühistöö põhineb vabatahtlikkusel.<sup>281</sup> Küllap nõnda oligi. Kuid kindlasti ei aidanud sellised vastuolud kaasa ei eestluse hoidmisele, kaasmaalaste hingehoiutööle ega koguduste edenemisele. Vanad taagad ja osalt isikutevahelised jõukatsumised võtsid vabakoguduste juhtidelt energiat ja vaimujõudu, mida oleks saanud hoopis suurema eesmärgi nimel kasutada. Nüüd aga takerduti tihti oma uskkonna või juhtide kitsaste huvide eest seismisele. Muidugi oli Kaupsil siin pisut parem positsioon, sest ta esindas võõrsilgi proportsionaalselt suuremat usuliikumist võrreldes nelipühilaste või evangeeliumi kristlastega. Tuleb siiski tõdeda, et hoolimata mitmest märgilise tähendusega ettevõtmisest usukaaslaste ja eestlastest kaasmaalaste toeks laiemalt, takerdus Kaupski kohati usulisse rivaalitsemissse. Koos tegutsedes oleks eesti vabakirikud võõrsil saanud rahvuskaaslasti palju tõhusamalt aidata.

1945. aasta suvel toimus maailma baptistiliidu delegatsiooni külastus Rootsi. Delegatsiooni kuulusid Arnold T. Øhrn, Bredhal Petersen ja James H. Rushbrooke. Samal ajal leidis aset Rootsi ajakirjanduses tormiline spekulatsioon teemal, kas Balti põgenikud tuleks oma kodumaadele tagasi saata ja Nõukogude Liidule välja anda. Karl Kaupsi päevaraamatust ilmneb 1. augustil 1945 tehtud sissekandest, et ka temal õnnestus maailma baptistiliidu esindajatega kohtuda. Kaups kirjutas: „Meie ringkondadel jättis [kohtumine] rusuva mulje... Nendega kokkupuutudes aina enam selgus, millised armetud ja rumalas olukorras viibivad põgenikud meie oleme. Keegi neist ei olnud väga huvitatud meist. Keegi ei andnud mingeid lootusi meie tuleviku kohta.“<sup>282</sup> Kaups märkis, et samasugused olid ka Walter Lewise, maailma baptistiliidu tollase peasekretäri, väljendused teisel pool ookeani ja „samatoimeline oli meisse ka Rootsi bap. liidu juhatuse suhe, vähemalt vormiliselt ja ametlikult“.<sup>283</sup> Kindlasti olid Rushbrooke ja Kaups omavahel varasemast tuttavad, seda enam, et oma 1923. aastal välja antud raamatus, mis andis ülevaate Euroopa baptistide tegevustes riikide kaupa, kirjutas Rushbrooke Karl Kaupsi isast Peeter Kaupsist kui ühest esimesest usulisest teerajajast Eestis,

---

<sup>281</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II, 45-46.

<sup>282</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 136.

<sup>283</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I, 136-137.

kes kannatas algusaja suurt tagakiusu ja oli nüüd väga austatud.<sup>284</sup> Maailma baptistiliidu juhtidele ei saanud olla teadmata, milline olukord Baltikumis valitses ja mida kommunistlik nõukogude võim seal oli korda saatnud, sest sellest oli Evald Mänd neile salajase ülevaate koostanud juba 1944. aasta suvel. Mäni ülevaade jõudis ka Ameerika Ühendriikide välisministeeriumisse.<sup>285</sup>

Karl Kaupsi arhiivimaterjalide hulgas leidub õnnelikul juhusel leht pealkirjaga „Kõne märkmed dr. Rushbrookele“. Käsikirjaline visand on küll dateerimata, kuid paistab olevat seotud just eelpool mainitud kohtumisega. Kõne ehitus jaotus kolme suuremasse osasse. Esimene osa oli pealkirjaga „Miks põgeneti?“, kus Kaups loetles põhjendustena: kannatusi ei vältitud, nendega ollakse tuttavad, kuid inimesed on läinud kaduma; on kehtestatud uued rasked süsteemid riigi poolt; ei ole võimalik elada vägistamata järjekindlalt oma südametunnistust. Järgmine osa oli pealkirjastatud „Meie soovid ja palved“ ning seal leiduvad märksõnad: „Eesti Vabariik uuesti ellu; kui tulevad uuesti vabad misjoni võimalused meie maal, siis ära viidud juhte ja liikmeid tagasi, palvelad uuesti ehitada, seminar ja kirjandus, materiaalne toetus.“ Kolmas kõnepunkt käsitles tol hetkel Rootsi ajakirjanduses aktuaalset teemat Balti põgenike tagasisaatmisest, mille osas Kaups ütles, et Eesti põgenike tagasisaatmist ei peeta võimalikuks, kuid kui see otsus peaks ka tulema, siis palume, et kõik eestlased saaksid edasi Kanadasse või Austraaliasse siirduda ja kui see ei peaks võimalik olema, siis vähemalt baptistid, ning kui tõesti muu ei ole võimalik, siis vähemalt jutlustajad emigreerida.<sup>286</sup> Kaupsi kõne, või vähemasti selle visand, oli selge, läbimõeldud ja konkreetne. Tagasihoidlikud märkmed viitavad heale kõneoskusele ning viimases punktis leiduvad erinevad lahendusvariandid lausa poliitilisele kompromisside tegemise kogemusele.

Arhiivimaterjalide hulgast õnnestus leida ka Rushbrooke'i kiri Karl Kaupsile antud kohtumise järgselt, mille ta kirjutas aega kokkuhoides inglise keeles ja saatis Tabea Korjusele, et see kirja sisu tõlgiks ja edastaks Kaupsile. Kiri on dateeritud kuupäevaga 08.08.1945 ja kinnitab, et eelpool mainitud kõnemärkmed võiksid just antud ajaraamistikku sobida. Rushbrooke andis

---

<sup>284</sup> James H. Rushbrooke, *The Baptist Movement in the Continent of Europe*, (London 1923) 121.

<sup>285</sup> Kalmus, *Päästa meid ära kurjast. Kolmas raamat mälestusi*, 99-100.

<sup>286</sup> EEKBLA, K. Kaups, Dokumendid Toronto arhiivist, K.K. arhiivi dokumendid 1896-1892. Kõne märkmed dr. Rushbrookele.

kirjas teada, et nii tema kui maailma baptistiliit peavad hoiduma igasuguse poliitilise jõu kasutamisest ja seepärast palve aidata kaasa Eesti Vabariigi taastamisele ei ole nende vaates kuidagi võimalik. Samuti lubas ta aidata ja toetada kõiki eestlasi, kes peaksid soovima tagasi minna kodumaale ning abistada neid, kes Rootsi jäävad.<sup>287</sup> On ilmne, miks Kaups iseloomustab oma päevaraamatus kohtumist Rushbooke'iga sõnaga „rusuv“. Ilmselt lootis Kaups suuremat toetust ja abi, ehk isegi seljatagust, kuid koges hoopis vastupidist. Maailma baptistiliidu esindajate sõnum kannab endast tugevat poliitilist värvingut, mis tekitas baptistide põhimõtteid arvestades eestlastes kindlasti vastuolulisi tundeid. Baptistide ülemaailmse organisatsiooni juhid püüdsid jääda neutraalseks ja apoliitiliseks, aga tegelikkuses olid nende seisukohad vägagi poliitilised. Evald Männi eravestluses maailma baptistiliidu peasekretär Lewisega, ütles viimane: „Venemaa on meie liitlane, Meie vahel ei teki tülikäsimusi, sest meil pole ühiseid piire.“<sup>288</sup> 1945. aasta sõjajärgne globaalpoliitiline olukord oli segane ning sõjaväsimus peegeldus ka selles, et baltlasi julgustati tagasi kodumaale naasma, nüüd juba nõukogude liiduvabariikidesse, mis tekitas põgenikes väljaandmise hirmu.<sup>289</sup> Tagantjärele tundub lausa kummastav, et põgenenud juhtidele nende lahkumist ette heideti ning inimeste tagasi minemist nõukogude süsteemi rüppe pehme jõuga survestati, pakkudes lausa abi ja garantiisid, millel mingit alust ei olnud ega saanudki olla. Kuigi Rootsi Baptisti Liit oli asunud tasuma Evald Männile jutlustaja palka 200 krooni kuus ja Kaupsile samuti töötasu tema teenimise eest Tabernaakli koguduse juures eesti teenistusel<sup>290</sup>, siis paistis, et üldine suhe Eesti juhtidega oli kauge ning ei tekitanud erilist usaldusväärust. Keerulised suhted välismaalastega andsid see eest hoogu juurde tööle, mida omade keskel tehti.

Kaupsi tegevus Rootsis oli inimesi koondav, keskselt organiseeriv, omamoodi kaplani tööle sarnanev. Ta oskas märgata vajadusi ja võimalusi ning pakkus välja võimalikke lahendusi talle omasel moel. Tõsi, ta tegevus oli ikka suures osas seotud kogudusliku mõttemaailma ja koguduste inimestega, kuid sellel oli alati ka laiem mõõde. Lisaks ei tohi unustada, et Eesti vabakoguduslased, kes olid põgenenud Rootsi, olid omamoodi suures kriisis ja iga toetav

---

<sup>287</sup> EEKBLA, K. Kaups, Dokumendid Toronto arhiivist, Kirju ja märkmeid 1945-1946 (TEBKA), Kiri dr.Rushbrookelt 08.08.1945.

<sup>288</sup> Kalmus, *Päästa meid ära kurjast. Kolmas raamat mälestusi*, 176.

<sup>289</sup> Raimo Raag, "Välis-Eesti 100 aastat" (Tallinn: Post Factum, 2018), 123.

<sup>290</sup> EEKBLA, K. Kaups, *Päevaraamat I*, 109.



tegevus, mis pakkus midagi tuttavlikku, aitas neilgi paremini toime tulla ja omakorda ühiskonda teenida. Kahjuks oli vabakogudustel omavahelisi pingeid, mille leevendamine oleks võimaldanud neil kahtlemata rohkem kaasmaalaste heaks teha. Kaupsi tegevusel on Rootsis siiski oma uskkonda ületav tähendus ja hingehoiutöö ulatus väljapoole tema enda pagulaskoguduse piire, olgu otsese tegevuse või kaudsema eeskuju ja mõju kaudu. Eesti baptistide töö koondamine ja käivitamine oli suure mõjuga Rootsi jäävale eestlaste kogukonnale. Kaupsi kohalolek ja tegevus andsid inimestele teatud kindluse ja rahustava tunde, tema poole vaadati kõigis vaimulikes küsimustes.<sup>291</sup> Samas pörkus Kaups ehk endalegi ootamatult kokku poliitilise survega, kui püüdis välismaistelt baptisti organisatsioonidelt saada tuge Eesti ja eestlaste eest seismiseks. Ei Rootsi Baptisti Liidu juhid ega Maailma Baptistiliidu esindajad mõistnud päriselt kodumaalt lahkunud eestlaste olukorda ega saanud aru nõukogude süsteemi usuvaenulikkusest ja vägivaldsusest.

---

<sup>291</sup> Proos, "Karl Kaups ja esimesed pagulasaastad Rootsis", 55.

## **4. KARL KAUPSI ÜHISKONDLIK TEGEVUS AMEERIKAS 1946–1968**

Siinses peatükis käsitletlen lähemalt Karl Kaupsi ühiskondlikku tegevust pagulasena tema Ameerika perioodil. Uurin lähemalt mil moel suureneb Kaupsi mõju ja tegevus ühiskonnas ning mis võis talle selles varasemast enam kaasa aidata. Väidan, et Kaupsi tegevus ühendriikides on tema ühiskondliku tegevuse tippaeg. Ka siinses uurimuses toetun suuresti tema seni uurimata arhiivimaterjalidele.

25. septembril 1946 asusid Kaupsid Rootsist vaid pärast kaheaastast tegevusperioodi teele Ameerika poole. Karl Kaups oli valitud väikese New Yorgi Eesti koguduse jutlustajaks. Taas oli vaja kohaneda uue ühiskonnaga ja see polnud alati lihtne. Kogudusliku töö kõrval, mille juhtimine on omaette väljakutse, kerkis Kaups nüüd esile kui aktiivne ühiskonnategelane. Ta võttis osa Eesti organisatsioonide tööst, toetas Saksamaal olevaid sõjapõgenikke ja aitas neil emigreeruda ühendriikidesse, saatis erinevatele väljaannetele ja ühiskonnaelu tegelastele selgitavaid ja abi paluvaid kirju Eesti asjus, sealhulgas Ameerika ühendriikide presidentidele. Võib öelda, et Kaupsi Ameerika-periood oli tema kõige aktiivsem ühiskondliku tegevuse aeg. Tema põhisuundadeks kujunes eestluse hoidmine, sõjapõgenike abistamine ja kodumaa eest seismine. Seda kõike järgnevalt lähemalt vaatlemegi.

### **4.1 Eestluse hoidmine ja toetamine**

Juba mõni nädal pärast New Yorki saabumist oli Kaups osa erinevate Eesti organisatsioonide tööst ning aktiivses suhtluses Eesti Vabariigi esindajatega eksiilis. Oma rolli mängis selles kindlasti ka Eesti Vabariigi peakonsuli Johannes Kaivu ja tema järeltulija Ernst Jaaksoni märkimisväärselt aktiivne tegevus New Yorgis asuvas konsulaadis Eesti ja eestlaste hüvanguks.<sup>292</sup> Kui Rootsi-periood möödus põgeniku eluga kohanemise ja kogudusliku töö taas organiseerimise tähe all, siis ehkki siingi ei puudunud võõrsilasuvate eestlaste koondamise ja nõustamise katsed, näiteks Vancouveris ja Torontos, siis New Yorgis oli koguduslik töö juba omal moel organiseeritud ja teisalt vaimulik teenimine üpris piiratud ja koguduslik tegevus

---

<sup>292</sup> Meie elu (1950-2001), nr. 27, 4.07.1957, 6.

tagasihoidlik. Ehk just see seletab Kaupsi aktiivsemat ühiskondlikku tegevust võrreldes Rootsiga, kus Eesti riigitegelasi ja ühiskondlikke liikumisi Ameerikast palju enam leidis ja nad ka paremini organiseeritud olid.

Ka oma päevaraamatusse tegi Kaups sissekande, milles ütles, et lõi saabudes kontakti konsulaadiga, Eesti Seltsi juhatusega ja ajalehega Meie Tee.<sup>293</sup> „Üleilmne Eesti Ühing“ saatis 18. novembril 1946 Kaupsile kutse tulla kõnelema koos Evald Männi ja Kaarel Pustaga, et laiem ringkond saaks „Teie suust kuulda sündmustest, mis nii traagiliselt muutsid meie rahva saatust“.<sup>294</sup> Tema teemaks määratakse kirjas „Poliitilised sündmused Eestis, kuni pagulaskonna loomiseni Rootsis“. Kindlasti aitas Kaupsil sealse kogukonnaga lähemat suhet luua endine välisminister Kaarel Robert Pusta, kellega ta suure tõenäosusega just eelpool mainitud kõnekoosolekul lähema sideme lõi. Igatahes saatis Pusta talle pärast koosolekut kirja, milles ütleb: „*At seps non fracta*,<sup>295</sup> nii mõtlete teiegi. Ja üks ristsõjalane, vist Godefroy de Bouillon, lõi veel mehisema lause: „Pole vajagi lootat, et ette võtta; ega toime saada (oodata kordaminekut), et jätkata“ Ja teie meenutasite oma laupäevases ettekandes meie esivanemaid, kes talitasid sajandeid nagu too ristsõitja.“<sup>296</sup> 1947. aasta novembris on Kaupsile tulnud Pustalt kutse tema koju lõunasöögile, et arutada ühiselt eestluse küsimusi.<sup>297</sup> Kaarel Robert Pusta oli Eesti Vabariigi kauaaegne diplomaat, kes oli hästi kursis maailmas toimuvaga ning aktiivses kirjavahetuses paljude riigitegelastega kodumaalt.<sup>298</sup> Mõttekaaslaste leidmine oli võõra ja uue kogukonna keskel kindlasti innustav. Kaups liitus ka koheselt Eesti Abistamise Komiteega, millest hiljem lähemalt juttu tuleb, kus nad samuti Pustaga koos komitee juhatusse kuulusid.

Eesti Vabariigi aastapäevaks kutsus Kaups New Yorgi Eesti baptistikoguduse teenistusele erinevate organisatsioonide esindajaid tervitusi ütlemas, püüdes seeläbi ilmselt luua tugevamat

---

<sup>293</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat III, 130-133.

<sup>294</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirju ja dokumente 1941-1968. Kiri Üleilmselt Eesti Ühingult 18.11.1946.

<sup>295</sup> Ladinakeelne väljend, mis tähendab "lootus ei ole murtud", eestikeeles võiks selle vasteks olla "lootuse sureb viimasena".

<sup>296</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirju ja dokumente 1941-1968. K.R.Pusta kiri 14.01.1947.

<sup>297</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Kirju ja märkmeid 1947-1965. K.R.Pusta kiri 02.11.1947.

<sup>298</sup> Kai Soon, "Karl Robert Pusta dokumentidest Eesti Riigiarhiivis" - *Tuna*, nr. 2, 1999, 21-22.

sidet koguduseliikmete ja erinevate esindajate vahel, kuid ka püüdes nende kogudust tuua pildile kui ühte võimalikku koostööpartnerit. Kutsutute seas oli konsul Johannes Kaiv, kes ei saanud osaleda ja keda pidi sõnavõtuga asendama Kaarel Pusta.<sup>299</sup> Ühiskondlik ja koguduslik tegevus käisid Kaupsi jaoks omamoodi käsikäes, sest ka koguduse tegevus oli eestluse hoidmise ja tugevdamise töö. 1947. aastal elavnes New Yorgi Eesti Baptisti koguduse tegevus märgatavalt, korraldati Eesti muusikute ja heliloojate kontserte ning „basaare“, et toetada nii sõjapõgenikke Saksamaal kui ka koguduse tööd.<sup>300</sup>

Omaette tähelepanu väärrib Karl Kaupsi ettepanek luua Eesti komitee ehk keskne pagulasparlament ja valitsus. Selle ideekavandi saatis Kaups allakirjutatult, kui endine Eesti Riigivolikogu liige, 16. detsembril 1947 viimasele Eesti Riigivolikogu esimehele Otto Pukile, endisele Eesti riigivanemale August Reile, Rootsi Eesti Komitee esimehel Timotheus Grüntalile, Eesti Teataja peatoimetajale Rootsis Oskar Mänd'ile, Eesti suursaadikule Londonis August Tormale, peakonsul Johannes Kaivule ja Kaarel Pustale New Yorgis ja Ülemaailmalise Eesti Ühingu esimehele Johannes Markusele.<sup>301</sup> Sarnaseid plaane arutati erinevates Eesti ühiskonnategelaste ringkondades. 1949. aastal loodi Kanadas esimene otsevalitav parlamentaarset tüüpi ühendus nimega Eesti Liit Kanadas, ühendriikides valisid 1952. aastal 4000 eestlast oma esindajad sarnasesse ühendusse, see esinduskogu kandis nime Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides. 1953. aastal aga nimetas August Rei ametisse Eesti Vabariigi õigusjärgse „Oslo“ valitsuse.<sup>302</sup> Paraku ei suutnud välismaal olev eestlaskond päriselt õigusjärgses esinduses lõpuni kokku leppida.

Kaupsi ettepanek aga räägib tema soovist kaasa mõelda ja lahendusi leida. Oma plaanina pakkus ta välja, et liikmed võiksid komiteele erinevatest Eesti pagulaskonna sihtpunktidest tulla protsentuaalselt: 40% Rootsist, 40% Saksamaalt ja ülejäänud Lääne-Euroopast, 10% Inglismaalt ja 10% USA-st. Komitee asukohaks oleks London, juhatus oleks viieliikmeline ning Eesti Londoni saatkonnast tuleks leida palgaline asjaajaja-sekretär, näiteks saadik ise,

---

<sup>299</sup> RA, ERA.1622.2.61, Karl Robert Pusta kirjavahetus Eesti pagulasorganisatsioonidega, 163-164.

<sup>300</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 48-50.

<sup>301</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirju ja dokumente 1941-1968. Kiri K.R.Pustale 16.12.1947.

<sup>302</sup> Raag, "Eestlased paguluses", 361-362.

sõidukulud ja päevarahad tuleks katta Eesti Vabariigi välispankades olevatest vahenditest. Esmakordsel kohtumisel Londonis valitaks juhatus, tehtaks seadusandlik töö ning seataks edasised sihid. Kogu plaani algatamine tuleks läbi viia Otto Pukil ja August Reil esimesel võimalusel. Kaups kirjutab kokkuvõtvalt:

„Sellviisil meie saaksime oma pagulaskonnale hädavajalise esinduse, kes võiks rääkida kogu demokraatlikult mõtleva Eesti pagulaskonna - seega teatavalt määral Eesti vabariigi - nimel. Ärgu lahkkelid meie hulgas takistagu selle vajaliku korralduse läbiviimist. Sel viisil kord Eesti ajalugu ja Eesti rahvas mõistavad kohut meie üle.“<sup>303</sup>

Kaupsi plaan oli lennukas ja omajagu innovaatiline. Kindlasti arutas ta oma ideid lähimate kaaslastega, näiteks Evald Männiga, kes teda 23. veebruaril 1947 kutsus „*luncheonile*“, kus peetakse põgenike saatuse osas nõu.<sup>304</sup> Paraku ainus arhiivimaterjalides leiduv vastuskiri Kaupsi ideele on Kaarel Pustalt kuupäevaga 26. detsember 1947. Pusta kirjutas, et sarnaseid ettepanekuid oli tulnud ka Saksamaalt ning et plaanis oli kokku kutsuda kirja teel Välis-Eesti kongress, mis annaks võimaluse Kaupsi ideed lähemalt laiemas ringis arutada.<sup>305</sup>

On omamoodi hämmastav, kui erinev oli Kaupsi ühiskondlik tegevus Ameerikas võrreldes Rootsi ja isegi Eestiga. Kui Eestis tegeles ta riigivolikogu liikmena suhteliselt kohalike teemadega, või moraaliküsimustega, ja Rootsis pani tema tegevusele pitseri põgenike kohanemise korraldamine, hingehoid ja osalt ka pingelised suhted teiste vabakogudustega, siis USA-s on tema tegevus ja mõte hoopis suurema „kaarega“ pagulus-estluse heaks. Siiski ei tõusnud Kaups meie nimekamate väliseesti poliitikute hulka. Sellest hoidis teda ilmselt tagasi tugev vaimuliku-kutsumus, aga ehk veelgi enam keeruline majanduslik olukord, mis suure osa tähelepanust endale nõudis ja tihilugu võimalusi oluliselt piiras. Kuid vähemalt esialgu oli Kaupsil nägemust ja tahet, mis ületas tema senise poliitilise tegevuse piire.

---

<sup>303</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirju ja dokumente 1941-1968. Kiri K.R.Pustale 16.12.1947.

<sup>304</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirju ja dokumente 1941-1968. E.Männi kiri.

<sup>305</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirju ja dokumente 1941-1968. K.R.Pusta kiri 26.12.1947.

## 4.2 Sõjapõgenike abistamine

Teise maailmasõja lõppedes olid paljud eestlased Saksamaal sõjapõgenike laagrites ning said endale märke kui *displaced persons* (lühendatult DP-d), kuna keeldusid seoses muutunud poliitilise olukorraga tagasi kodumaale minemast, sest naasmine võiks neile saada saatuslikus. Liitlasvägedel puudus selge plaan, mida antud olukorraga teha, sest põgenike hulk Saksamaal, Austrias ja Itaalias oli äärmiselt suur. Saksamaal oli eestlastest DP-sid erinevate andmete kohaselt 30 000-40 000 inimest.<sup>306</sup> Laagrite olukord võis olla paiguti väga erinev, kuid üldiselt olid olud kitsad, toitlustus kesine ja töövõimalused pea olematud.<sup>307</sup> Põgenike seis oli äärmiselt kehv ning segane poliitiline olukord ei toonud lahendusi. Põgenike peade kohale kerkis murepilvi, sest oli terve hulk hääli, kes arvasid, et kõige õigem oleks nüüd sõja lõppedes inimesed oma kodudesse tagasi saata. Ameerika Ühendriikides valitses välispoliitiline kurss, mis leidis, et Euroopa probleemid ei tohi saada nende koormaks ega mureks, las Euroopa ise leiab lahendused.

Eesti Abistamise Komitee sai alguse 1941. aastal Ameerika Ühendriikides, et aidata II maailmasõja tõttu mõjutatud eestlasi, loomise ideed omistatakse Eesti Vabariigi diplomaadile Johannes Eduard Markusele.<sup>308</sup> Muutunud maailmapoliitilises olukorras, kus kodumaa Eesti jäi raudse eesriide taha, sai komitee oluliseks tööks maailmasõja järgselt eestlastest sõjapõgenike aitamine. Komitee enda info järgi aidati aastatel 1948–1952 koostöös New Yorgi Evangeelse Luteri Kirikuga emigreeruda 12 000 põgenikul, nende hulgas nii üle mere Rootsist tulnud põgenikel kui DP-del Saksamaa laagritest.<sup>309</sup> Koostöö luteri kirikuga oli seotud suuresti 1948. aastal senatis vastuvõetud Wiley-Revercombi eelnõuga, seadust kritiseeriti kui äärmiselt juutide ja katoliiklaste vaenulikku, sest selle kaudu anti teatud klauslite alusel emigreerumise õigus just protestantidest põgenikele.<sup>310</sup>

---

<sup>306</sup> Sigrid Tõnismäe, "Estonian displaced persons in post-war Germany", magistratöö (Tartu: Tartu Ülikooli Euroopa Kolledž, 2015), 20.

<sup>307</sup> Inno Salasoo, *Viiskümmend aastat vastutahtmist välismaal* (Tallinn: SE&JS, 1994), 24.

<sup>308</sup> "History", Estonian Relief Committee, <https://estoreliefusa.org/about/> (vaadatud 12. mail 2025).

<sup>309</sup> "History", Estonian Relief Committee, <https://estoreliefusa.org/about/> (vaadatud 12. mail 2025).

<sup>310</sup> Victoria Marite Helga Eastes, "The Illusion of Peace: The Fate of the Baltic Displaced Persons, 1945-1952", magistratöö (Texas: Texas A&M University, 2007), 74-77.

Kaupsi päevaraamatust ilmneb, et päris ruttu peale ühendriikidesse jõudmist valiti ta Eesti Abistamise Komitee liikmeks, mille kohta ta kirjutas järgnevat:

„Seal tuli käia järjekindlalt, võtta sõna ja anda nõu. Abistamine toimus raha- ja pakkide saatmise näol Euroopasse, peamiselt Saksamaale, Itaaliasse ja Prantsusmaale. Raha korjati pidude, annetuste ja korjandustega. Abi loodeti ja oodati ka kirikutelt ja kogudustele, aga sealt tuli vähe.“<sup>311</sup>

1947. aastal algas tihe ja mahukas kirjavahetus põgenikega Saksamaalt, mille kohta Kaups täheldab: „See võttis enda alla kogu mai ja juuni“.<sup>312</sup> Kokku sai blankettidele kogutud 250 inimese andmed ja kõigile inimestele, kes Kaupsile kirjutasid, sai vastatud. See mahukas töö polnud aga kindlasti lihtsate killast, millest Kaups täheldas: „See töökoormus ähvardas tervise murda. Tegin seda ainult armastuse soovist, aidata meie õnnetuid põgenike Saksamaal ja aidata nende kaudu meie rahvast. Kas see töövaev mingit tulemust annab, seda ei tea.“<sup>313</sup> Näib, et Kaupsi peamine motivatsioon oli sisemine ja ajendatud kristlikust armastusest ja hoolimisest kui väärtusest. Kaups ise püüdis kasutada kõiki oma erinevaid sidemeid baptistide tasandil, et abi organiseerida. Näiteks saatis ta kirja Kanadasse, Ontario ja Quebeci Baptisti Liidule (Baptist Convention of Ontario and Quebec), et nad võtaksid ühendust oma valitsusega, et avaldada toetust Eesti põgenike riiki vastu võtmisele.<sup>314</sup> Kirja allkirjana märkis ta „Eesti Baptisti Liidu juht ja Eesti parlamendi saadik“. Kuigi sisuliselt olid need tööd lõppenud, võttis Kaups kasutusele kõik vahendid, mis vähegi võisid eesmärgile kaasa aidata.

Kirjavahetusest põgenikega on Kaups ise alles hoidnud kümneid ja kümneid vastuskirju Saksamaalt. Saksamaalt saabunud kirjade sisus peegeldub põgenike raske olukord laagrites ja tihti ka jõuetus elusaatuse keskel, kuid kõige olulisemana tänu ja lootuse kogemus saadud kirjade ja pakkide eest, mida Kaups nendeni oli toimetanud. Nii näiteks kirjutas Maali Laar oma kirjas Kaupsile südamliku tänu, öeldes, et juba see, et ta neile kirjutas ja neid unustanud

---

<sup>311</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat III, 132.

<sup>312</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat III, 181.

<sup>313</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat III, 182.

<sup>314</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märgukirju Eesti asjus 1946-1948. Kiri Baptist Convention of Ontario and Quebec'le.

pole, on suur asi.<sup>315</sup> Mitmetest kirjadest ilmneb Kaupsi pere enda lahkus, olenemata sellest, et neil endil puudus Ameerikas kodu ja võimalused olid äärmiselt piiratud. Korduvalt tänatakse Kaupsi ajakirjade eest, mida ta lugemiseks oli saatnud ja Reet Pukk kirjutas tänu, et Kaupsi abikaasa Elsie oli talle saatnud käsitöövahendeid ning palus tänada ka kogudust saadud paki eest.<sup>316</sup> Elfriede Saks väljendas aga tänu saadetud kraadiklaasi eest, mida Saksamaalt oli pea võimatu tol ajal saada.<sup>317</sup> Oluliselt suurenes kirjavahetus pärast 1948. aasta juunit, kui Ameerika Ühendriigid muutusid oma immigratsioonipoliitikas avatumaks, võttes vastu uue DP-de seaduse.<sup>318</sup> 1948. aasta teisest poolest alates saabunud kirjades uuritakse korduvalt eluolu ja võimaluste kohta ning milliseid valikuid Kaups soovitaks teha, näiteks uuris Hilja Lubert oma kirjas kuupäevaga 14. mai 1949, kas Ameerikas on võimalik nii palju teenida, et kui Eesti peaks vabanema, saaks ta sinna tagasi minna koos ema ja 4-aastase pojaga.<sup>319</sup> Kahjuks ei ole peale ühe ainsa kirja säilinud ühtegi Kaupsi enda kirjutatud kirja põgenikele. Kirjas õde Sprinkelile kuupäevaga 25. mai 1948 andis ta teada, et pani toimkonnale südamele talle pakk saata, kui see peaks kohale jõudma, siis soovitas saata tagasi ingliskeelse tänu, et „virgutada siinseid inimesi uutele heategudele“.<sup>320</sup>

Kuna seadusandlus soosis protestantide emigreerumist, siis püüti selle tarbeks leida vajalikke tõendusmaterjale. Nii näiteks kirjutas Johannes Kuuskma oma kirjas, kas Kaups mäletab teda sellest ajast, kui ta Tallinna baptistikoguduses „Tetermanis pühapäevakoolis käis“.<sup>321</sup> Aline Adler palus võimalusel tunnistust selle kohta, et oli olnud Haapsalu baptistikoguduse liige, kuna Lipstoki antud ristimistunnistus oli Stuttgarti pommitamise käigus põlenud koos tema

---

<sup>315</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirjavahetus Eesti põgenike asjus. Maali Laari kiri 11.02.1949.

<sup>316</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirjavahetus Eesti põgenike asjus. Reet Pukki kiri 06.12.1948.

<sup>317</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirjavahetus Eesti põgenike asjus. Elfriede Saksi kiri 01.06.1949.

<sup>318</sup> Kaja Kumer-Haukanõmm, "USA välispoliitika Balti küsimuses 1945-1952 läbi Balti põgenike problemaatika", magistritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2005), 70-74.

<sup>319</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirjavahetus Eesti põgenike asjus. Hilja Luberti kiri 14.05.1949.

<sup>320</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirjavahetus Eesti põgenike asjus. Kiri õde Sprinkelile 25.05.1948.

<sup>321</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirjavahetus Eesti põgenike asjus. Johannes Kuuskma kiri 08.03.1949.



ülejäänud asjadega.<sup>322</sup> Perekond Mälteri kirjas Detmoldi laagrist väljendus nõrdimus selle üle, et kirikud eelistavad oma inimesi ja tundus, et paljud asjad käisid abistamises tutvuste kaudu.<sup>323</sup> Kaups ei pidanud seda õigeks ning asus oma tavapärasele positsioonile, et seista võrdsuse ja õigluse eest. Selle põhimõtte tõttu tekkis tal ka tüli abistamiskomitees luteri kirikuõpetaja Rudolf Kivirannaga, kes arvas, et eeskätt tuleb ühendriikidesse tuua tõsiseid kirikuinimesi, Kaups aga vaidles vastu ja leidis, et kõiki tuleb tuua võrdselt vaatamata nende usule.<sup>324</sup> Ta lisab, et on saanud Saksamaalt kirju, kus inimesed annavad teada, et sealsed Eesti kirikuõpetajad registreerivad ühendriikidesse sõiduks ainult neid, kes kirikus teenistustel käivad, mille peale New Yorgi Eesti peakonsul Kaiv hüüdis: „Häbi!“.<sup>325</sup> Selline seisukohavõtt on truu Kaupsi baptistlikele juurtele ja usuvabaduse põhimõttele, et usku ei tohiks kunagi kasutada selliselt, et see kellelegi hüve või kahju toob. Kindlasti oli New Yorgi luteri kogukond palju suurem kui baptistide oma, kuid näib, et Kaups ei tee vahet, millisest koguduslikust taustast keegi tuli: aidata tuli igaüht, keda võimalik. Kuna Kaups täitis 1948–1950 ka abistamise komitee aseesimehe rolli<sup>326</sup>, võis ta tunda ka moraalset kohustust astuda vastu väiklastele ja ebaõiglastele lähenemisviisidele ning hoida kinni komitee aluspõhimõtetest.

Säilinud kirjad räägivad Kaupsi tollasest suurest sotsiaalsest võimekusest ja jõudlusest, sest tegemist oli keeruliste olukordadega ja kirjades kajastub tihti raskemeelsus ning inimeste lootusetus. Kindlasti tajus Kaups oma piiratust nagu ta ka eespool mainitult oma päevaraamatus väljendas, küsides kas sellest kõigest üldse mingit kasu on. Olles ise värskest Rootsist saabunud, oli tema väljakutseks koondada Ameerika eestlaste, eriti New Yorgi baptistikoguduse, abi ja toetust põgenikele. Väljakutset suurendas inimeste väsimus aitamise osas. Ometigi ei näi Kaups verest välja löövat, kuigi töömaht oli meeletu ning eesmärk mäekõrgune. Tema süda oli tõeliselt avatud kaasmaalaste abistamiseks. Nii kirjutabki ta 25.

---

<sup>322</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirjavahetus Eesti põgenike asjus. Aline Adleri kiri 13.03.1949.

<sup>323</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirjavahetus Eesti põgenike asjus. Perekond Mälteri kiri 15.05.1949.

<sup>324</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 104-105.

<sup>325</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 104-105.

<sup>326</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 139.

märtsil 1948: „Paljud tuleks ja meie aitaksime paljusid, aga see riik on oma ukseid nii rangelt sulgenud.“<sup>327</sup>

Kaupsist kujunes Eesti baptistidest põgenike jaoks omamoodi usaldusisik. Põgenikelaagris läbiviidav skriinimine ning laialdane avatus nõukogude liidu ametnikele tekitas suurt muret mitmetes eestlastes. Skriinimine tähendas laagrielanikele põhjalikke intervjuusid, mille käigus pandi detailselt kirja kogu nende varasema elu informatsioon. Valter Alles meenutab oma mälestustes kuidas laagrite eest vastutav UNRRA (*ÜRO Abistamis- ja Taastamisadministratsioon - United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) iseseisvalt laagris kolmandat skriinimist läbi viis, kuigi seda tuli teha USA sõjaväevõimudega koos.<sup>328</sup> Oldenburgi Eesti baptistide kogudus tegigi vastavasisulise pöördumise, ilmselt Kaupsi soovitusel, konsul Kaivule, Evald Männile ja Mission Society'le, öeldes, et UNRRA on kaotanud nende silmis igasuguse usalduse ja nad paluvad abi seoses sellega, et neilt kogutakse andmeid Eestis elavate lähedaste kohta, mis tekitas neis muret nende käekäigu pärast, kui see info peaks olema bolševikele kättesaadav.<sup>329</sup> Ilmselt tuli protestihääli mujaltki, sest kolmas skriinimine USA võimude sekkumisel laagrites tõepoolest peatati.<sup>330</sup>

Avatuma immigratsioonipoliitika tulemusena hakkas 1949. aastal ühendriikidesse järk-järgult saabuma Eesti põgenike vool Saksamaalt. Selleks, et ühendriikidesse pääseda, oli vaja põgenikel tõestada, et neil on Ameerikas ees ootamas töökoht, kindel elukoht ning neid on riiki saabudes vastu võtmas keegi, kes ka nende esmased transpordikulud katab.<sup>331</sup> 20. mai 1949 saabus ühendriikidesse esimene Kaupsi aidatud põgenik, Anette Kaibaldi.<sup>332</sup> Mitmel juhul avasid Kaupsid ise oma kodu inimeste esmaseks vastuvõtmiseks, mis tähendas tihti keerukusi ja oma niigi kitsaste majanduslike olude jagamist teistega, vahel lausa nädalate kaupa.<sup>333</sup> Suure

---

<sup>327</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 61.

<sup>328</sup> Valter Allase, *Mälestusi koolipäevist, sõjakeerisest ja põgenikelaagrist. Aasta 1924-1949* (Tallinn: Grenader 2006), 286.

<sup>329</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märjukirju Eesti asjus 1946-1948. Kiri Oldenburgi eesti baptistidelt.

<sup>330</sup> Allase, *Mälestusi koolipäevist, sõjakeerisest ja põgenikelaagrist. Aasta 1924-1949*, 286.

<sup>331</sup> Eastes, "The Illusion of Peace: The Fate of the Baltic Displaced Persons, 1945-1952", 79.

<sup>332</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 119.

<sup>333</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 125.

ühistöö viljana said mitmed põgenikud oma elu täiesti uuel moel alustada, aga kõik polnud alati nii ilus kui võiks arvata. 1949. aasta lõpus kirjutas Kaups oma päevaraamatusse, kuidas suheldud oli sadade põgenikega, kes olid nüüdseks jõudnud Ameerikasse, paljudele neist oli saadetud pakke ja mitut moodi neid abistatud ja kõigist neist oli vaid üks naine tulnud talle kirikusse tänu ütleva ja sedagi – Kaupsi hinnangul – tagamõttega saada veelgi materiaalselt abi.<sup>334</sup> Ameerika baptistide vähene huvi sõjapõgenike vastu tõi esile frustratsiooni ja pettumust, mida Kaups väljendas kirjas reverend Yasmurale: „Kas tõesti ei leidu USA baptistide hulgas 50 inimest, kes lubaks korterid ja töökohti nendele inimestele?“<sup>335</sup>

Ka olukord abistamiskomitees polnud alati lihtne. Eesti Seltsi uus aseesimees Aleksandra Berg, kes ka komiteesse kuulus, oli „usklike vastane“ ja ühel koosolekul Kaupsile, viimase sõnul, „kallale kargas“.<sup>336</sup> Kaups ise pidas komitee tööd üksmeelseks, kuni algas DP-de saabumine Ameerikasse, mille järel tekkis terav vastuseis Kiviranna ja Paalaga.<sup>337</sup> Pärast kokkupõrget Bergiga kirjutas Kaups olukorra kohta lühidalt ja pisut enesekriitiliselt: „Ja, ega mul ei ole ka head andi inimestega läbi käia. Ju olen kuskil midagi rikkunud.“<sup>338</sup> Pinged püsivad, kuni viivad 1950. aastal ummikseisuni, mille tulemusena Kaups ja mitmed juhatuse liikmed, nende hulgas Kaarel Pusta, astuvad tagasi ja loovad uue abistamise keskuse, mille nimeks saab Eesti Abi.<sup>339</sup> Sellega lõppeb Kaupsi töö ja panus Abistamise Komitee tegevuses senisel kujul. 1952. aastaks oli suurem osa põgenikelaagreid suletud ja Ameerikasse oli nelja aasta jooksul saabunud 377 244 DP-d Euroopast.<sup>340</sup>

Näib, et ühiskondlikus tegevuses ja samuti koguduses oli Kaupsil raske leida ühiskeelt temaga vaadetelt erinevate inimestega. Ka ei paista ta silma tugevate diplomaatiliste oskustega suhtlemisel. Kristlastele võib tunduda, et piisab heast ja õigest motiivist, kuid tihti on vaja ka

---

<sup>334</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 126.

<sup>335</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märjukirju Eesti asjus 1946-1948. Kiri reverend Yasmurale.

<sup>336</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 64.

<sup>337</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 140.

<sup>338</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV, 65.

<sup>339</sup> EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat V, 5-6.

<sup>340</sup> Eastes, "The Illusion of Peace: The Fate of the Baltic Displaced Persons, 1945-1952", 89-90.

üldinimlikke oskusi, et ettevõtmistel oleks kordaminekut ning tõrvatilgad ei rikuks meepotti. Just suutmatus erinevate inimestega koostööd teha ja ühise eesmärgi taha koonduda näis olevat Kaupsi puhul vahel tema varjuküljeks. See-eest oli Kaups visionäär, suure jõudlusega ning äärmiselt hooliv abivajajate suhtes, nagu tema laialdane kirjavahetus tõestab. Ta oli valmis seisma põhimõtete ja õigluse eest ning mitte tegema kompromisse seal, kus tema südametunnistus ja inimlikkus seda ei lubanud. Paraku jääb meile lõpuni teadmata, kui suur oli tema panus oma kaasmaalaste heaks neil keerulistele sõjajärgsetel aastatel, organiseerides materiaalselt abi, pakkudes hingehoidlikku tuge ja lootust läbi oma kirjade, ning korraldades emigreerumise võimalusi uue elu ülesehitamiseks Ameerikas.

#### 4.3 Kodumaa ja kaasmaalaste eest seismine

Karl Kaupsi arhiivimaterjalide hulgas on sektsioon, mis kannab pealkirja „Märgukirjad Eesti asjus“. Tegemist on mitmekülgse kirjavahetuse ning Eesti teemal kokku pandud tekstidega. Ühe osa materjalidest moodustavad tekstid ja kirjavahetus erinevate väljaannetega, et Eesti ja eestlaste keerulisele olukorrale tähelepanu tõmmata ja loodetavasti ka abi leida. Näiteks on Kaups saatnud artikleid Eesti Teatajale, Roger Williams Pressile, Ameerika baptistide ajakirjale Watchman-Examiner, ajakirjale Mission, American Seminary of the Bible toimetusele, Rootsi ajakirjadele Evangelii Härold ja Missions-Baneret.<sup>341</sup> Näib, et tema peamiseks teemaks kirjutistes oli usuvabaduse olukord Nõukogude Liidus, täpsemalt Eestis, või nagu ta ise kirjutab „tänapäeva Venemaal“. <sup>342</sup> Mõnel puhul palus Kaups avaldamise korral oma nime mitte teksti all kasutada, kuna kartis, et see oleks võinud mõjuda halvasti kodumaale jäänud sugulaste käekäigule.<sup>343</sup> Petitsioonide, artiklite ja muude kirjutiste saatmine oli ühiskonnategelaste poolt tavapärane. Raimo Raag kirjutab:

„Üheks eesti pagulaste poliitilise elu põhiliseks suunaks kujunes peagi nn. Välisvõitlus: asukohamaade üldsuse ja poliitikute jätkuv informeerimine olukorrast okupeeritud Eestis ning püüe mõjutada lääneriikide avalikku arvamust. Välisvõitluse raames koostati märgukirju juhtivate lääneriikide välispoliitika kujundajatele ja riigimeestele,

---

<sup>341</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märgukirju Eesti asjus 1946-1948.

<sup>342</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märgukirju Eesti asjus 1946-1948.

<sup>343</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märgukirju Eesti asjus 1946-1948. Kiri The Watchman-Examiner'le.

samuti Ühinenud Rahvaste Organisatsioonile, reageeriti tähtsamate sõjajärgsete poliitiliste konverentside puhul, osaleti poliitiliste liikumiste ja erakondade suurokogunemistel, korraldati meeleavaldusi, koostati, avaldati ja levitati infomaterjali. Tegevust juhtis Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu, mille olid juba 1941. Aastal New Yorgis asutanud Eesti Vabariigi pagluses viibivad diplomaadid”<sup>344</sup>

Ka Kaups oli osaline selles töös, kandes jätkuvalt edasi poliitilist vastutust nagu teised kodumaalt põgenenud ühiskonnaelu tegelased. Seejuures näis teda kandvat nii kristlik eetika ja ligimesearmastus kui ka isamaalisus, mis just paguluses tugevamalt esile tuli.

Eesti eest seismisel ei kartnud Kaups end vajadusel tugevalt väljendada. Mitmed tema kirjutised olid kantud pigem teravast toonist, mis lähtus tema isiklikust kogemusest ja veendumusest, et nõukogude sotsialistlik võim oli kuritahtlik ning kristlasena ei olnud võimalik selle põhimõtteid toetada või sellega koostööd teha.<sup>345</sup> Vajadusel julges ta minna kasvõi kohalike temast palju kõrgema staatusega juhtidega vastuollu, mis väljendus näiteks kirjavahetuses Ameerika põhjapõhja baptistide presidendi pastor Edwin T. Dahlbergiga, kes oli rahuliikumise toetaja ja eestvedaja ühendriikides.<sup>346</sup> 20. veebruaril 1948 kirjutas Kaups dr. Dahlbergile kirja, milles avaldas arvamust tema ja Ameerika baptistide seisukoha suhtes loobuda üldisest sõjaväeteenistusest öeldes: „Meie baptisti põhimõtete seisukohast see on õige. Kas on see aga õige käesoleva aja maailma poliitiliste olukordade juures.”<sup>347</sup> Oma seisukohad kirjutab Kaups seitsme baptismi põhimõtte kaudu järgmiselt:

„1) Baptism tunnustab inimkonna vabadust, tuntav osa maailmas on aga heidetud orjusse; 2) Baptism taotleb majanduslikku õiglust ja äraelamise võimalust töötajale, samal ajal on suur osa maailmast oma orjatöö juures äärmiselt vaesustunud ja ta elutase kujutlematult madal; 3) Baptism pooldab inimõiglust, samal ajal on kümnete rahvaste ja miljonite isikute õigused kõige tooremalt tallatud jalgade alla; 4) Baptismi sihiks on võidelda usuvabaduse eest, samal ajal miljonid tänapäeva(1) on kannatamas oma usu

---

<sup>344</sup> Raag, "Eestlased paguluses", 360.

<sup>345</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märjukirju Eesti asjus 1946-1948. Kiri Kirby Pagele.

<sup>346</sup> Dahlberg, Faith&Social Justice: In the Spirit of Richard Overton and the 17th C. Levellers, <https://levellers.wordpress.com/dahlberg-award-winners/> (vaadatud 14. mail 2025)

<sup>347</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märjukirju Eesti asjus 1946-1948. Kiri dr.Dahlbergile 20.02.1948.

pärast märtsuuriumi ja rasked südametunnistuse piina; 5) Baptism pooldab riigi ja kiriku lahutamist, kunagi varem inimkonna ajaloos ei ole ükski riigi võim usku nii põhjalikult rakendanud oma sihtide teenistuse kui ateistlik vene bolševism; 6) Baptism võitleb südametunnistuse vabaduse eest, vaevalt varem ajaloos on kristliku inimese südametunnistust nii põhjalikult vägistatud kui seda nüüd teevad vene bolševikud; 7) Baptism pea(b) kõrgeks kodu puutumatus, samal ajal maades, kus võimutseb vene bolševism, veetakse iga öösi inimesi kodunt ja hukatakse toole viisil, siin on mehed, naised ja lapsed ühise saatuse osalised.”<sup>348</sup>

Kaupsi jaoks ei olnud variant, et inimkannatus jääks teoloogia või põhimõtete taha varju, enne tuli tegeleda kannatusega ja alles seejärel võis tulla teoreetiliselt asjade üle arutama. Selline oli Kaupsi kokkuvõtte ka president Dahlbergile:

„Ütleme, et oleme üldise sõjaväeteenistuse kohustuse vastu, aga kes peab aitama neid õnnetumaid vabaks? ... Kas USA'l on moraalne õigus mõõka panna tuppe enne kui kõik need orjad ei ole vabastud. Kui Abraham Lincoln omal ajal oleks toimunud nii, kas siis USA oleks olnud see suur ja vaba riik, mida ta on praegu, eeskujuks teistele maailma rahvastele ... Minu tunne järel peaksid USA baptistid nende asjade üle enne põhjalikult järele mõtlema kui nad sõdivad üldise sõjaväeteenistuse kohustuse või arendavad tugevat rahu propagandat. ... Toimige kristliku põhimõtte kohaselt: Enne vabastus, siis rahu!”<sup>349</sup>

Kaups ei kartnud oma seisukohti selgelt ja vajadusel ka teravalt väljendada. Tema jaoks ei olnud võimalik rahu kui rahu hinnaks oli teiste vabaduse ja heaolu ohverdamine. Võib öelda, et oma tegevuse ja seisukohtade kaudu ta jäi truuks kodanikuks Eesti Vabariigile ning võttis selge võitleva hoiaku kommunistliku korra ja võimu vastu.

Karl Kaupsi arhiividokumentide hulgas leidub ka neli kirja, mis on adresseeritud Ameerika Ühendriikide presidentidele. 1947. aastal ja 1951. aastal saadetud kirjad Harry S. Trumanile, 1953. aastal kiri Dwight Eisenhowerile ja 1964. aastal kirjutatud palve Lyndon B. Johnsonile. Need kirjad väljendasid Kaupsi veendumust, et kristlik kuulutus ei hõlma ainult päästetööd ja

---

<sup>348</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märgukirju Eesti asjus 1946-1948. Kiri dr.Dahlbergile 20.02.1948.

<sup>349</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märgukirju Eesti asjus 1946-1948. Kiri dr.Dahlbergile 20.02.1948.

hingehoidu vaid ka ühiskondlikku vastutust. Tema 1947. aasta pöördumine Harry Trumani poole, mis kajastas Balti sõjapõgenike raske olukorda Saksamaa laagrites<sup>350</sup>, ei olnud pelgalt üleskutse abile või halastusele, vaid ka teadlik ja sihipärane poliitiline samm. Kirjades presidentidele väljendub Kaupsi veendumus, et Ameerika ühiskond on moraalne ja eetiline ning nende presidendid kristlikust taustast ja seismas üldkristlike ja humaansete väärtuste eest. 1951. aasta kiri Trumanile, mis käsitles osade Balti põgenike võimalikku väljasaatmist<sup>351</sup>, esitas argumendid mitte ainult humanitaarsest, vaid ka õiguslikust ja kristlikust vaatenurgast, tuues esile nii ameeriklaste kui ka kristlaste kohustuse kaitsta tagakiusatuid.<sup>352</sup> Eraldi tähelepanu väärib ka Karl Kaupsi 1957. aasta kiri USA presidendile Dwight D. Eisenhowerile, mis erines varasematest kirjadest sellepolest, et ei esitanud otseselt ühtegi kriitilist palvesoovi, vaid rõhutas kaasaelamist ja lootuseid president Eisenhoweri uuele poliitilisele suunamuutusele.<sup>353</sup> Kas oli kiri pehme mõjutusvahend lootusega, et täituks suurim unistus kodumaa vabanemisest või tuli see tõesti lihtsalt siirast südame tahtest julgustada uut presidenti? Igal juhul oli kirja toon palju isiklikum kui eelnevates kirjades. Omamoodi kummastavad on Kaupsi sõnad, mis lubasid, et vabastades okupeeritud maad, mis iganes hinnaga, saab president Eisenhowerist inimkonna ajaloo suurim heategija, kelle nimi seisab kõigi suurte ameeriklaste nimedega kõrvuti ning Jumala õnnistus hingab kindlasti tema ja ta järeltulijate peal.<sup>354</sup> Selles peegeldub ehk Kaupsi teoloogiline vaade. Vanas testamendis poliitiline ja sõjalinegi juht võis olla eksiili viidud juutidele tee loojaks kodumaale naasmisel ja selle ülesehitamisel, nagu näiteks Pärsia kuningad Koores ja Artahsasta Esra ja Nehemja raamatutes. (Esr 1:1-4; Ne 1:1-9)

Kiri Lyndon Johnsonile juhtis tähelepanu immigrantidest I maailmasõja invaliidistunud veteranidele, kelle hulgas ka Kaups ise, ning selles kirjas taotles ta toetuseid, kuna need mehed

---

<sup>350</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Märjukirju Eesti asjus 1946-1948. Kiri Harry S. Trumanile 09.06.1947.

<sup>351</sup> Vaba Eesti Sõna (1949-), nr. 31, 4. august 1951. 1.

<sup>352</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Kirju ja märkmeid 1947-1965. Kiri Harry S. Trumanile 10.08.1951.

<sup>353</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Kirju ja märkmeid 1947-1965. Kiri Dwight Eisenhowerile 29.05.1953.

<sup>354</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, TEBKA Kirju ja märkmeid 1947-1965. Kiri Dwight Eisenhowerile 29.05.1953.

olid sõdinud ühendriikide liitlase tsaari Venemaa armee.<sup>355</sup> Kirja sisu annab suurepäraselt edasi Kaupsi põhilist tegutsemisala ühiskondlikes ja poliitilistes sfäärides – seista nõrgemate ja õigluse eest. Arvestades, et Kaupsi vaated kogudusetöös kippusid tihti olema jäigemad, võib oletada, et säärast avarat mõtlemist suurendas tema enda viletsuse kogemus ja kuuluvus kindlasse vähemusgruppi, kes igapäevaselt oma piiratust ja erinevust tajusid. Kuskil ei näi Kaups vinguvat oma olukorra üle, kuid päevaraamatus annab ta sagedasti mõista, kui palju lisatööd ning raskusi jala puudumine talle igapäevaelu tegevustes kaasa tõi. Kiri president Johnsonile on üks paremaid ja väarikamaid näiteid Kaupsi tegevusest ühiskonnas: tekstist peegeldub, kuidas oma elu traagilistest kogemustest võib saada tõukejõud teiste eest seismisele. On raske öelda, mis võis Kaupsi täpselt motiveerida ning kui tõenäoliseks pidas ta sellisel meetodil, otse riigijahi poole pöördumise teel, abi saamist, kuid arvestades, et tegemist oli juba vähemalt neljanda ühendriikide presidendi poole tehtud pöördumisega, pidi tal olema usku, et sel võib olla oma mõju.

Ehk just suhetest Pusta ja teiste eesti ühiskonnaelu tegelastega sai ka Kaups inspiratsiooni, et oma kirju ja muid tekste kirjutada. Oma tegevust näivad nad ise hindavat pigem positiivseks, nagu Kaarel Pusta ühes oma kõnes 1954. aastal väljendas:

„Tuleb jälle kirjutada, kõneleda ja, kus vaja, protesteerida, et mitte kellelgi, peale vaba eesti rahva, ei ole õigust otsustada tema valitsemiskorra, põlise kodu ja välissuhete üle. ... Ja tundub, et meie välisesindustel, kes tegutsevad üldiselt endise välisdelegatsiooni traditsioonides, on olnud edu oma töös.“<sup>356</sup>

Samas on mõni uurija jäänud seisukohale, et massiline kirjade saatmine ühendriikide välispoliitikat ei mõjutanud ning suur kirjade hulk võis päädida lihtsalt sellega, et enamik neist jäid lugemata.<sup>357</sup>

Pöördumised Ameerika Ühendriikide presidentide poole on oluline lisatahk Kaupsi ühiskondliku tegevuse tervikpildist. See räägib kõigi võimalike võimaluste kasutamise

---

<sup>355</sup> EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest, Kirju ja dokumente 1941-1968. Kiri Lyndon B. Johnsonile 03.02.1964.

<sup>356</sup> Kaarel Robert Pusta, *Kontrastide aastasada* (Tartu: Ilmamaa, 2000), 269.

<sup>357</sup> Kumer-Haukanõmm, "USA välispoliitika Balti küsimuses 1945-1952 läbi Balti põgenike probleematika", 88-89.



oskusest aga ehk ka lootusest, et juhtivad poliitikud võiksid olukorrad ise lahendada. Kuigi Kaupsi puhul ei saa öelda, et ta jääks lootma käed rüpes, on tal siiski arusaam, et riigivõimul ja poliitikal on hoovad olukordade lahendamiseks ning usk riigivõimu eetilisesse. Ehk peegeldub selles ka teatav Eesti vabakoguduslaste arusaam, kus keerulistes olukordades oodatakse riigivõimu sekkumist ja poliitilisi lahendusi ning tahaplaanile jääb ise käe külge panemine ja lahenduste loomine. Siiski on mõisteta, miks Kaups otsis abi kõrgematelt võimukandjatelt, kuna olukorrad, millega tema ja tema kaasmaalased silmitsi seisis, ületasid tavainimese jõu piire mitmekordselt.

Mida aeg edasi, seda loovamaks ja mitmekülgsemaks muutus Kaupsi ühiskondlik tegevus. Kodumaal Eestis kipus see olema eeskätt vaimuliku juhi poliitiline katsetus, kuid Ameerikas kujunes see aktiivseks pagulas-eesti ühiskonnategelase rolliks, kelle esimene kutsumus oli jätkuvalt vaimulikus töös, kuid kes oli leidnud võimalused ja oskused nende kahe elusfääri kokkutoomiseks. Suurepärane näide kristliku armastuse ja Jumala kutse rakendamisest ligimeste teenimiseks on Kaupsi kaalukas pärand Eesti sõjapõgenike abistamises, kus ta jääb kindlameelselt püsima põhimõtetele seista jäägitult usu- ja südametunnistuse vabaduse eest ning mitte teha vahet ühelgi indiviidil vaatamata nende taustale. Kahtlemata oli selline suhtumine kooskõlas baptistlike seisukohtadega, kuid olulisem veelgi, et Kaups püüdis neid seisukohti sihikindlalt rakendada isegi väga kriitilistes olukordades. Oma elu jooksul liikus Kaups suurema ühiskondliku aktiivsuse poole, nagu tema Ameerika-peatükk kinnitab, ehkki ta oma jutlustajakutsumust kunagi ei vähenda.

## KOKKUVÕTE

Siinne magistritöö „Karl Kaups. Ühe baptisti vaimuliku suhe ühiskonnaga“ keskendub Eesti ühe märkimisväärsima vabakogudusliku vaimuliku elule ja tegevusele, käsitledes nii tema usulist pärandit kui ka panust Eesti ja väliseesti ühiskondlikku ellu. Autorina lähtusin sissejuhatuses seatud eesmärgist uurida Karl Kaupsi ühiskondlikku tegevust ja tema vaateid kiriku ja ühiskonna suhete kohta ajalooliste allikate ning isiklike dokumentide alusel. Uurimus ei jää biograafilise faktoloogia tasemele, vaid toob esile mõtestatud vastused küsimustele: Kuidas ühendas Kaups oma usulise kutsumuse ja tegevuse ühiskonnas? Millised teoloogilised ja eetilised arusaamad võisid olla Kaupsi vaimuliku ja ühiskondliku aktiivsuse seondamise aluseks? Ja milliseid järeldusi võib teha tema pärandist tänasesse päeva?

Karl Kaupsi elus oli läbivaks sügav veendumus usu muutvasse väesse ja seesmisesse uuenemisse. Sellest veendumusest lähtudes ei saanud ta jääda passiivseks ei vaimuliku töö tegijana ega kodanikuna. Kaupsi isiklikud kogemused – lapsepõlv sügavalt usklikus peres, sõjakogemused, vasaku jala kaotus ja majanduslikud raskused – kujundasid temas arusaama, et vaimulik elu on eelkõige kannatlikkuse, õigluse ja lootuse teenimine. Magistritöö osutab siiski sellele, et need seisukohad kujunesid aastate pikku ja nõudsid kohati ka Eesti baptismiss levinud kogudusliku sissepoole suunatud vaimulaadi ületamist.

Töö põhiosas ilmneb Kaupsi arusaam, et vaimuliku roll ei piirdu pelgalt kirikusaali seinte vahele koonduva teenimistööga. Usuline kuulutus ei olnud tema jaoks lahus sotsiaalsest õiglusest, või vähemasti ligimese aitamisest, need kaks – jutlustamine ja heategevus – olid seotud. Oma elu Tartu-perioodil, kui ta teenis kogudust ja baptisti liitu, tegi ta tõsiseltvõetava katse ka poliitikas kaasa rääkida. Samas oli Kaups kriitiline nii autoritaarse valitsuse kui ka ühiskondliku ükskõiksuse suhtes, eriti kui need kahjustasid südametunnistuse vabadust või õigluse printsiipi.

Tema elulugu toob esile sisemise vastuolu: olla kuulekas võimule, kuid samas jääda truuks südametunnistusele ja Jumala kutsele. Sellest dilemmast väljus ta sageli ehitades üles koguduslikku osadust ja kogukondlikku kuuluvust ning osutades vaikset rahumeelset vastupanu. Tema seotus Riigivolikoguga, selle viimase ennesõjaaegse koosseisu liikmena,

samuti paguluses tehtud ühiskondlik töö, tõestavad, et Kaups mõistis kristlase rolli laiemalt kui pelgalt hingehoidja või õpetaja oma koguduses.

Karl Kaups oli mitmes mõttes näide 20. sajandi alguse ja keskpaiga Eesti usulisest intellektuaalist, kes kehastas vabakogudusliku ja rahvusliku identiteedi ühendust. Ehkki formaalne haridus jäi tal tagasihoidlikuks, oli ta seda märkimisväärssem iseõppija ja analüüsivõimeline juht. Magistritöös rõhutatakse, et Kaupsi tegevus baptistikogudustes, Eesti Baptisti Liidus ja hiljem paguluses oli pidevalt suunatud mitte üksnes vaimuliku töö edendamisele, vaid ka eestluse hoidmisele ja tugevdamisele.

Töö tulemused toovad esile, et Kaups mitte ainult ei õpetanud kristlikke põhimõtteid, vaid sidus neid eestluse ja rahvustunde hoidmisega. Paguluses oli tema tegevus eriti oluline, sest see ühendas usu, keele, kultuuri ja identiteedi hoidmise ühisesse narratiivi. Ta oli kogukonna koondaja ja samas mõtte suunaja. Tema kirjutised, organiseerimistöö ja isiklik eeskuju aitasid paljudel pagulastel säilitada lootust, väärikust ja suunda. Tema panus Eesti vabakoguduslikku kirjasõnasse, kaasa arvatud piibliseletuslikud ja apologetilised kirjutised, väärivad edasist uurimist. Kaupsi teoloogiline mõtlemine oli isikupärane, praktiline ja elulähedane – ta ei olnud teoreetiline teoloog, vaid praktilise usu elluviija.

Eraldi tähelepanu väärib Kaupsi tegevus poliitikuna. Kuigi ta ei pidanud end poliitikuks kitsas tähenduses, oli tema osalemine Riigivolikogus ja hilisem ühiskondlik töö Rootsis ja Ameerikas sisuliselt kristliku kodanikuvastutuse väljendus. Töö tulemused näitavad, et Kaups ei otsinud poliitilist võimu ega prestiiži, vaid võimalust esindada usklike huve, aidata kaaspõgenikke ja kaitsta südametunnistuse vabadust. Tema tegevus näitas, et kristlik eetika võib ja peab väljenduma ka avalikus ruumis, kui see toimub vastutustundlikult ja missiooniteadlikult.

Töö käsitleb ka Kaupsi keerulist otsust poliitiliste olude sunnil Eestist lahkuda ja tegevust Rootsis ning hiljem Ameerikas. Siin tuleb esile tema paindlikkus, vastupidavus ja missioonitunnetus – ta ei tõmbunud tagasi isegi siis, kui kultuurilised ja ühiskondlikud olud olid kujunenud ebasoodsaks. Uued olud tõid kaasa uusi ülesandeid, kuid Kaups suutis säilitada

oma sisemise tuuma ja samas kohaneda uue maailmaga. Erakordseks kujunes tema töö eestlastest ümberasujate ehk DP-de abistamisel Saksamaalt USA-sse emigreerumisel.

Kaupsi pärand ulatub tema eluajast kaugemale. Tema arusaamad kiriku ja ühiskonna suhetest, usulisest eetilisusest ja rahvuslikust identiteedist kõnetavad tänagi. Vabakoguduste osalus kodanikuühiskonnas, arutelud kiriku rollist ühiskondlikus eetikas ja usuvabaduse piirid on jätkuvalt aktuaalsed. Kaupsi elu ja tegevus pakuvad eeskju, kuidas olla korraga usklik ja kodanik, teoloog ja praktik, idealist ja realist.

Kaupsil olid mõistagi oma nõrgad kohad: kohati oli ta ülikriitiline naaberkirikute suhtes, riigivolikogus takerdus ta ehk liigselt käsitlema kohalikke teemasid või rõhutatult moraliseerima, ja vahel lõi välja konarlik suhtlemisoskus. Siiski võimaldab siinne töö põhjendatult järeldada, et Kaups oli mitmes asjas baptistiliikumise kontekstis oma ajast ees – tema lähenemine ühiskonnale, võimule ja kogukonnale suutis ületada must-valge vastandumise ja radikaalse distantseerumise, teda iseloomustas pigem eetiline mõõdukus, mis otsis tasakaalu tõe ja armu vahel. Kaupsi usu ja ühiskonna, kiriku ja riigi suhteid käsitlev töö pakub materjali tänapäevagi vabakogudustele, et mõtestada oma suhteid praeguse ühiskonnaga. järgmiste põlvkondade kaudu.

Kuigi siinne töö täidab olulise lünga Eesti vabakoguduste ajaloo uurimises, kerkib sellest esile ka mitmeid edasise uurimistöö võimalusi. Tulevikus võiks uurida Karl Kaupsi jutlusi ja kirjutisi kui teoloogilis-kultuurilis allikaid ning kaardistada tema õpetuslik taust ja panus Eesti vabakoguduste maastikul. Samuti oleks vajalikv käsitleda Eesti vabakoguduste rolli rahvusliku identiteedi hoidjatena okupatsioonide ja paguluse ajal. Süvitsi võiks uurida Karl Kaupsi pärandit tänapäeva Eesti vabakoguduslikes ringkondades, kuivõrd ja kuidas on tema ideed kandunud edasi järgmiste põlvkondade kaudu?

Lõpetuseks võib öelda, et Karl Kaupsi elulooline ja ühiskondlik portree on oluline allikas nii Eesti kirikuloo kui ka eetika ja ühiskonnauuringute jaoks. Tema elu on tunnistus sellest, et usulise veendumuse ja ühiskondliku vastutuse ühendamine ei ole mitte ohtlik kompromiss, vaid pinnas, kus kristlik elu võib leida praktilise väljundi ja tähenduse.

## KASUTATUD ALLIKAD

### Arhiiviallikad

#### *Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu Arhiiv (EEKBLA)*

EEKBLA, 6.5.1 Kirjavaetus 1926. Kiri Jaan Tõnissonile.

EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat I.

EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat II.

EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat III.

EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat IV.

EEKBLA, K. Kaups, Päevaraamat V.

EEKBLA, Koopiad Karl Kaupsi arhiivimaterjalidest.

#### *Rahvusarhiiv (RA)*

RA, ERA.1622.2.61, Karl Robert Pusta kirjavaetus Eesti pagulasorganisatsioonidega.

#### *Digitaalarhiiv (Digar)*

III Riigikogu valimised: 15.-17. mail 1926 = Élections au parlement: de 15. - 17. mai 1926, (Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1927).

Riigivolikogu stenograafilised aruanded: I koosseis: I ja II istungjärg: 1.-45. koosolek: 1938 (Eesti Riigivolikogu, 1939).

Riigivolikogu stenograafilised aruanded: I koosseis: V ja VI istungjärg: 103.-178. koosolek: 1939/40 (Eesti Riigivolikogu, 1940).

### Kirjandus

Allase, Valter. *Mälestusi koolipäevist, sõjakeerisest ja põgenikelaagrist. Aasta 1924-1949* (Tallinn: Grenader 2006).

Andrä, Carl Göran. *Rootsi ja suur põgenemine Eestist 1943-1944* (Tallinn: Olion, 2005).

Briggs, John H. Y., toim. „National Churches“ - *A dictionary of European Baptist life and thought* (Colorado Springs: Paternoster, 2009) 345-346.

Briggs, John H. Y., toim. „Politics, Baptists and“ - *A dictionary of European Baptist life and thought* (Colorado Springs: Paternoster, 2009) 394-396.

Briggs, John H. Y., toim. „State, Baptist“ - *A dictionary of European Baptist life and thought* (Colorado Springs: Paternoster, 2009) 481-482.

Elias, Norbert. *Mis on sotsioloogia?* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013).

Gushee, David P. *Defending Democracy from Its Christian Enemies* (Grand Rapids: Erdmans, 2023).

Haymes, Brian; Gouldbourne, Ruth; Cross, Anthony R., *Studies in Baptist History and Thought: On Being the Church, Revisioning Baptist Identity* (Eugene: Wipf & Stock, 2008).

Hobsbawm, Eric. *Äärmuste ajastu: lühike 20. sajand 1914-1991* (Tallinn: Varrak, 2002).

Jesmin, Riina, toim. *Mälestusi Kärkla kalevivabrikust* (Kärkla: E. Teras, 2003).

Kalmus, Ain. *Päästa meid ära kurjast. Kolmas raamat mälestusi* (Tallinn: Kultuurileht, 2010).

Karjahärm, Toomas. „Venestamisaeg“ - *Eesti ajalugu V*, toim. Sulev Vahtre (Tartu: Ilmamaa, 2010), 268-280.

Kaups, Karl. *Riigikirik ja wabakogudus*, (Keila: Külvaja, 1934).

Kaups, Peeter, toim. *Karl Kaups põlluvagudel: mälestusi ja järelehüüdeid* (Toronto 1970).

Kaups, Peeter; Roos, Aarand. „Väliseesti koguduste tööst“ - *Osaduses kasvanud*, toim. Toivo Pilli, Üllas Linder (Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit, 2009), 46-54.

Kaups, Richard, toim. *50 aastat apostlite radadel* (E.B.K. Liidu Kirjastus, 1934).

Kaups, Richard. „Elamusi ja mälestusi“ - *Karl Kaups põlluvagudel: mälestusi ja järelehüüdeid*, toim. Peeter Kaups (Toronto 1970), 11-33.

Kaups, Richard. *Hea sõnum ja Eesti baptisti kogudused* (Kalifornia: Santa Barbara, 1974).

Mathiesen, Ferdinand. „Karl Kaupsiga Hamburgi seminaris“ - *Karl Kaups põlluvagudel: mälestusi ja järelehüüdeid*, toim. Peeter Kaups (Toronto 1970), 33-36.

Moltmann, Jürgen. *The Spirit of Life: A Universal Affirmation* (Fortress Press: 1992).

Mänd, Evald. „Kokkupuuteid Karl Kaupsiga“ - *Karl Kaups põlluvagudel: mälestusi ja järelehüüdeid*, toim. Peeter Kaups (Toronto 1970), 38-42.

Nerman, Robert. *Kalamaja ajalugu* (Tallinn: R. Nerman, 1996).

Pajur, Ago. „Autoritaarne Eesti“ - *Eesti ajalugu VI*, toim. Sulev Vahtre (Tartu: Ilmamaa 2005), 92-107.

Pilli, Toivo, toim. *Aednikupoisist jutlustajaks: Eduard Heinla mälestusi* (Tallinn: Allika, 2006).

Pilli, Toivo. „Baptisti Identities in Eastern Europe“ - *Baptist Identities : International studies from the seventeenth to the twentieth centuries*, toim. Ian M. Randall, Toivo Pilli, Anthony R. Cross, (Bletchley, Milton Keynes ; Waynesboro, GA: Paternoster, 2006), 92-108.

Pilli, Toivo. „Eesti baptistide eklesioloogiast Teekäija vaatepeeglis: 1904-1940“ - *Teekond teisenevas ajas* (Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp, 2005), 29-50.

Pilli, Toivo. „Vabakirikud“ – *Eesti kiriku- ja religioonilugu*, toim. Riho Altnurme (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018), 288-299.

Pilli, Toivo. *Lähivaates: kuus pilku vabakoguduste loole* (Tallinn: Kõrgem Usuteaduslik Seminar, 2022).

Pilli, Toivo. *Usu värvid ja varjundid: Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist* (Tallinn: Allika, 2007).

Plaat, Jaanus. *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuihenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001).

Proos, Artur. „Karl Kaups ja esimesed pagulasaastad Rootsisis“ - *Karl Kaups põlluvagudel: mälestusi ja järelehüüdeid*, toim. Peeter Kaups (Toronto 1970), 55-57.

Pusta, Kaarel Robert. *Kontrastide aastasada* (Tartu: Ilmamaa, 2000).

Raag, Raimo. „Eestlased paguluses“ - *Eesti ajalugu VI*, toim. Sulev Vahtre (Tartu: Ilmamaa 2005), 356-374.

Raag, Raimo. *Välis-Eesti 100 aastat* (Tallinn: Post Factum, 2018), 123.

Rohtmets, Priit. *Eesti usuehu 100 aastat* (Tallinn: Post Factum, 2019).

Rohtmets, Priit. *Riik ja usulised ühendused* (Tallinn: Siseministeerium, 2018).

Rushbrooke, James Henry. *The Baptist Movement in the Continent of Europe*, (London 1923).

Salasoo, Inno. *Viiskümmend aastat vastutahtmist välismaal* (Tallinn: SE&JS, 1994), 24.

Tökke, Erich. *Hea sõnumi kuulutaja: Hiidlase rännakud Eestis, Rootsis ja Kanadas* (Tubala (Hiiumaa): V.E.S.T.A., 2012).

## **Lõputööd**

Eastes, Victoria Marite Helga. „The Illusion of Peace: The Fate of the Baltic Displaced Persons, 1945-1952“, magistritöö (Texas: Texas A&M University, 2007).

Kumer-Haukanõmm, Kaja. „USA välispoliitika Balti küsimuses 1945-1952 läbi Balti põgenike problemaatika“, magistritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2005).

Tõnismäe, Sigrid. „Estonian displaced persons in post-war Germany“, magistritöö (Tartu: Tartu Ülikooli Euroopa Kolledž, 2015).

## **Perioodika**

Aller, Kadri. „Johann Tähe - ärimees ja linnapea“, Keila leht (2007- ), nr. 42, 16.11.2018.

Järva Teataja (1926-1944), nr. 17, 9 veebruar 1938.

Kann, Lauri. „Tulistamine Tallinna Uuel turul 1905. aasta 16. oktoobril“ - *Tuna*, nr.3 (2015), 90-97.

Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 10 (1958), 81-107.

Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 12 (1959), 81-92

Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 13 (1960), 76-91.

Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 14 (1960), 67-77.

Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 15 (1960), 70-83.

Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 16 (1961), 58-77.

Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 17 (1961), 65-84.

Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 19 (1962), 85-113.

Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 20 (1962), 55-71.



- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 23 (1963), 60-76.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 24 (1963), 52-87.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 25 (1964), 54-74.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 26 (1964), 48-65.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 27 (1964), 37-76.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 29 (1965), 64-79.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 3 (1956), 106-123.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 30 (1965), 54-64.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 31 (1966), 70-103.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 33 (1966), 54-69.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 4 (1956), 74-99.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 5 (1956), 103-111.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 6 (1957), 72-98.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 7 (1957), 89-107.
- Kaups, Karl. „Mineviku teedel“ - *Põllu vagudel*, nr. 8 (1957), 106-134.
- Linder, Üllas. „Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus“ - *Riigikogu toimetised* nr.50 (2024) 199-212.
- Meie elu (1950-2001), nr. 27, 4.07.1957.
- Mey, Johan. „Hiiu-Kärdla kalameeste elust ja kalapüügist“ - *Kalaasjandus*, nr.29, (märts 1923), 82-84.
- Pilli, Toivo. „Adam Podin ja pan-evangeelne vaimulaad“ - *Usuteaduslik Ajakiri*, 2: 62-87.
- Pilli, Toivo. „Finding a Balance between Church and Academia: Baptist Theological Education in Estonia“ - *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, nr. 26/3 (2006), 17-43.
- Pilli, Toivo. „Omas koguduses truuiks jääda": Tartu Saalemi koguduse ajaloost 1919-1949“ - *Usuteaduslik Ajakiri* 75, nr.2 (2019), 63-90.
- Postimees (1886-1944), nr. 56, 26 veebruar 1938.
- Päewaleht (1905-1940), nr 263, 27.09.1930.

Saar, Teele. „Hiiumaa kooliolud“, Kassarimaa, (1997- ), nr. 31, 1. mai 2012.

Soon, Kai. „Karl Robert Pusta dokumentidest Eesti Riigiarhiivis“ - *Tuna*, nr. 2, (1999), 20-28.

Usurändur (1952-2019), nr.1, (1969).

Vaba Eesti Sõna (1949-), nr. 31, 4. august 1951.

Wright, Nigel. „Kirikud ja ühiskondlik kord: baptistlik vaatenurk“ - *Usuteaduslik ajakiri* 79, nr.1 (2021), 150-169.

## **Veebiallikad**

Eesti Mälu Instituut. „Pögenemine arvudes“, <https://mnemosyne.ee/pogenemine-arvudes/> (vaadatud 24. mail 2025).

Estonian Relief Committee. „History“, <https://estoreliefusa.org/about/> (vaadatud 12. mail 2025).

Faith&Social Justice: In the Spirit of Richard Overton and the 17th C. Levellers. „Dahlberg“, <https://levellers.wordpress.com/dahlberg-award-winners/> (vaadatud 14. mail 2025).

Valimised. „Toimunud valimiste arhiiv“, <https://www.valimised.ee/et/toimunud-valimiste-arhiiv> (vaadatud 15. mail 2025).

Washington Post. „For Jimmy Carter, faith was inseparable from politics and life“, <https://www.washingtonpost.com/history/2025/01/01/jimmy-carter-evangelical-baptist-faith/> (vaadatud 23. mail 2025).

# **KARL KAUPS. A BAPTIST MINISTER'S RELATIONSHIP WITH SOCIETY**

Sven-Joonatan Siibak

## **SUMMARY**

The aim of this master thesis is to explore the life and work of Karl Kaups (1888–1968), a key figure in Estonian Baptist history. The study investigates how Kaups integrated his religious calling with social engagement and examines the theological and practical foundations of his approach. The research was conducted using historical analysis and is based on both published sources and archival materials, especially Kaups' personal letters and diaries preserved in the archives of the Estonian Evangelical Christian and Baptist Union and in the Toronto Estonian Baptist Church.

The main objective of the thesis is to provide a comprehensive account of Karl Kaups' role as a religious leader and his interaction with the wider society in Estonia, Sweden, and the United States. The study aims to understand how his theological convictions influenced his social and political activities. The research also seeks to interpret Kaups' contribution to the Estonian Baptist tradition, including his involvement in pastoral work and politics.

Methodologically, the study employs qualitative historical analysis. A significant part of the research is based on previously unexamined archival material, especially from Kaups' personal collection. The thesis also aims to situate Kaups' actions within the broader socio-political and religious landscape of the 20th century.

The thesis brings forth several contributions to the field of Estonian church history. It provides the first systematic biographical study of Karl Kaups, filling a gap in Estonian Baptist historiography. As to Kaups' work in wider society, this thesis shows how his actions were related to his own free church context and reactive to socio-cultural environment. In addition, this research demonstrates how Kaups aimed at keeping a balance between the principle of church-state separation and an active sense of Christian responsibility in society; his writings, speeches and administrative work are expressions of worldview focused on compassion and

civic engagement, but also expressions of a preacher who believes in transformative power of faith and inner renewal. This work also highlights the tensions between neutrality and commitment in times of political oppression, showing how Kaups' actions as a preacher, political representative, and refugee leader made a significant effort towards an integrated Christian response, especially after the Second World War in the USA.

The study concludes that Karl Kaups represented a combination of personal faith and public responsibility. His life illustrates how a free church tradition, with its emphasis on the autonomy of the congregation and freedom of conscience, can engage with society. His work remains relevant today in discussions about the church's role in democratic society, religious freedom, and national identity.